

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διπλωματική Εργασία

Θέμα : *Η Ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι (Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο).*

Επιβλέπουσες καθηγήτριες : α) Άννα Ματθαίου β) Χριστίνα Αγραντώνη

Σαββανάκης Γεώργιος

Σεπτέμβριος 2011

Η Ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι (Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο).

Περιεχόμενα :

Εισαγωγή	σ. 3
Το χωριό	σ. 8
Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα	σ. 12
Οι πρώτοι υποστηρικτές της προπαγάνδας	σ. 15
Η αρχή της Ρουμανικής προπαγάνδας στο Περιβόλι	σ. 19
Σχολεία και εκπαίδευση στο Περιβόλι	σ. 24
Ταραχές και βίαια επεισόδια στο Περιβόλι.	
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ : (Από την απαρχή της προπαγάνδας έως το 1886)	σ. 33
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ: Η εδραίωση και η ακμή της προπαγάνδας (από το 1886 έως την αρχή του Μακεδονικού Αγώνα).	σ. 37
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ. (Από το ξέσπασμα του Μακεδονικού Αγώνα έως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου)	σ. 46
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ : Η περίοδος του μεσοπολέμου.	σ. 54
Η Λεγεώνα και η προσπάθεια ίδρυσης ανεξάρτητου Βλάχικου κράτους. Η προϊστορία	σ. 60
Η εμφάνιση της Λεγεώνας	σ. 61
Αντίδραση στα σχέδια της Λεγεώνας	σ. 66
Η δράση της Λεγεώνας στο Περιβόλι	σ. 67
Επίλογος- Συμπεράσματα	σ. 74
Παράρτημα πινάκων και φωτογραφιών	σ. 78
Βιβλιογραφία	σ. 90

Εισαγωγή :

Ο Renan σε μια διάλεξή του το 1882 προσπαθεί να αναλύσει μία ιδέα, φαινομενικά απλή, η οποία ,όμως, μπορεί να οδηγήσει σε πολλές παρανοήσεις. Διατυπώνει ένα θεμελιώδες ερώτημα : *Τι είναι έθνος ;* Αποφαίνεται ότι τα έθνη είναι ιστορικά αποτελέσματα αρκετά πρόσφατα στην ιστορία και ανιχνεύει την αρχή τους στις μέρες της Γαλλικής Επανάστασης. Στη συνέχεια αποδομεί τα τρία βασικά κριτήρια σύμφωνα με τα οποία στην εποχή του χαρακτηριζόταν μία ομάδα ως έθνος, δηλαδή τη φυλή, τη γλώσσα, τη θρησκεία και εισάγει μια ιστορική- ψυχολογική διάσταση της έννοιας του έθνους¹. Καταλήγει πως ουσιαστικός παράγοντας της δημιουργίας ενός έθνους είναι η λήθη. Η ουσία ενός έθνους έγκειται στο ότι όλα τα άτομα έχουν πολλά κοινά πράγματα, καθώς επίσης και στο ότι έχουν λησμονήσει πολλά πράγματα. Τελικά χαρακτηρίζει το έθνος ως ψυχή, αρχή πνευματική. Δύο είναι τα στοιχεία που συγκροτούν αυτή την αρχή : Η από κοινού κατοχή ενός πλούσιου κληροδοτήματος αναμνήσεων και η επιθυμία για συμβίωση, η βούληση να διαγωνίζεται στο χρόνο αυτή η αδιαίρετη κληρονομιά². Ο Ρενάν συμμετέχει σε μία συζήτηση , που θα γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής, σχετικά με τις έννοιες του έθνους και του εθνικισμού.

Ο εθνικισμός είναι ένα ιδεολογικό ρεύμα που εμφανίστηκε στην Ευρώπη το 19^ο αιώνα. Διατείνεται ότι παρέχει το καταλληλότερο κριτήριο, για να προσδιοριστεί η μονάδα εκείνη του πληθυσμού, η οποία δικαιούται και οφείλει να κυβερνάται από μόνη της. Υποστηρίζει επίσης ότι η ανθρωπότητα εκ φύσεως συγκροτείται από έθνη, πως τα έθνη χαρακτηρίζονται από γνωρίσματα συγκεκριμένα και εμπειρικά διαπιστώσιμα και πως, πέρα από την εθνική αυτοδιάθεση, δε νομιμοποιείται κανένα άλλο είδος διακυβέρνησης³.

Αρκετοί είναι οι διανοητές και περισσότερες οι μελέτες σχετικά με τη θεωρία του εθνικισμού και την ανάλυση του εθνικιστικού φαινομένου. Ο

¹ Ερνέστ Ρενάν, «Τι είναι Έθνος; [Διάλεξη στη Σορβόννη, 11 Μαρτίου 1882]», Μετάφραση Ανδρέας Πανταζόπουλος, π. Ο Πολίτης, τχ. 121 (Μάρτιος 1993), σ. 33.

² Ερνέστ Ρενάν, ο.π. σ. 37.

³ Elie Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, Μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, επιμ. Παντελής Ε. Λέκκας, Κατάρτι, Αθήνα 1999, σ. 37.

Benedict Anderson στο βιβλίο του *Φαντασιακές κοινότητες* προσδιορίζει το Έθνος μέσα από ένα ανθρωπολογικό πρίσμα. Τα μέλη ενός έθνους αποτελούν κομμάτια μιας φαντασιακής κοινότητας. Η κοινότητα είναι φαντασιακή «επειδή τα μέλη ακόμα και του μικρότερου έθνους δε θα γνωρίσουν ποτέ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα μέλη, ούτε θα τα συναντήσουν, ούτε θα ακούσουν κάτι γι' αυτά, κι όμως στα μυαλά του καθενός ζει η εικόνα της κοινότητάς τους». Σημαντικό ρόλο στην ανάλυσή του παίζει η γλώσσα και το συναίσθημα. Ανιχνεύει ορισμένες μορφές προεθνικής συνείδησης κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, όταν μετά την εμφάνιση της τυπογραφίας, δημιουργήθηκαν οι εθνικές έντυπες γλώσσες και «μιας νέας μορφής φαντασιακή κοινότητα» που αποτελούνταν από τους γνώστες αυτών των γλωσσών⁴.

Ο Eric Hobsbawm προτείνει τέσσερα βασικά σημεία για να αναλύσουμε την έννοια του εθνικισμού. Πρώτον, η έννοια του έθνους προϋποθέτει ότι η πολιτική και η εθνική ενότητα πρέπει να συμπίπτουν. Δεύτερον, υπάρχει σαφής ιστορική συγκρότηση της έννοιας του έθνους που σχετίζεται, άμεσα με το σύγχρονο κράτος. Τρίτον, το Έθνος συγκροτείται εννοιολογικά κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Τέταρτον, η ανάλυση πρέπει να γίνει και σε μικρο-πολιτικό επίπεδο, ανιχνεύοντας τις «λογικές» των απλών ανθρώπων⁵.

Ο Ernest Gellner, ένας από τους σημαντικότερους μελετητές της θεωρίας του εθνικισμού, θεωρεί τον εθνικισμό προϊόν του εκσυγχρονισμού και έτσι τοποθετεί τη γέννηση του έθνους στην ιστορική περίοδο μετάβασης από την παραδοσιακή στη σύγχρονη κοινωνία. Ο σχηματισμός των εθνών – κρατών αποτέλεσε ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα των διαδικασιών συγκεντροποίησης που προκάλεσαν οι ανάγκες της εκβιομηχάνισης. Την εποχή αυτή δημιουργείται και η απαίτηση για μία γενική και καθολική εκπαίδευση, που δίνει τη δυνατότητα συμμετοχής σε μια κοινότητα υψηλής εγγράμματης κουλτούρας. Ο Gellner θεώρησε ότι «οι αγροτικές κοινωνίες δεν τείνουν να χρησιμοποιούν την

⁴ Στέφανος Πεσματζόγλου, «Εθνική και γλωσσική κυριαρχία : Θεωρίες του εθνικισμού και γλώσσα», Ανάπτυξη, Ιούνιος 2008, σ. 12.

⁵ Παχσάλης Κιτρομηλίδης, Σημειώσεις για το μάθημα *Ιστορία και Θεωρίες του Εθνικισμού*.

κουλτούρα για να ορίσουν πολιτικές οντότητες» και ότι «δεν έχουν προδιάθεση για τον εθνικισμό». Οι θέσεις του αυτές όμως φαίνεται πως δε βρίσκουν εφαρμογή στην περίπτωση των Βαλκανίων.

Στα Βαλκάνια κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ξέσπασαν σφοδρές αντιπαραθέσεις η «ρίζα» των οποίων ανιχνεύεται στην έννοια της εθνικής ταυτότητας. Η εθνική ταυτότητα συγκροτείται σε αντιπαράθεση προς την ετερότητα και τη διαφορά, το αλλότριο, το ξένο, το απειλητικό και εχθρικό και προβάλλεται ως ενοποιητική δύναμη, που διατηρεί τη συνοχή της και αυξάνει το κύρος της⁶.

Η περιοχή των Βαλκανίων αποτελούσε ένα μωσαϊκό λαών και εθνοτήτων. Για αιώνες η διαφορετικότητα ανάμεσα σε αυτούς τους λαούς καλυπτόταν κάτω από την «ομπρέλα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας της ο βασικός διαχωρισμός των υπηκόων της γινόταν με βάση όχι την καταγωγή, τη γλώσσα, την εθνότητα, αλλά τη θρησκεία. Κάτω λοιπόν από τον γενικό όρο, Χριστιανοί, βρίσκονταν διάφοροι ετερόγλωσσοι λαοί, όπως Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Αλβανοί κ.α. Μετά το ξέσπασμα όμως εθνικών απελευθερωτικών επαναστάσεων άρχισαν να διαμορφώνονται στην περιοχή τα πρώτα εθνικά κράτη.

Γύρω από αυτές τις διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες στήθηκε σιγά σιγά ένας μηχανισμός από τα βαλκανικά κράτη προκειμένου να καταφέρουν να τις προσεταιριστούν και να τις αφομοιώσουν. Η αλήθεια είναι ότι η περίπτωση των Αρμάνων⁷, και των Αρβανιτών, αποδείχτηκε η πιο εύκολη, αλλά και αυτή με τις λιγότερες, συγκριτικά πάντα με τις άλλες, διπλωματικές εντάσεις, κρίσεις και απώλειες. Δύο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν οι βασικοί λόγοι που συνέβη αυτό. Πρώτον το γεγονός ότι οι Αρμάνοι από αιώνες αισθάνονταν αλληλένδετοι με τον υπόλοιπο ελληνικό κορμό και ταυτίζονταν με τα ελληνικά εθνικά

⁶ Θεόφιλος Βέικος, *Εθνικισμός και Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1993, σ. 28.

⁷ Οι Αρμάνοι είναι οι λατινόφωνοι πληθυσμοί της Νότιας Βαλκανικής, γνωστοί και ως Βλάχοι, Κουτσόβλαχοι, Καραγκούνηδες, Αρβανιτόβλαχοι, Μακεδο-ρωμάνοι, Ελληνόβλαχοι, Μογλενίτες Βλάχοι, κ. α. , ενώ στη γλώσσα τους, με εξαίρεση τους Μογλενίτες που χρησιμοποιούν τον όρο Βλάχοι (Vlash), αυτοπροσδιορίζονται ως Αρμάνοι (Armânj).

οράματα και τις εθνικές διεκδικήσεις. Δεύτερον η απουσία κοινών συνόρων με τη Ρουμανία, η οποία προσπάθησε να προσεταιριστεί τους Αρμάνους. Σε αντίθεση με άλλες διεκδικούμενες πληθυσμιακές ομάδες, όπως για παράδειγμα τους Σλαβομακεδόνες, τις οποίες προσπαθούσαν να ενσωματώσουν κράτη γειτονικά με την Ελλάδα, η τεράστια απόσταση που μεσολαβούσε ανάμεσα στο ρουμανικό και το ελληνικό κράτος καθιστούσε τις οποιεσδήποτε υποθετικές εδαφικές διεκδικήσεις ουσιαστικά ανέφικτες. Ακόμα και η ίδια η Ρουμανία δεν προέβαλε ποτέ τέτοιου είδους διεκδικήσεις αλλά έβλεπε τους Αρμάνους ως ένα χρήσιμο εργαλείο στο σκληρό διπλωματικό παιχνίδι, το οποίο θα καθόριζε το εδαφικό status των Βαλκανίων.

Στην παρούσα εργασία δεν έχουμε σκοπό να εξετάσουμε τη διεξόδου της ρουμανικής προπαγάνδας σε όλες τις περιοχές, όπου δραστηριοποιήθηκε. Αυτό καταρχήν θα ήταν σχεδόν αδύνατο μέσα στα πλαίσια μιας μεταπτυχιακής εργασίας έστω και διπλωματικής. Το εύρος της εξάπλωσης της προπαγάνδας, οι ποικίλες πολιτικές και διπλωματικές παράμετροι που θα πρέπει να εξεταστούν, η ενδελεχής έρευνα σε αρχεία και πηγές κάνουν ένα τέτοιο έργο ιδιαίτερα δύσκολο. Με την πίστη ότι η μελέτη της τοπικής ιστορίας μπορεί να βοηθήσει στην αρτιότερη εξέταση της γενικής ιστορίας θα παρουσιάσουμε σε αυτή την εργασία την περίπτωση ενός μόνο χωριού, του Περιβολίου.

Η μελέτη του ζητήματος καλύπτει την χρονική περίοδο από την εμφάνιση της ρουμανικής προπαγάνδας (στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα) μέχρι την εποχή της Κατοχής κατά την οποία παρουσιάζεται η δράση, οι ενέργειες της προπαγάνδας και οι εντάσεις που δημιουργήθηκαν.

Σχετικά με το θέμα η σημαντικότερη μελέτη, την οποία και συμβουλευτήκαμε ήταν το βιβλίο της Ελευθερίας Νικολαΐδου με τίτλο, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα Βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α' (μέσα 19^{ου} – 1900)*. Όπως φαίνεται και από τον τίτλο όμως η συγκεκριμένη μελέτη (η οποία αποτελεί τον τόμο Α' , ο δεύτερος δεν εκδόθηκε ποτέ) σταματάει χρονικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στην παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να εξετάσουμε το ζήτημα και κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου καθώς επίσης και κατά την Κατοχή. Πολύ χρήσιμη επίσης

αποδείχθηκε η μελέτη του Αντώνιου Κολτσίδα, *Η ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)* καθώς και των Ευάγγελου Αβέρωφ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, και Αστέριου Παπαγιάννη, *Τα Παιδιά της Λύκαινας*.

Στην προσπάθειά μας να φωτίσουμε ολόπλευρα το ζήτημα χρησιμοποιήσαμε ρουμανικά αρχεία από το Υπουργείο Εξωτερικών και το Υπουργείο Παιδείας της Ρουμανίας, τα οποία βρίσκονται στους δύο τόμους των Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Scoli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948)* και απ' όσο γνωρίζουμε δεν έχουν μεταφραστεί και δημοσιευτεί ακόμα στα ελληνικά. Επίσης συμβουλευτήκαμε πρωτογενείς πηγές, όπως είναι ο εκλογικός κατάλογος της υποδιοικήσεως Γρεβενών του έτους 1914 (αδημοσίευτος, αντίγραφο του οποίου βρίσκεται στο προσωπικό μας αρχείο), οι χειρόγραφες εκθέσεις του επιθεωρητή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Ν. Δέσπου (αντίγραφο των εκθέσεων βρίσκεται στο προσωπικό μας αρχείο, ενώ οι πρωτότυπες στο αρχείο του προϊστάμενου Φυσικής Αγωγής του Νομού Μαγνησίας, κύριο Παπαχρήστο Νικόλαο, τον οποίον και ευχαριστώ για την παραχώρηση), καθώς και άρθρα από εφημερίδες της εποχής.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τις καθηγήτριες κυρία Άννα Ματθαίου και κυρία Χριστίνα Αγριαντώνη που ήταν δίπλα μου σ' αυτήν την προσπάθεια. Επίσης τον κύριο Αστέριο Κουκούδη και κύριο Στέργιο Λαϊτσο για την παραχώρηση πολύτιμου υλικού.

Το χωριό :

Στην περιοχή όπου ενώνεται η Ήπειρος με τη Μακεδονία, στην άκρη του νομού Γρεβενών και χτισμένο σε υψόμετρο 1300μ. βρίσκεται το χωριό Περιβόλι. Κατοικείται αποκλειστικά από βλαχοφώνους και, όπως στα υπόλοιπα μεγάλα βλαχοχώρια του νομού Γρεβενών, Σμίξη, Αβδέλλα, Σαμαρίνα, οι κάτοικοι ακολουθούν τον ημινομαδικό τρόπο ζωής. Τα παλαιότερα χρόνια, όταν και η κτηνοτροφία στο χωριό ήταν πιο αναπτυγμένη, οι κάτοικοι το χειμώνα, εξαιτίας του ψύχους και της ελλείψεως βοσκοτόπων, εγκατέλειπαν το χωριό και κατευθύνονταν στα χειμαδιά, στις πεδιάδες κυρίως της Θεσσαλίας. Από αιώνες τους βρίσκουμε εγκατεστημένους στο Βελεστίνο (βασικότερος τόπος χειμερινής τους διαμονής), τα Τρικάλα, τη Λάρισα. Αμιγή Περιβολιώτικα χωριά είναι το Μικρό Περιβολάκι Μαγνησίας, το Νέο Περιβόλι Λάρισας, το Καλοχώρι Λάρισας, ενώ Περιβολιώτες βρίσκονται διάσπαρτοι και σε άλλες πόλεις και χωριά (Αργυροπούλι Λάρισας, Σκυλίτσι Ημαθίας, Αγία Παρασκευή Βόλου, Αθήνα, Θεσσαλονίκη και αλλού).⁸

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. το Περιβόλι αναπτύσσεται οικονομικά. Η κτηνοτροφία και οι μεταφορές (οι κτηνοτρόφοι και οι κираτζίδες αποτελούσαν τις δύο πολυπληθέστερες επαγγελματικές τάξεις) κυρίως, αλλά και το εμπόριο αποτελούν τις βασικές πηγές εσόδων. Το χωριό μετατρέπεται σε ένα από τα σημαντικότερα οικιστικά κέντρα της περιοχής και, όπως είναι φυσικό, δεν περνάει απαρατήρητο από τους περιηγητές της εποχής.

Ο Φραγκίσκος Πουκεβίλ (Francois Rouqueville 1770-1838), γιατρός και πρόξενος της Γαλλίας στην αυλή του Αλή Πασά, πέρασε από το Περιβόλι, όπου και φιλοξενήθηκε για ένα βράδυ, την άνοιξη του 1806. Η ομορφιά της φύσης, η οποία ξαναγεννιόταν, γοήτευσε τον Πουκεβίλ.⁹

⁸ Περισσότερα για τους τόπους χειμερινής διαμονής των Περιβολιωτών και τη διασπορά του βλ. Γ. Ντόντου-Γ. Παπαθανασίου, *Το Περιβόλι. Η Αετοφωλιά της Πίνδου*, Θεσσαλονίκη, 1973 και Θ. Κ. Π. Σαράντη, *Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών (Συμβολή στην ιστορία του Αρματολικίου της Πίνδου)*, Αθήνα 1977.

⁹ Ο Πουκεβίλ περιγράφει με όμορφα λόγια το φυσικό τοπίο που αντίκρισε στις βουνοκορφές γύρω από το χωριό. «*Η βλάστηση άρχισε να φουντώνει στις πλαγιές. Οι σουρβιές και τα караγάτσια άπλωναν τα φύλλα τους και τα' αηδόνια, που είχα ακούσει στα δασάκια της Αμφιλοχίας εδώ και τρεις μήνες, ξανάρχιζαν εδώ τις συναυλίες τους, για να*

Εκείνη την εποχή στο χωριό κατοικούσαν 305 οικογένειες και ο Γάλλος περιηγητής φιλοξενήθηκε, με τον πιο φιλόξενο τρόπο, όπως και ο ίδιος επισημαίνει, στο σπίτι του προεστού. Από το σπίτι πέρασαν οι αρχηγοί των ισχυρών οικογενειών και ο Πουκεβίλ είχε την ευκαιρία να πάρει κάποιες πληροφορίες σχετικά με το χωριό.

*«Τ' αρχοντολόι που ήρθαν απόδειπνα, για να μου κάμουν επίσκεψη, μου διηγήθηκαν πως το Περιβόλι ανήκει στο βακούφι του Κιτάπ- Χανέ (κρατικού θησαυροφυλακίου) Κωνσταντινούπολης και πως η Αβδέλλα και η Σμίξη για τους φόρους υπάγονται στο Γρεβενό που κι αυτό πάλι στο σαντζάκι (νομό) του Ρουμιλί Βαλεσί. Η τάξη αυτή κρατάει από πολύ παλιά, απ' τα χρόνια της άλωσης, και δεν άλλαξε παρά μόνο το ποσό και το είδος των φόρων. Γιατί πριν απ' την εποχή αυτή, αντί να πληρώνει στον ταμία του κρατικού θησαυροφυλακίου, το Περιβόλι ήτανε μια δωρεά της εκκλησίας της Αγίας Σοφίας και τ' άλλα τα χωριά πλήρωναν τους φόρους τους στον Αυτοκράτορα με τη μεσολάβηση του στρατηγού του θέματος της Μακεδονίας».*¹⁰

Προς το τέλος του 19^{ου} αι. ,το 1889, ο Γερμανός Gustav Weigand (1860-1930), στα πλαίσια της έρευνας που διεξήγαγε σχετικά με τους βλαχόφωνους πληθυσμούς της βαλκανικής, επισκέφτηκε και το Περιβόλι. Σε αντίθεση με τον Πουκεβίλ, ο Weigand ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στους Περιβολιώτες και μάλιστα έγινε και καυγάς σχετικά με το ποιος θα τον φιλοξενήσει. Ο ίδιος θεωρεί τη συμπεριφορά αυτή αποτέλεσμα της εντύπωσης των ρουμανιζόντων¹¹ κατοίκων του χωριού, ότι είχε έρθει ως εκπρόσωπος της ρουμανικής προπαγάνδας. Τελικά κατέληξε στο σπίτι του ιερέα. Πρόκειται για τον ιερέα Δημήτριο

γιωρτάσουν την άνοιξη. Τα' αλπικά λουλούδια του Πίνδου έβγαιναν μέσα από τους παγετώνες. Η κάθε μέρα δημιουργούσε στα πεταχτά θαύματα και σ' αυτήν η άλλη μέρα πρόσθετε καινούργια. Οι πλαγιές και τα λαγκάδια ομόρφαιναν και τα χιόνια που γειτόνευαν ακόμα με τις πηγές του Ρέντια δε θ' αργούσανε να λειώσουν. Ο αέρας ωστόσο ήταν ακόμα τσουχτερός και όπως γίνεται στις ισημερίες, όπου η άνοιξη παλεύει ενάντια στα τελευταία κρύα του χειμώνα, ύστερα απ' το ηλιοβασίλεμα, μας βρήκε μια νεροποντή με χαλάζι και χιόνι που ξανάσπρισε τις πιο ψηλές κορφές του Λάκμωνα.» Φραγκίσκος Πουκεβίλ, Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806). Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια Γιάννης Τσάρας, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 99-100.

¹⁰ Φ. Πουκεβίλ, ο. π., σ. 100.

¹¹ Ο ίδιος αναφέρει ότι ανήκουν στο κόμμα «εκείνων που έχουν εθνικό φρόνημα», το οποίο είναι πιο δυνατό από το ελληνικό κόμμα.

Κωνσταντινέσκου, πρωτεργάτη της ρουμανικής προπαγάνδας στο Περιβόλι, την ιστορία του οποίου περιληπτικά διηγείται ο Weigand.¹²

Ο Γερμανός επιστήμονας αναφέρει ιστορικά στοιχεία για το χωριό, παραδόσεις, ενώ κατά την παραμονή του εκεί συνέλλεξε αρκετά τραγούδια, τα οποία συμπεριέλαβε στον δεύτερο τόμο της μελέτης του, μαζί με το υπόλοιπο λαογραφικό υλικό από τα άλλα βλαχοχώρια. Επίσης επισκέφτηκε τους περισσότερους τόπους θερινής διαμονής των Περιβολιωτών (Βελεστίνο, Γρεβενά, Τρίκαλα, Αγία Παρασκευή Βόλου, Άλλη Μεριά Βόλου, Καλοχώρι, Χειμάδι), αποκτώντας έτσι μια αρκετά ικανοποιητική εικόνα σχετικά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, τον πολιτισμό αλλά και τον αριθμό τους. Το καλοκαίρι του 1889 από τις 500 οικογένειες ο Weigand αναφέρει ότι είχαν ανεβεί στο Περιβόλι μόνο οι 200.¹³ Επισημαίνει, όμως, ότι στο παρελθόν στο Περιβόλι βρισκόνταν 10.000 κάτοικοι και προσπαθεί να καταλάβει τι απέγινε όλος αυτός ο πληθυσμός. Γράφει, λοιπόν, πως τα τρία τέταρτα του πληθυσμού των βλαχοχωριών (3500) του Βερμίου κατάγονται από το χωριό¹⁴, 300 είναι οι Περιβολιώτες της Άλλης Μεριάς και από 250 της Αγίας Παρασκευής και του Καλοχωρίου, ενώ περίπου 500 βρίσκονται διασκορπισμένοι στα Τρίκαλα, αφομοιωμένοι από τον υπόλοιπο πληθυσμό.¹⁵

Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 οι Άγγλοι αρχαιολόγοι Alan-John B. Wace (1879-1957) και Maurice Scott Thompson (1884-1971) πέρασαν ένα καλοκαίρι μαζί με βλαχοφώνους στη Σαμαρίνα, γειτονικό του Περιβολίου χωριό, όπου είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν τη γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, την καθημερινή

¹² Gustav Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι) Τόμος Α΄*, μετάφραση Thede Kahl, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ. Ι. ΛΟ. Σ) Τρικάλων, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 177-178.

¹³ Gustav Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι) Τόμος Α΄*, ο. π., σ. 176.

¹⁴ Πράγματι, το 1819 πολλοί περιβολιώτες ακολούθησαν τον αρχιτσέλιγγα Αλέξη Μπάργδα από την γειτονική Αβδέλλα και αποτέλεσαν τον οικιστικό πυρήνα των βλαχοχωριών που βρίσκονται στην οροσειρά του Βερμίου. Περισσότερα στα Γ. Χιονίδης, «Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19^{ου} αι. και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία», περ. *Μακεδονικά*, τόμος ΚΔ, σελ. 36-98 και Α. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000. Α. Κουκούδης, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001.

¹⁵ Gustav Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι) Τόμος Α΄*, ο. π., σ. 335-336.

ζωή των ανθρώπων. Οι δύο Άγγλοι πρέπει να επισκέφτηκαν και το Περιβόλι. Περιγράφουν την κεντρική πλατεία, το «μισοχώρι», το οποίο αποτελεί, όπως τονίζουν οι ίδιοι, το καύχημα των Περιβολιωτών. Το χωριό την εποχή αυτή πρέπει να είχε περίπου 2500 κατοίκους¹⁶ και οι Wace και Thompson αναφέρουν την ύπαρξη ελληνικού και ρουμανικού σχολείου, τα οποία βρίσκονται και τα δύο πίσω από την κεντρική εκκλησία, καθώς επίσης και το γεγονός ότι εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των μεταναστών το Περιβόλι τα τελευταία χρόνια «εξαρτάται κυρίως από τα χρήματα που στέλνονται από την Αμερική»¹⁷.

Τόσο ο Weigand όσο και οι Wace-Thompson επισκέφτηκαν τα βλαχοχώρια σε μια περίοδο έντονων εθνικών, πολιτικών και διπλωματικών ανταγωνισμών, προερχομένων από τη ρουμανική αλλά και την ελληνική πλευρά, οι οποίοι συνθέτουν το λεγόμενο «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα».

¹⁶ Στον εκλογικό κατάλογο του 1914, ο οποίος φυσικά περιέχει μόνο τους ενήλικες άρρενες, είναι γραμμένα 932 άτομα, ενώ σύμφωνα με την απογραφή που διενεργήθηκε από τον ελληνικό στρατό το 1913, δύο δηλαδή χρόνια μετά την επίσκεψη των Wace και Thompson, οι κάτοικοι του χωριού ήταν 2354: Βασιλείον της Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (Διεύθυνσις Στατιστικής), *Απαρίθμησις των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1915.

¹⁷ Alan J. B. Wace- Maurice S. Thompson, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ. Ι. ΛΟ. Σ.) Τρικάλων, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 175-176.

Το «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα» :

Με τον όρο “Κουτσοβλαχικό¹⁸ Ζήτημα» θα μπορούσαμε να ορίσουμε συνοπτικά τις προσπάθειες της Ρουμανίας για τον προσεταιρισμό των Αρμάνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τους οποίους εξαιτίας της ομοιότητας της γλώσσας τους με τη ρουμανική θεώρησαν ως «αδέλφια» τους, που κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων μετανάστευσαν από την αρχική τους κοιτίδα, βόρεια του Δουνάβειου, προς νότο, στις περιοχές κυρίως του ορεινού όγκου της Πίνδου, όπου μέχρι και σήμερα βρίσκονται οι περισσότεροι και σημαντικότεροι οικισμοί τους. Η προσπάθεια αυτή πήρε τη μορφή ηθικής υποστήριξης, υλικής βοήθειας, θρησκευτικού και εκπαιδευτικού προσηλυτισμού, μέχρι την ενίσχυση της αυτονομιστικής κίνησης για τη δημιουργία ανεξάρτητου Βλάχικου κράτους κατά τη διάρκεια της περιόδου της Κατοχής.

Μετά τη Ρουμανική επανάσταση του 1848 δόθηκε έμφαση στη λατινική καταγωγή των Ρουμάνων και έτσι οι Ρουμάνοι διανοούμενοι δε δίστασαν να ταυτίσουν σχεδόν κάθε λατινόφωνο με τους Ρουμάνους. Μέσα σε αυτό το πνεύμα του εθνικού ρομαντισμού είναι φυσικό το ενδιαφέρον τους να στράφηκε και στους λατινόφωνους πληθυσμούς της νότιας Βαλκανικής, δηλαδή τους Αρμάνους. Έτσι η επανάσταση του 1848 στη Ρουμανία προσέφερε το ιδεολογικό υπόβαθρο αλλά και κάποιους από τους θεμελιωτές του Ζητήματος.

Μπορούμε να σημειώσουμε τους : Ion Heliade- Radulescu, D. Bolintineanu, Nicolae Bălcescu, Ion Ionescu de la Brad, Chr. Tell¹⁹.

Πρώτος, ο Nicolae Bălcescu επέστησε την προσοχή των ιθυνόντων της Ρουμανίας στο χρήσιμο ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν στο μέλλον για τη

¹⁸ Η ονομασία Κουτσοβλαχοί είναι κατά πάσα πιθανότητα σύνθετη και προέρχεται από την τούρκικη λέξη Κιουτσούκ, που σημαίνει μικρός και Βλάχος. Στην ελληνική βιβλιογραφία επικράτησε αυτός ο όρος, ειδικά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι ίδιοι οι Αρμάνοι όμως δε συνηθίζουν να τον χρησιμοποιούν για τον εαυτό τους.

¹⁹ Ελευθερία, Νικολαΐδου, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα Βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α' (μέσα 19^{ου} – 1900)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σ. 68.

συμφέροντα της Ρουμανίας οι βλάχοφωνοι πληθυσμοί της Βαλκανικής. Σε ένα γράμμα του προς τον Ion Ghica²⁰, με χρονολογία 1 Οκτωβρίου 1848, ο Bălcescu εκφράζει την επιθυμία του να εγκατασταθεί ανάμεσα στους Αρμάνους της Πίνδου, προκειμένου να τους βοηθήσει στην πολιτισμική τους εξέλιξη, καθώς πίστευε ότι θα έρχονταν η μέρα, που οι Αρμάνοι που ζούσαν στη συγκεκριμένη περιοχή, θα αποδεικνύονταν χρήσιμοι για τη Ρουμανία²¹.

Το 1853-4 με εντολή του Crigore Ghica περιοδεύουν τη Μακεδονία για να μελετήσουν τους Αρμάνους οι Ion Heliade- Radulescu και D. Bolintineanu, ο τελευταίος, σύμφωνα με τον Nicolae-Șerban Tanașoca, είναι γιος Αρμάνου, που μετανάστευσε στη Ρουμανία, όπου και παντρεύτηκε. . Οι εντυπώσεις τους δημοσιεύθηκαν σε εφημερίδες του Ιασίου και του Βουκουρεστίου αλλά και στο βιβλίο του Ion Heliade- Radulescu, *Rêve d' un Proscrit (Ονειρο ενός απόκληρου)*, που εκδόθηκε το 1853. Χαρακτηριστικό του κλίματος του βιβλίου αυτού είναι το παρακάτω απόσπασμα :

«Μπότσαρη, Γρίβα, Τζαβέλλα, τέκνα της Πίνδου ! Αίμα της Ιταλίας, Ρουμάνοι της Μακεδονίας, αδελφοί των αδελφών μας, χαίρετε ! Ελευθερώσατε την εκφυλισμένη Ελλάδα !»²²

Ο Bolintineanu με διάφορα υπομνήματα που υπέβαλε μεταξύ του 1849 και 1856 προς τον Grigore Ghica²³ θεωρείται ότι επηρέασε τα μέτρα, τα οποία έλαβε ο πρίγκηπας Alexandru Ioan Cuza, σχετικά με την οργάνωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος για τους Αρμάνους. Με άλλα υπομνήματα προς τον υπουργό εξωτερικών της Πύλης Fuad Pasha πρότεινε την οργάνωση κάποιου είδους Αρμάνικης πολιτοφυλακής, ικανής να προστατεύει δρόμους και διαβάσεις,

²⁰ Ion Ghica (1816-1897). Μαθηματικός και επαναστάτης της γενιάς του 1848. Διετέλεσε πρωθυπουργός στα 1866-1867 και 1870-71.

²¹ «Aperçus of the history of Balkan Romanity», Nicolae-Șerban Tanașoca, στο *Politics and Culture in Southeastern Europe*, Unesco- Cepes Studies on Science and Culture, Bucharest 2001, σ. 148.

²² Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ. Ι. Λ. Ο. Σ.) Τρικάλων, 3^η έκδ. , Τρίκαλα 1992, σελ. 25, Ελ. Νικολαΐδου, ο. π. , σ. 68.

²³ Grigore Ghica (1803 ή 1807-1857). Πρίγκιπας της Μολδαβίας.

καθώς και τη δημιουργία σχολείων και εκκλησιών, όπου η διδασκαλία και η λειτουργία θα γίνονταν στην αρμάνικη (βλάχικη) γλώσσα.

Την ίδια περίπου εποχή (1853-59) ο Bratianu και ο Anastase Panu στέλνουν υπομνήματα στον Ναπολέοντα τον 3^ο, προτείνοντας την αυτόνομη οργάνωση των Αρμάνων κάτω από την εξουσία της Γαλλικής Αυτοκρατορίας.²⁴

Πιο οργανωμένη μορφή παίρνουν οι πιέσεις αυτές λίγα χρόνια αργότερα, το 1860, όταν ιδρύεται στο Βουκουρέστι «Μακεδονο-Ρουμανική Επιτροπή» με σκοπό την ίδρυση σχολείων και εκκλησιών για τους Αρμάνους. Το 1879 η Επιτροπή μετονομάστηκε σε «Εταιρεία Μακεδονο-Ρουμανικής Κουλτούρας» (Societate de Cultura Macedo-Română)²⁵. Η Εταιρεία είχε αυξημένες αρμοδιότητες, όπως τη δυνατότητα να εκδίδει πιστοποιητικά οικογενειακής κατάστασης προκειμένου να βοηθήσουν τους Αρμάνους να αποκτήσουν τη ρουμανική υπηκοότητα με λιγότερες γραφειοκρατικές διαδικασίες. Βασικός σκοπός της επιτροπής ήταν η ίδρυση σχολείων και εκκλησιών για τους Αρμάνους καθώς και η έκδοση βιβλίων και περιοδικών. Το 1880 εξέδωσε την εφημερίδα «Αδελφότητα για τη Δικαιοσύνη», που κυκλοφόρησε έναν χρόνο.²⁶

Το 1863 ο πρωθυπουργός Mihail Kogălniceanu προέβλεψε στον προϋπολογισμό κονδύλια για τη χρηματοδότηση του εκπαιδευτικού και εκκλησιαστικού έργου υπέρ των Αρμάνων. Το 1864 ιδρύεται το πρώτο ρουμανικό σχολείο στο Τύρνοβο (χωριό στην περιοχή της Πελαγονίας, στο βουνό Περιστέρι, πάνω από το Μοναστήρι).

Εκτός βέβαια από τον αγνό ιδεαλισμό και ρομαντισμό, που σίγουρα διακατείχε μερικούς από τους πρωτοπόρους «πατριώτες» όλων αυτών των κινήσεων, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι κινήσεις της Ρουμανίας και η εμπλοκή της στο λεγόμενο «Κουτσοβλαχικό Ζήτημα» επηρεάστηκαν ή ίσως επιβλήθηκαν από πολιτικούς και διπλωματικούς λόγους. Αφότου η Ρουμανία, επηρεασμένη

²⁴ «Apercus of the history of Balkan Romanity», Nicolae-Șerban Tanașoca, ο. π., σ. 150.

²⁵ Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», *Μακεδονικά*, τ. 33, σ. 30.

²⁶ «Apercus of the history of Balkan Romanity», Nicolae-Șerban Tanașoca ο. π., σ. 153.

από τον σλαβικό κίνδυνο, από τον οποίο ένιωθε να απειλείται άμεσα, παραιτήθηκε από τη διεκδίκηση της Τρανσυλβανίας, όπου ζούσε μεγάλος αριθμός Ρουμάνων, έστρεψε τα βλέμματα της προς την περιοχή της Νότιας Δοβρουτσάς. Σκοπός της ήταν οι Αρμάνοι της Ελλάδας να αποκτήσουν ρουμανική συνείδηση και να εποικίσουν την περιοχή της Δοβρουτσάς, όπου το ρουμανικό στοιχείο ήταν ιδιαίτερα ισχνό.²⁷

Οι πρώτοι υποστηρικτές της προπαγάνδας στην Ελλάδα.

Η ρουμανική πλευρά στην προσπάθειά της να προσεταιριστεί τους Αρμάνους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρήκε αρχικά την υποστήριξη δύο, κυρίως, προσώπων, του ιερέα Αβέρκιου και του Απόστολου Μαργαρίτη.²⁸

Μοναχός Αβέρκιος :

Ο μοναχός Αβέρκιος, κατά κόσμον Αθανάσιος Γιάτσου Μπούντας, είχε καταγωγή από την Αβδέλλα Γρεβενών. Ήταν ανηψιός του αρχιεπίσκοπου Αλέξη Μπάρδα, ο οποίος το 1819 αναχώρησε από την Αβδέλλα και έπειτα πρωτοστάτησε στη δημιουργία των βλάχικων χωριών της περιοχής του Βερμίου. Σε ηλικία 16 ετών ο Αθανάσιος Γιάτσου Μπούντας έγινε καλόγηρος και αργότερα αρχιμανδρίτης της μονής Ιβήρων του Αγίου Όρους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1860 βρέθηκε στη Ρουμανία, ως εκπρόσωπος της μονής με σκοπό να διαχειριστεί τα σχετικά με την κτηματική περιουσία του μοναστηρίου σε αυτή τη χώρα. Ο Αβέρκιος επιστρέφοντας στην Ελλάδα άρχισε να «στρατολογήει» νεαρά παιδιά από βλάχικες οικογένειες με σκοπό να σπουδάσουν στη Ρουμανία και αργότερα να επιστρέψουν στα χωριά τους ως δάσκαλοι και βασικά στελέχη της προπαγάνδας. Γύρω στο 1865 μια πρώτη ομάδα βλαχόπουλων στάλθηκε από τον μοναχό Αβέρκιο στη Ρουμανία.²⁹ Από το Περιβόλι ακολούθησαν τον Αβέρκιο σ' αυτό το ταξίδι δύο παιδιά. Ο Αποστόλης Μίσιου (Θεοδωράνου) (Apostol Misiu

²⁷ Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», ο. π. σ. 29.

²⁸ Σημαντικό ρόλο επίσης έπαιξε και ο Δημήτριος Αθανασέσκου, με ενέργειες του οποίου δημιουργήθηκε το πρώτο ρουμανικό σχολείο στο Τύρνοβο.

²⁹ Αστέριος Κουκούδης, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 119-120.

Teodoreanu) και ο Δομήνικος Γκόμας (Domenic Goma). Μετά από δύο χρόνια, το 1867, ακολούθησε την ίδια διαδρομή και ο Γιώργης Περδίκης (G. Perdichi).

Ο Αβέρκιος ήταν, ακόμα, επικεφαλής του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου του Βουκουρεστίου, το οποίο λειτούργησε από το 1865 μέχρι το 1870 και είχε συσταθεί με σκοπό την εκπαίδευση δασκάλων για τα μελλοντικά ρουμανικά σχολεία.

Η ιδιότητα του μοναχού, βέβαια, καθώς και οι συγγενικές του σχέσεις με ισχυρές οικογένειες της εποχής διευκόλυναν αρκετά το έργο του Αβέρκιου.

Απόστολος Μαργαρίτης :

Ο Απόστολος Μαργαρίτης γεννήθηκε το 1832 στην Αβδέλλα Γρεβενών³⁰. Εργάστηκε στην Κλεισούρα ως ελληνοδιδάσκαλος, απ' όπου φεύγει το 1862 για το Βουκουρέστι, για να «μεταφέρει εκεί την απήχηση που τα πατριωτικά σαλπίσματα των Ρουμάνων είχαν στη ψυχή των κουτσοβλάχων»³¹.

Στο Βουκουρέστι ο Μαργαρίτης έγινε δεκτός με τιμές από τη Μακεδονο-Ρουμανική Επιτροπή και θεωρήθηκε ένας από τους πρωτοπόρους, λαμβάνοντας τη μορφή ενός εθναπόστολου. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα ο Μαργαρίτης πρωτοστατεί στην ίδρυση ρουμανικού σχολείου στην Κλεισούρα.

Η ίδρυση του σχολείου προκάλεσε την αντίδραση του Κλήρου. Το 1864 το Οικουμενικό Πατριαρχείο έστειλε επιστολή προς τους κατοίκους του χωριού, με την οποία τους ζητούσε να κλείσουν το σχολείο και να διώξουν το δάσκαλο και την οικογένειά του. Φαίνεται, όμως, πως ο Μαργαρίτης είχε προλάβει να αποκτήσει ένα σημαντικό κύκλο υποστηρικτών, καθώς αρκετοί κάτοικοι απέρριψαν την επιστολή του Πατριαρχείου και αντιστάθηκαν. Ο Πατριάρχης

³⁰ Ελ. Νικολαΐδου, ο. π. σ. 87. Ο Γιάννης Παπαθανασίου στο βιβλίο του *Η ιστορία των Βλάχων*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 1994, αναφέρει, χωρίς, όμως, να καταγράφει κάποια αξιόπιστη πηγή, ότι ο πατέρας του Απόστολου προέρχονταν από κάποιο νησί του Αιγαίου.

³¹ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, ο. π. σ. 27

απευθυνθήκε στις τουρκικές Αρχές, θεωρώντας ότι «ηγνοήθη η εξουσία του». Οι τουρκικές Αρχές εξέδωσαν διαταγή εκτοπίσεως του Μαργαρίτη αλλά νέα διαμαρτυρία των κατοίκων «οδηγεί» την υπόθεση στην Κωνσταντινούπολη, απευθείας στο Μεγάλο Βεζύρη. Το σχολείο της Κλεισούρας τελικά έκλεισε και ξανάνοιξε το 1867, όταν ο Μαργαρίτης πέτυχε άδεια δημιουργίας «ιδιωτικού σχολείου εντός της οικίας του»³².

Ο Μαργαρίτης κάνοντας περιοδείες σε πολλά βλαχοχώρια καταφέρνει να ανοίξει δεκάδες ρουμανικά σχολεία μέσα στα επόμενα χρόνια. Έντεκα ήταν τα σχολεία στοιχειώδους εκπαιδεύσεως μέχρι το 1877. Τότε ο Μαργαρίτης διορίζεται Γενικός Επιθεωρητής. Έξυπνος και οργανωτικός γνώριζε πως για την επιτυχία της προπαγάνδας έπρεπε να ξοδευτούν μεγάλα χρηματικά ποσά. Γι' αυτό το λόγο φαίνεται να παραπονιέται για την αδιαφορία που δείχνει η ρουμανική κυβέρνηση³³ σχετικά με τους Βλάχους της Μακεδονίας, σε αντίθεση με τους Βλάχους της Τρανσυλβανίας, οι οποίοι βρίσκονται πολύ πιο κοντά της και μπορεί πολύ πιο εύκολα να τους διεκδικήσει.

Όσον αφορά τη σχέση που έπρεπε να κρατήσουν οι Βλάχοι απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ξεκάθαρος. Με διορατικότητα καταλαβαίνει ότι το συμφέρον των Βλάχων συμβαδίζει με τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναφέρει στον Victor Berard :

«Το ύψιστο συμφέρον μας εμάς των Βλάχων βρίσκεται στη διάσωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν ελπίζουμε ότι η ένωσή μας με τους αδερφούς μας της Ρουμανίας θα γίνει αύριο. Μας χωρίζουν από αυτούς ηγεμονίες και βασιλεία. Ίσως χρειαστούν αιώνες, γενεές θα χρειαστούν σίγουρα, πριν ανθίσει η ιδέα στον ήλιο της πατρίδας-και γενεές Οθωμανικής κυριαρχίας. Μια κρίση στην Ανατολή θα μας έριχνε σήμερα στα χέρια των Σέρβων, των Ελλήνων ή των Βουλγάρων, λαών χριστιανικών και πολιτισμένων, που κρατώντας μας ήδη μέσω της κοινής

³² Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, ο. π. σ. 29.

³³ V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία (Έλληνες-Τούρκοι-Βλάχοι-Αλβανοί-Βούλγαροι-Σέρβοι)*, Μετάφραση Μ. Λυκούδης, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987, σελ. 308.

θρησκείας θα θελήσουν επίσης να μας κρατήσουν και μέσω της κοινής γλώσσας, θα κλείσουν τα σχολεία μας και θα σκορπίσουν τις κοινότητές μας»³⁴.

Οι σχέσεις του Μαργαρίτη με τους Έλληνες ήταν τεταμένες. Οι χαρακτηρισμοί του ως προδότη, κερατά, κλέφτη και Βαραββά δε λείπουν, ενώ φαίνεται πως απέναντι του έγιναν και απόπειρες δολοφονίας³⁵.

³⁴ V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός*, ο. π. σ. 311.

³⁵ Ο ηγούμενος της μονής των Λαζαριστών στη Θεσσαλονίκη λέει : « Ο Απόστολος [Μαργαρίτης] θα μπορούσε να οικειοποιηθεί τα λόγια του Απόστολου : Αδελφοί, υπέφερα για σας, πέρασε δια πυρός και σιδήρου σε στεριά και σε θάλασσα αλλά ο λόγος επέζησε μέσω εμού. Τον Απόστολο τον μαχαίρωσαν μια φορά στη Θεσσαλονίκη, τον πέταξαν δυο φορές στο Βαρδάρη, τον έστησαν στο τουφεκίδι πάνω στα βουνά της Αχρίδας». V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός*, ο. π. σελ. 303.

Η αρχή της Ρουμανικής προπαγάνδας στο Περιβόλι :

Όπως κάθε προσπάθεια προσηλυτισμού έτσι και η ρουμανική προπαγάνδα στηρίχθηκε αλλά και στόχευε, προκειμένου να πετύχει τους στόχους της, σε δύο βασικούς άξονες : τη θρησκεία και τη παιδεία. Από πίσω βέβαια ακολουθούσαν οι οικονομικές παροχές, που πάντα αποτελούν πολύτιμο βοήθημα στη προσπάθεια προσεταιρισμού του άλλου και κάμψης του φρονήματος του.

Κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά της θρησκευτικότητας στις παραδοσιακές κοινωνίες είναι η εξασθένηση της λογικής, η αποδυνάμωση της κριτικής σκέψης, η τυφλή προσήλωση σε ιερές αρχές και κανόνες και η εξύψωση της αυθεντίας των εκπροσώπων της εκκλησίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά σε συνδυασμό με το φόβο και την αμάθεια, που αποτελούν αποτελέσματά της, όπως καταλαβαίνουμε, ευνοούν τη διαμόρφωση απόψεων, τη χειραγώγηση των μαζών και κατ' επέκταση την οποιαδήποτε προπαγάνδα. Αναλογιζόμενοι τη θέση που κατείχε η εκκλησία και οι ιερείς κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αι. στον ελλαδικό χώρο, δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί η ρουμανική πλευρά θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντική την ύπαρξη ιερέων, προσκείμενων στις δικές της θέσεις. Οι ιερείς θεωρούνται πρόσωπα άγια, εκπρόσωποι του Θεού πάνω στη γη και ο λόγος τους αποκτά διαφορετική βαρύτητα και σημασία.

Αν η θρησκεία στοχεύει στον επηρεασμό του κόσμου στο παρόν, η παιδεία θα λέγαμε ότι έχει στραμμένα τα μάτια της στο μέλλον. Μέσα στα πλαίσια της πολυφυλετικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου κατά τον 19^ο αι. η έννοια του έθνους παραμένει ακόμα αρκετά ρευστή και συγκεχυμένη, το σχολείο παίζει για πολλούς το ρόλο του διαμορφωτή της εθνικής συνείδησης.

Μέσω των δασκάλων, των μαθημάτων, των βιβλίων, των σχολικών εορτών και διαφόρων άλλων δραστηριοτήτων τονώνεται το εθνικό συναίσθημα ή ακόμα δημιουργούνται μελλοντικές γενεές ολοκληρωτικά διαμορφωμένων ως προς τον εθνικό προσδιορισμό τους. Η επιλογή της γλώσσας στην εκπαιδευτική διαδικασία και η γλωσσική αφομοίωση ξενόφωνων πληθυσμών αποτελούν πολύ

σημαντικά ζητήματα, κομβικά στην χάραξη της εθνικής πολιτικής, και έτσι το σχολείο αναδεικνύεται σε κατεξοχήν φορέα διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης.³⁶

Σε κάθε βλαχοχώρι στο οποίο προσπαθούσε να διεισδύσει η ρουμανική προπαγάνδα, το πρώτο της μέλημα ήταν η δημιουργία ρουμανικού σχολείου και η προσπάθεια τέλεσης της Θείας Λειτουργίας στη βλάχικη γλώσσα. Στα σχολεία οι μαθητές πληροφορούνταν τους «αδελφικούς δεσμούς αίματος» που τους συνέδεαν με τους Ρουμάνους, ενώ στην εκκλησία οι άνθρωποι, ακολουθώντας τα λόγια του Αποστόλου Παύλου, υμνούνε τον Κύριο στη μητρική τους γλώσσα. Πρωτεργάτης της ρουμανικής προπαγάνδας στο Περιβόλι, όπως ήδη αναφέραμε ήταν ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου.

Βιογραφία ιερέα Δημητρίου Κωνσταντινέσκου.

Ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου³⁷ γεννήθηκε το 1848³⁸ στο Περιβόλι. Στον εκλογικό κατάλογο του Περιβολίου του έτους 1914 καταγράφεται ως οικογενειακό επίθετο του το όνομα Γώγου³⁹. Φαίνεται ότι άλλαξε το επίθετο σε Κωνσταντινέσκου αφ' ότου προσχώρησε στη Ρουμανική προπαγάνδα.

³⁶ Ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τις εθνικές διαστάσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθήθηκε στην περιοχή της Μακεδονίας μπορούμε να βρούμε στην εισήγηση της Σ. Ηλιάδου –Τάχου «Γλωσσικά, εθνικά και παιδαγωγικά ζητήματα στην εκπαίδευση της Μακεδονίας (1912-1936). Το παράδειγμα του νομού της Φλώρινας», 3^ο Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών, 1-3 Οκτωβρίου 2004. Τα πρακτικά του συνεδρίου βρίσκονται σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα : <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/eisagogi.htm>

³⁷ Η αυτοβιογραφία του Δημητρίου Κωνσταντινέσκου γράφτηκε στο Βουκουρέστι στις 20 Αυγούστου του 1913. Ολόκληρο το κείμενο, που δε γνωρίζουμε αν έχει δημοσιευτεί, με τίτλο *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu* διατίθεται από την ιστοσελίδα www.projectavdhela.ro (Project Avdhela Biblioteca Culturii Aromane). Τα στοιχεία που παραθέτουμε προέρχονται από αυτήν την αυτοβιογραφία.

³⁸ Στον εκλογικό κατάλογο του Περιβολίου του έτους 1914 αναγράφεται ως ημερομηνία γέννησης το 1847.

³⁹ Σε έκθεση του προξενείου Ελασσόνας, το 1887, γίνεται λόγος για κάποιον Δημήτριο Τέγο, ο οποίος επανήλθε από τη Ρουμανία το 1869 (το 1872 αναφέρει ο Κωνσταντινέσκου ως έτος επιστροφής του από τη Ρουμανία) και χειροτονήθηκε ιερέας από τον Μητροπολίτη Γρεβενών Γεννάδιο. Παρά τη χρονική απόκλιση των τριών ετών θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Δεν μπορούμε λοιπόν να είμαστε απόλυτοι σχετικά με το αν το πραγματικό του επίθετο ήταν Γώγου ή Τέγου. Πιο πιθανό φαίνεται να είναι το Τέγου, καθώς αυτό το επίθετο έχει διατηρήσει και η προφορική παράδοση στο χωριό.

Μέχρι την ηλικία των 12 χρόνων φοίτησε στο ελληνικό δημοτικό σχολείο. Έπειτα, για να βοηθήσει οικονομικά την οικογένειά του, ασχολήθηκε με τη ραπτική. Στην ηλικία των 21 χρόνων έμαθε για τις κινήσεις του μοναχού Αβέρκιου και το ταξίδι των πρώτων νεαρών στο Βουκουρέστι, προκειμένου να επιστρέψουν ως δάσκαλοι της ρουμανικής γλώσσας.

Με τη συμπαράσταση των γονιών του αποφάσισε να αφήσει τη ραπτική και να κάνει και ο ίδιος το ταξίδι αυτό. Έτσι βρέθηκε στο Βουκουρέστι, στην Μακεδονο-ρουμανική σχολή (la scola Macedo-Româna) της εκκλησίας των Αγίων Αποστολών. Το 1872 τελείωσε τις σπουδές του, γύρισε στο Περιβόλι, παντρεύτηκε⁴⁰, και χειροτονήθηκε διάκονος και μετέπειτα ιερέας από τον Μητροπολίτη Γρεβενών.

Η ζωή του φαίνεται πραγματικά περιπετειώδης. Ταξίδεψε πολύ (Βουκουρέστι, Κωνσταντινούπολη, Βλαχο-Κλεισούρα, Μοναστήρι είναι μερικά από τα μέρη που επισκέφτηκε κατά τη διάρκεια της πολυτάραχης ζωής του), ενεπλάκη σε διάφορες αψιμαχίες, καταδιώχτηκε, εξορίστηκε και βασανίστηκε. Στην αυτοβιογραφία του διακρίνεται η προσπάθεια να αναδειχτεί ως ένας μάρτυρας του ρουμανικού εθνικισμού.

Εκτός από ιερέας απασχολήθηκε και ως δάσκαλος στα ρουμανικά σχολεία. Κύριοι σκοποί του έργου του ήταν να καταφέρει να τελείει η Θεία Λειτουργία στη ρουμανική γλώσσα και να ιδρύσει ρουμανικά σχολεία στα μέρη, όπου κατοικούσαν βλαχόφωνοι πληθυσμοί. Όπως είναι φυσικό, το ενδιαφέρον του εστιάστηκε κυρίως στις περιοχές που εντοπίζονται οι Περιβολιώτες συγχωριανοί του. Βρέθηκε το 1873 στην περιοχή της Ρέσνας, στο Ιστόκ της Π. Γ. Δ. Μ. , ως ιερέας ανάμεσα στους Περιβολιώτες τσέλιγκες, που ξεκαλοκαιριάζαν με τα κοπάδια τους στην περιοχή, δίδαξε στα σχολεία του Περιβολίου (από το 1880) και των Γρεβενών, ενώ φαίνεται πως ίδρυσε και δίδαξε και στο ρουμανικό σχολείο του Βελεστίνου⁴¹.

⁴⁰ Η γυναίκα του προερχόταν από την οικογένεια Αποστολίνα. Ο ίδιος αναφέρει ότι Έλληνες αντάρτες επιτέθηκαν στον κουριάδο του Μανώλη Αποστολίνα.

⁴¹ Το σχολείο του Βελεστίνου, σύμφωνα με τον ιερέα Δημήτριο Κωνσταντινέσκου, λειτούργησε πρώτη φορά το 1880, με 35 μαθητές. Στο Βελεστίνο μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας ιδρύθηκαν δύο ελληνικά Δημοτικά Σχολεία. Ένα διτάξιο με δύο

Στις 7 Ιανουαρίου του 1882 συνελήφθη, έπειτα από ενέργειες του Μητροπολίτη Βόλου, και κλείστηκε στη φυλακή του Βόλου. Του δόθηκε η άδεια να βγει από τη φυλακή, με την προϋπόθεση να μην απομακρυνθεί από την πόλη του Βόλου, αφού εμφανίστηκαν ως εγγυητές δύο αρμάνοι έμποροι, ο Ρίτας από τη Λάκα (Λαϊστα) και ο Τόλης Ζώτος (Toli Zotu) από τη Βωβούσα. Απελευθερώθηκε οριστικά με τη μεσολάβηση του Ρορονίς, προξένου της Ρουμανίας στη Θεσσαλονίκη και του Απόστολου Μαργαρίτη.

Τον Οκτώβριο του επόμενου έτους συνελήφθη στο Περιβόλι κατά τη διάρκεια του μαθήματος και μεταφέρθηκε στη φυλακή στα Γρεβενά. Μετά από παραμονή κάποιων ημερών οδηγήθηκε στο Μοναστήρι της Ζάμπορντας, που βρίσκεται στην περιοχή Βέντζια των Γρεβενών. Εκεί παρέμεινε κλεισμένος στο κελί του για δύο περίπου βδομάδες, δίχως φαγητό, ζώντας μόνο με ένα κομμάτι ψωμί και υπομένοντας διάφορες κακουχίες, όπως ο ίδιος αναφέρει. Δωροδοκώντας έναν νεαρό με 1 leu (ρουμανικό νόμισμα) κατάφερε να στείλει ένα γράμμα στον Χουσεϊν Μπέη (Husen-bei), η επιρροή του οποίου ήταν μεγάλη στο μοναστήρι. Στο γράμμα αυτό του περιέγραφε τις κακουχίες που υπέμενε στο μοναστήρι και του ζητούσε να το επισκεφτεί. Πράγματι ο Μπέης έφτασε μετά από δύο μέρες και ο ιερέας με τη μεσολάβησή του κατάφερε να βγει από το κελί του.

Σύμφωνα με την εξιστόρηση του ίδιου του ιερέα Δημητρίου Κωνσταντινέσκου οι μήνες που πέρασε στο μοναστήρι ήταν μαρτυρικοί. Ήταν αναγκασμένος να εκτελεί διάφορες εργασίες καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, δίχως ξεκούραση, να δέχεται διάφορες προσβολές ενώ έπεσε και θύμα ξυλοδαρμού. Τελικά από το μοναστήρι έφυγε στις 20 Ιανουαρίου του 1884. Τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου ανέβηκε στο Περιβόλι, όπου συνέχισε, με την άδεια του

δασκάλους για τα αγόρια, με 40 περίπου μαθητές, και ένα μονοτάξιο για τα κορίτσια. Επίσης ιδρύθηκε Ελληνικό Σχολείο ή Σχολαρχείο και αργότερα (1893-1895) Υποδιδασκαλείο για την προετοιμασία δασκάλων. Από το Υποδιδασκαλείο του Βελεστίνου αποφοίτησε ο Γεώργιος Ιωάννου Νασίκας, ο οποίος δίδαξε στο ελληνικό σχολείο του Περιβολίου. Βλ. Στέργιου Νασίκα, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας», *Υπέρεια, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλος-Ευαγ. Κακαβογιάννης, Αθήνα 1994, σελ. 345-369.

Καϊμακάμη Γρεβενών πλέον, να διδάσκει στο σχολείο και να λειτουργεί, στη ρουμανική γλώσσα, στην εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα.

Υπήρξε πρωταγωνιστής βίαιων επεισοδίων σε αρκετές εκκλησίες (στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Κλεισούρα, στην κεντρική εκκλησία των Γρεβενών και στους ναούς της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Γεωργίου του Περιβολίου). Μέσα από τις σελίδες της αυτοβιογραφίας του αναδύεται το κλίμα του φανατισμού, που επικρατούσε εκείνες τις ημέρες, και περιγράφονται οι ακραίες αντιδράσεις στις οποίες οδηγούνταν οι δύο αντίπαλες παρατάξεις (ελληνίζοντες, γκρεκομάνοι, όπως ο ίδιος τους αναφέρει και ρουμανίζοντες). Ιερείς χειροδικούσαν απέναντι σε άλλους ιερείς, μη σεβόμενοι ούτε καν τον χώρο της εκκλησίας, διαπομπεύονταν και γίνονταν δέκτες προσβολών (κόψιμο των γενειών).

Μετά από πολλές περιπέτειες ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου, μετά την προσάρτηση της Ηπείρου και της Μακεδονίας στην Ελλάδα, κατάφερε να διαφύγει στη Ρουμανία ,το 1913. Εκεί φαίνεται πως έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του.⁴²

⁴² Ένας από τους γιούς του, ο Τραϊανός, ταξίδεψε για την Αμερική το 1907. Βλ. Γ. Σαββανάκης, «Οι Περιβολιώτες της Μαγνησίας. Ιστορικά στοιχεία.», *Οι Βλάχοι της Μαγνησίας*, εκδ. Εταιρεία Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού (Ε. Κ. Π. ΠΟΛ.) Μαγνησίας, Βόλος 2009, σ. 63, όπου υπάρχει πίνακας με τα ονόματα 189 Περιβολιωτών που ταξίδεψαν στην Αμερική την περίοδο 1902-1924.

Σχολεία και εκπαίδευση στο Περιβόλι :

Εξαιτίας της μετακίνησης του πληθυσμού κάθε χειμώνα προς τα πεδινά μέρη, τα σχολεία του Περιβολίου λειτουργούσαν μόνο για έξι μήνες, τη θερινή περίοδο, από τον Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο. Το χειμώνα η εκπαίδευση των μαθητών συνεχιζόταν στα σχολεία της περιοχής στην οποία περνούσαν τους χειμερινούς μήνες.

Όπως και σε όλα τα υπόλοιπα βλαχοχώρια της βαλκανικής, η εκπαίδευση των παιδιών στο Περιβόλι, μέχρι την εμφάνιση της ρουμανικής προπαγάνδας, ήταν αποκλειστικά ελληνική. Κατά τον 17^ο αιώνα φαίνεται πως οι εκκλησίες του χωριού πιθανώς εξυπηρέτούσαν τις εκπαιδευτικές ανάγκες των κατοίκων.⁴³ Κατά τη διάρκεια του 2^{ου} μισού του 19^{ου} αιώνα, που είναι και η περίοδος που μας ενδιαφέρει, τα σχολεία του Περιβολίου ακολουθούσαν τη δομή και τους τρόπους διδασκαλίας των υπόλοιπων ελληνικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα σχολεία την εποχή εκείνη διακρίνονταν σε σχολεία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Στην πρώτη κατηγορία υπάγονταν τα Νηπιαγωγεία και τα Δημοτικά σχολεία και στη δεύτερη τα «Ελληνικά Σχολεία» και τα Γυμνάσια. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σημαντικό ρόλο πρέπει να έπαιζε η μέθοδος της αλληλοδιδασκαλίας ενώ τα «Ελληνικά Σχολεία», λόγω έλλειψης πόρων, δεν παρείχαν πάντοτε τον τριετή κύκλο σπουδών που παρέχονταν στο ελληνικό κράτος. Περιοριζόνταν στη σύσταση μίας ή δύο τάξεων, όπου ο ίδιος δάσκαλος δίδασκε επιπλέον και τα μαθήματα του «Ελληνικού Σχολείου».⁴⁴

⁴³ Θ. Κ. Π. Σαράντη, *Το Χωριό Περιβόλι Γρεβενών (Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου)*, χ.ε. Αθήνα 1977, σελ. 81. Ο Σαράντης, ο οποίος είναι και ο ίδιος Περιβολιώτης, αναφέρει ότι στα μέσα περίπου του 17ου αι. κτίστηκε το κεντρικό σχολείο του χωριού, το οποίο μέχρι τότε στεγαζόταν στον Άγιο Γεώργιο, ενώ υπήρχε και το παλαιότερο σχολείο που λειτουργούσε στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Οι πληροφορίες, μάλλον, προέρχονται από την προφορική παράδοση και όχι από γραπτές πηγές, αφού από το βιβλίο απουσιάζει κάποια σχετική παραπομπή.

⁴⁴ Αντώνης Μ. Κολτσιδάς, *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 293-294 και Λυδία Παπαδάκη, «Τα ελληνικά σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Τόμος 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 2003, σ. 167-171.

Την ευθύνη για τη λειτουργία και διαχείριση των σχολείων είχαν τα κοινοτικά διοικητικά όργανα, υπό την εποπτεία των τοπικών εκκλησιαστικών αρχών. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν τόσο οι συντεχνιακές οργανώσεις, κυρίως σε μέρη με αστική και εμπορική ανάπτυξη, όπως και οι χορηγίες και τα κληροδοτήματα πλούσιων ομογενών της Διασποράς, αλλά και σημαντικών προσώπων των κοινοτήτων.

Μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήδη λειτουργούν στο Περιβόλι ελληνικά σχολεία. Σε αναφορά του, με ημερομηνία 25-7-1887, προς την Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, ο δάσκαλος της Αβδέλλας Γεώργιος Αθ. Πιάχας προτείνει σχετικά με τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν στο Περιβόλι, τη διατήρηση του επιδόματος των 45 λιρών για δύο δασκάλους μόνο για το καλοκαίρι, με συμπλήρωση του αναγκαίου ποσού από τα εκκλησιαστικά εισοδήματα. Σημειώνει επίσης πως ο δάσκαλος του χωριού Γεώργιος Δημητριάδης (με καταγωγή από τα Γιάννενα) κατόρθωσε το έτος 1887 να συγκεντρώσει 120 μαθητές⁴⁵. Το σχολικό έτος 1888-89 οι μαθητές του δημοτικού σχολείου Περιβολίου είναι 108 και δάσκαλος κατά τη θερινή εξαμηνία είναι ο δάσκαλος Γρεβενών Χρ. Αθανασιάδης. Τα αποτελέσματα μάλιστα χαρακτηρίζονται από το προξενείο Ελάσσονας «*Λίαν ενάρεστα*»⁴⁶. Ο Κωνσταντίνος Κρυστάλλης (1868-1894) αναφέρει το 1891 ότι το σχολείο συντηρούνταν από τον *Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*⁴⁷.

Το 1901 λειτουργεί Αστική Σχολή⁴⁸ με δάσκαλο τον Περιβολιώτη Γεώργιο Ιωάννου Νασίκα (1870 ή 1877-1943). Ο Γεώργιος Νασίκας εκτός από την Αστική σχολή του Περιβολίου εργάστηκε σε διάφορα σχολεία της περιοχής της

⁴⁵ Ελευθερία Νικολαΐδου, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα Βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α (μέσα 19^{ου} – 1900)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σ. 172.

⁴⁶ Ελευθερία Νικολαΐδου, *ο. π.*, σελ 208

⁴⁷ Κ. Κρυστάλλης, «Οι Βλάχοι της Πίνδου», *Άπαντα Κρυστάλλη. Τόμος Α' Πρόλογος-Εισαγωγή-Επιμέλεια Γ. Βαλέτα*, Βιβλιοαθηναϊκή, Αθήνα, σ. 476.

⁴⁸ Πιστοποιητικό, με ημερομηνία 16 Σεπτεμβρίου 1901, χορηγούμενο από τους Μουχταροδημογέροντες του Περιβολίου στον Γεώργιο Νασίκα, που δηλώνει ότι διορίστηκε ως υποδιδάσκαλος της Αστικής σχολής του Περιβολίου τον μήνα Μάιο. Στ. Νασίκας, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας», *ο. π.*, σ. 365.

Μακεδονίας, καθώς και ως διευθυντής του Δημοτικού σχολείου Βελεστίνου από το 1923 έως το 1939. Για χρόνια υπερασπιζόταν τα ελληνικά συμφέροντα απέναντι στη ρουμανική προπαγάνδα. Ένας ακόμα εντόπιος δάσκαλος, που εργάστηκε στο χωριό, ήταν ο Σταύρος Οικονόμου.

Το 1905 λειτουργούσε η Δημοτική Σχολη Περιβολίου με δύο δασκάλους, από τους οποίους ο ένας ήταν βοηθός, και 102 μαθητές (οι 13 ήταν μαθήτριες). Ο αριθμός των μαθητών ανά τάξη, στη Δ' τάξη ήταν 4, 14 στη Γ' , 19 στη Β' , 35 στην Α' , και 30 στην Προκαταρκτική.⁴⁹

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα λειτουργούσε επίσης το Ελληνικό Σχολείο Περιβολίου με περισσότερους από 50 μαθητές. Κατά το 1913-14 εμφανίζεται ως Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο, που συντηρούνταν από τη Μητρόπολη και λειτουργούσε με δύο δασκάλους και μία δασκάλα και με 165 μαθητές και 45 μαθήτριες.⁵⁰

Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου συνέχισε να λειτουργεί το ελληνικό σχολείο. Μάλιστα σχεδόν συστεγαζόταν με το αντίστοιχο ρουμανικό, αφού και τα δύο λειτουργούσαν στην αυλή της κεντρικής εκκλησίας του χωριού, του Αγίου Γεωργίου.⁵¹

Η πρώτη προσπάθεια για την ίδρυση ρουμανικού σχολείου έγινε το 1869. Κάτοικοι του χωριού με έγγραφό τους προς τον Υπουργό Θρησκευμάτων και Δημοσίας Παιδείας της Ρουμανίας, Alexandru Cretescu, με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου του 1869, ζητούν την αναγόρευση του Απόστολου Θεοδορέσκου (Apostol Theodorescu) σε δάσκαλο της κοινότητας. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το ότι οι υπογράφωντες την αίτηση τονίζουν ότι στο χωριό, στο οποίο υπάρχουν πάνω από οχτακόσιες οικογένειες, λειτουργούν τέσσερα σχολεία, όπου «τα παιδιά δυστυχώς μαθαίνουν μια ξένη γλώσσα, σαν παπαγάλοι». Ολόκληρο το

⁴⁹ Αντώνης Μ. Κολτσιδάς, *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης*, ο. π. , σελ. 132

⁵⁰ Αντώνης Μ. Κολτσιδάς, ο. π. ,σ. 129

⁵¹ Το ελληνικό θερινό δημοτικό σχολείο συνέχισε τη λειτουργία του και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, όταν και έκλεισε οριστικά.

κείμενο του εγγράφου, που απ' όσο γνωρίζουμε δημοσιεύεται πρώτη φορά στα ελληνικά, είναι το εξής :

1869 Septembrie 7, Perivoli, Epir

Domnule Ministru,

Inima noastră nu află cuvinte convenabile săi exprime bucuria ce simte din momentul ce am trimis pe scumpii noștri feciori să studieze în școlile naționale de aici; anul trecut, în cursul vacanțelor, cu nespusă alegrațiam iam văzut în mijlocul nostru, în brațele noastre, formați cu cunoștințe de învățatură și de limbă ...

Acum, văzând Monitorul cu nr. 142, că doi din feciorii care aparțin din comuna noastră, și anume Apostol Theodorescu și Demetriu Siuneba, au ieșit primii, bucuria noastră deveni și mai dificil de exprimat; altceva nu avem ce face decât < să > înălțăm mai întâi călduroase rugăciuni către cerescul Părinte ca să dea prosperitate României.

Pe lângă acestea, cu cel mai profund și cuviincios respect, rugăm pe Excelența voastră ca să ne asculte și dorința noastră: scopul nostru ce < în care > ne-am trimis pe copiii noștri pentru a studia în școlile naționale de aici este ca, copiii învățând și cultivând limba noastră maternă, Româna, să se întoarcă în vatra lor ca să ne lumineze și pe noi, după cum sunt mai multe națiuni ce se află sub sceptrul Împăratului nostru, Sultanul Aziz.

Pentru aceasta, văzând că Apostol Theodorescu acum se află în a IIIa clasă gimnazială la viitorul an școlar, cu ajutorul lui Dumnezeu, va termina gimnaziul, vă rugăm deci subsemnații cu profund respect ca în viitoarea primăvară, aprovizionându-l cu cărțile necesare pentru a preda limba noastră maternă, să ni-l trimiteti învățător în comuna noastră în care se află peste opt sute de familii și în care avem patru școli primare, < dar > din nenorocire copiii noștri învață o limbă străină, ca papagalii, din lipsa unui învățător de limbă națională.

Plini de încredere că rugăciunea noastră va fi luată în considerațiune de către excelența voastră avem onoare a ne subsemna cu respect.

Primarii și notabilii comunei Perivoli din Pind.⁵²

⁵² Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I*, editura Universitatii din București, Βουκουρέστι 2004 σ. 110-111. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Αστέριο Κουκούδη για την παραχώρηση των δύο τόμων του συγκεκριμένου συγγράμματος.

Μετάφραση :

1869 Σεπτεμβρίου 7,Περιβόλι, Ήπειρος

Κύριε Υπουργέ

Η ψυχή μας δε βρίσκει ταιριαστά λόγια, για να εκφράσει τη χαρά που αισθανόμαστε από τη στιγμή που στείλαμε τα παιδιά μας να σπουδάσουν στα εδώ εθνικά σχολεία. Πέρυσι κατά τη διάρκεια των διακοπών, με ανείπωτη χαρά τους είδαμε ανάμεσά μας, στην αγκαλιά μας, σχηματοποιημένους με γνώσεις σχετικά με τη διδασκαλία και τη γλώσσα.

Τώρα, βλέποντας στο υπόμνημα με αριθμό 142, ότι δύο παιδιά που ανήκουν στην κοινότητά μας και ονομάζονται Απόστολος Θεοδωρέσκου (Apostol Theodorescu) και Δημήτριος Σιουνέμπας (Demetriu Siuneba) βγήκαν πρώτοι, η χαρά μας γίνεται ακόμα πιο δύσκολο να εκφραστεί. Άλλο τίποτα δεν έχουμε να κάνουμε παρά να αυξήσουμε τις πρώτες θερμές παρακλήσεις μας προς τον ουράνιο Πατέρα, για να δίνει πλούτη στη Ρουμανία.

Εκτός από αυτά με τον πιο βαθύ και αξιοπρεπή σεβασμό μας παρακαλούμε την Υψηλότητά σας να ακούσουν και τη δική μας επιθυμία. Ο σκοπός για τον οποίο στείλαμε τα παιδιά μας να σπουδάσουν στα εδώ εθνικά σχολεία είναι να μάθουν και να καλλιεργήσουν τη μητρική μας γλώσσα, τη ρουμανική, και να επιστρέψουν στη μητρική εστία τους για να διαφωτίσουν και εμάς, αφού υπάρχουν περισσότερα έθνη που βρίσκονται κάτω από το σκήπτρο του Αυτοκράτορά μας , Σουλτάνου Ασίζ.

Γι' αυτό βλέποντας ότι ο Απόστολος Θεοδωρέσκου βρίσκεται τώρα στην Τρίτη τάξη του γυμνασίου και την επόμενη σχολική χρονιά με τη βοήθεια του Θεού θα τελειώσει το γυμνάσιο, σας παρακαλούμε οι υπογράφωντες με βαθύ σεβασμό την επόμενη άνοιξη, εφοδιάζοντάς τον με τα απαραίτητα βιβλία, για να διδάξει τη μητρική μας γλώσσα, να μας τον στείλετε ως δάσκαλο στην κοινότητά μας, στην οποία βρίσκονται πάνω από 800 οικογένειες και στην οποία έχουμε τέσσερα δημοτικά σχολεία, αλλά δυστυχώς τα παιδιά μας μαθαίνουν μια ξένη γλώσσα, σαν παπαγάλοι, εξαιτίας της έλλειψης ενός δασκάλου της εθνικής γλώσσας.

Γεμάτοι εμπιστοσύνη ότι η παράκλησή μας θα ληφθεί υπόψη από την εξοχότητά σας έχουμε την τιμή να υπογράψουμε με σεβασμό.

Δημογέροντες και προύχοντες της κοινότητας Περιβόλι από την Πίνδο.

Οι προσπάθειες της ρουμανικής πλευράς να διεισδύσει στο Περιβόλι συνεχίστηκαν τα επόμενα χρόνια. Ο δάσκαλος του ρουμανικού σχολείου της γειτονικής Αβδέλλας, με έγγραφό του τον Φεβρουάριο του 1870, ενημερώνει τον Υπουργό Θρησκευμάτων της Ρουμανίας για την αξιοσημείωτη πρόοδο που έχει συντελεσθεί τα δύο τελευταία χρόνια, όχι μόνο στην Αβδέλλα αλλά και στα γειτονικά χωριά Σαμαρίνα, Περιβόλι, Βωβούσα⁵³. Φαίνεται πως κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών υποστηρικτές της ρουμανικής προπαγάνδας έκαναν προσπάθειες, έστω και ανεπίσημες, για τη διδασκαλία της ρουμανικής γλώσσας σε διάφορες οικογένειες. Εξάλλου το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, βασισμένο στις εκθέσεις του γενικού προξένου στο Βουκουρέστι και σε δημοσιεύματα ρουμανικών εφημερίδων, δέχεται την ύπαρξη ρουμανικού σχολείου στο Περιβόλι το 1872, κάτι που αμφισβητεί το προξενείο Ιωαννίνων.⁵⁴

Το σχολείο τελικά ιδρύθηκε το 1877⁵⁵. Το 1880 στο σχολείο διδάσκει ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου. Με βάση αγγλικές αρχειακές πηγές το 1880 στο ρουμανικό σχολείο φοιτούσαν 90 μαθητές⁵⁶. Το έτος 1887-1888 από αναλυτικό πίνακα που συντάσσει ο γενικός επιθεωρητής Απόστολος Μαργαρίτης και στον οποίο καταγράφονται τα έξοδα των σχολείων, βλέπουμε ότι στο ρουμανικό σχολείο του Περιβολίου είναι διευθυντής ο Ζήσης Παπαθανασίου (Zisi Papa Tanase), με ετήσιο μισθό 1710 lei και διδάσκει ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου, με

⁵³ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *ο. π.*, σ. 111.

⁵⁴ Ελευθερία, Νικολαΐδου, *ο. π.*, σ. 91.

⁵⁵ V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, *ο. π.* σελ. 307. Ο Σαράντης αναφέρει ως έτος ίδρυσης του ρουμανικού σχολείου το έτος 1868. Κάτι τέτοιο, όμως, φαίνεται πως δεν ευσταθεί καθώς όπως είδαμε το 1869 επιτροπή περιβολιωτών με έγγραφό τους προς τον Ρουμάνο Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων τονίζουν την έλλειψη δασκάλου της μητρικής γλώσσας και την ύπαρξη τεσσάρων σχολείων, όπου τα παιδιά μαθαίνουν μια ξένη γλώσσα.

⁵⁶ Κ. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, I. M. X. A., Θεσσαλονίκη 1983, σ. 103-104.

ετήσιο μισθό 840 lei⁵⁷. Το σχολικό έτος 1888-1889 ελληνικές πηγές αναφέρουν ότι οι μαθητές του ρουμανικού σχολείου είναι 25 και ως δάσκαλοι εργάζονται ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου και ένας υπότροφος από το Μοναστήρι⁵⁸. Θυμίζουμε ότι, σύμφωνα με το ελληνικό προξενείο Ελασσόνας, οι μαθητές στο ελληνικό σχολείο την ίδια χρονιά ήταν 108. Τον επόμενο χρόνο ο αριθμός φαίνεται να πολλαπλασιάζεται και έτσι το σχολικό έτος 1889-90 στο μεικτό ρουμανικό σχολείο, σύμφωνα με τον επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων Teodor Burada, φοιτούν 90 μαθητές και μαθήτριες⁵⁹. Τα ονόματά τους φαίνονται στον πίνακα, που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας. Την ίδια χρονιά με βάση μελέτη του M. G. Milojevitch, *La Turquie d' Europe et le probleme de la Macedoine et de la Vieille Serbie*, οι μαθητές του σχολείου είναι 50.

Το 1897, από πίνακα όπου καταγράφονται τα έξοδα όλων των ρουμανικών σχολείων της Ηπείρου, Μακεδονίας και Θεσσαλίας για τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο, Νοέμβριο και Δεκέμβριο, πληροφορούμαστε ότι στο ρουμανικό σχολείο συνεχίζει να διδάσκει ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου, ο οποίος αμείβεται με το ποσό των 70 lei μηνιαίως. Άλλοι δάσκαλοι είναι ο Sterie P. Perdichi (Στέργιος Π. Περδίκης) και ο N. Andini (N. Αντίνης), με μισθό 90 lei. Από το ίδιο έγγραφο μαθαίνουμε επίσης ότι ο ιερέας Δ. Κωνσταντινέσκου αμείβεται για τα καθήκοντά του ως ιερωμένος με το ποσό των 30 lei μηνιαίως. Με το ίδιο ποσό πληρώνεται και ο Gima Marcu (Τζήμας Μάρκου) ως ψάλτης⁶⁰.

Η λειτουργία του ρουμανικού σχολείου συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Όπως προκύπτει τόσο από ελληνικές όσο και από ρουμανικές πηγές, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ο αριθμός των ρουμανικών σχολείων αλλά και των μαθητών, που φοιτούν σε αυτά, είναι αρκετά μειωμένος. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ρουμανική μελέτη του 1930 σχετικά με την ιστορία των ρουμανικών σχολείων στη βαλκανική χερσόνησο,

⁵⁷ Πίνακας εξόδων ρουμανικών σχολείων συνταγμένος από τον Γενικό Επιθεωρητή Απόστολο Μαργαρίτη. Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, ο. π. σ. 114-117.

⁵⁸ Ελ. Νικολαΐδου, ο. π. , σ. 209.

⁵⁹ Theodor T. Burada, *Cercetari despre scoalele Romanesci din Turcia*, Βουκουρέστι 1890, σ. 205-206

⁶⁰ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, ο. π. , σ. 135-146.

κατά την περίοδο 1864-1900 λειτουργούσαν στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε 89 χωριά, 54 δημοτικά σχολεία αρρένων, 25 κοριτσιών και 34 μεικτά καθώς και 6 σχολές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συνολικά 119 σχολεία με 205 δάσκαλους και καθηγητές και περίπου 4000 μαθητές. Την επόμενη περίοδο, από το 1900 έως το 1912, λειτουργούσαν 92 δημοτικά σχολεία και 6 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με 251 δάσκαλους και καθηγητές και περίπου 3850 μαθητές. Τα επόμενα χρόνια, από το 1913 μέχρι το 1930, λειτουργούσαν 31 δημοτικά σχολεία και 4 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με 104 δασκάλους και καθηγητές με περίπου 1577 μαθητές. Πρέπει να σημειώσουμε ότι την περίοδο αυτή δε λειτουργούν τα ρουμανικά σχολεία που βρίσκονται στην περιοχή της σημερινής Π. Γ. Δ. Μ.⁶¹.

Σύμφωνα με τη μελέτη του Α. Κολτσιδά⁶² το 1892 τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Αλβανία ανέρχονταν σε 63, το 1897 σε 90, ενώ μέχρι το 1899, μόνο στη Μακεδονία, λειτουργούσαν 21. Στα 1903 υπολογίζονταν σε όλη την Ευρωπαϊκή Τουρκία 93 ρουμανικά σχολεία με περίπου 5117 μαθητές(μαθητές ρουμανίζοντες αλλά και άλλων εθνικοτήτων, των οποίων ο αριθμός δεν προσδιορίζεται). Το 1906 στα βιλαέτια Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων και Σκόδρας υπάρχουν 50 ρουμανικά σχολεία, με 1670 μαθητές και 134 δασκάλους.

Το 1918 διευθυντής του σχολείου του Περιβολίου είναι ο Ion Varduli (Ιωάννης Βαρδούλης) και δάσκαλος ο γιος του ιερέα Δημητρίου, Leon Constantinescu (Λεωνίδας Κωνσταντινέσκου)⁶³. Για την περίοδο 1928-1939 μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση του ρουμανικού σχολείου, από τον πίνακα που συνέταξε, το Φεβρουάριο του 1939⁶⁴, ο επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων στην Ελλάδα Filip Goj, και στον οποίο

⁶¹ Adina Berciu Drăgichescu, *ο. π.*, σελ. 477-487.

⁶² Α. Κολτσιδά, *Η ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 381,387-388.

⁶³ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I, ο. π.*, σελ. 315.

⁶⁴ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. II, ο. π.*, σ. 363-364.

καταγράφονται τα ρουμανικά σχολεία και ο αριθμός των μαθητών τους. Για το Περιβόλι προκύπτουν τα παρακάτω στοιχεία :

Ρουμανικό σχολείο Περιβολίου	
Περίοδος 1928-1938	
Σχολικό Έτος	Αριθμός μαθητών
1928-29	54
1929-30	35
1930-31	36
1931-32	56
1932-33	57
1933-34	55
1934-35	49
1935-36	64
1936-37	55
1937-38	59

ΤΑΡΑΧΕΣ ΚΑΙ ΒΙΑΙΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ : (Από την απαρχή της προπαγάνδας μέχρι το 1886)

Το ιστορικό πλαίσιο.

Κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος καταβάλλει προσπάθειες επίλυσης των διαφόρων εσωτερικών προβλημάτων, που το ταλανίζουν, με σκοπό την εσωτερική ανασυγκρότηση, ενώ ταυτόχρονα στρέφει το βλέμμα του στο εξωτερικό, προς την εδαφική του επέκταση. Στον ιδεολογικό τομέα κυριαρχεί η Μεγάλη Ιδέα, ενώ στον πολιτικό ξεχωρίζει η ψήφιση του Συντάγματος του 1864. Με το Σύνταγμα αυτό ορίστηκε ως πολίτευμα αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας, η βασιλευομένη δημοκρατία. Επίσης κατοχυρώθηκε η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η άμεση, μυστική και καθολική ψηφοφορία (μόνο για τον ανδρικό πληθυσμό), η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνετairίζεσθαι. Στο προσκήνιο έρχεται ένας νέος πολιτικός, ο οποίος θα πρωταγωνιστήσει στην πολιτική σκηνή της χώρας τα επόμενα χρόνια, ο Χαρίλαος Τρικούπης, που υπήρξε και ο «εμπνευστής» της *Αρχής της Δεδηλωμένης*, που ψηφίστηκε το 1875.

Στην εσωτερική πολιτική οι συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων δείχνουν την αδυναμία επίλυσης των σοβαρών εσωτερικών αλλά και εξωτερικών προβλημάτων. Σαν κύριο στόχο οι κυβερνήσεις φαίνεται πως έχουν τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την επίλυση φλεγόντων οικονομικών προβλημάτων, τη λύση του αγροτικού προβλήματος. Σημαντικό πρόβλημα της εποχής αναδεικνύεται η ληστεία, που μαστίζει την ελληνική ύπαιθρο⁶⁵.

Το γεγονός βέβαια, το οποίο χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή, ήταν η προσάρτηση, το 1881, της Θεσσαλίας στην Ελλάδα. Με την προσάρτηση, η Ελλάδα πολλαπλασιάζει τα εδάφη και τον πληθυσμό της, κάνει ένα σημαντικό

⁶⁵ Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο της αιχμαλωσίας και της σφαγής ξένων περιηγητών στο Δήλεσι την άνοιξη του 1870. Το περιστατικό προκάλεσε άσχημες εντυπώσεις στον ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο και οδήγησε την κυβέρνηση Κουμουνδούρου στη ψήφιση αυστηρού νόμου για την καταπολέμηση της ληστείας.

βήμα προς την εδαφική της ολοκλήρωση, έρχεται σε επαφή με το πρόβλημα της μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας και ενσωματώνει ξενόγλωσσους (βλαχόφωνους) πληθυσμούς που ζούσαν στην περιοχή.

Στο διπλωματικό πεδίο σημαντικός σταθμός, που επηρέασε τις εξελίξεις τα επόμενα χρόνια, αποτέλεσε η ίδρυση, το 1870, της βουλγαρικής Εξαρχίας. Με την ίδρυση της Εξαρχίας μεγάλο μέρος του σλαβόφωνου πληθυσμού της Μακεδονίας αφού αποσπάστηκε από το Πατριαρχείο, άρχισε να προσανατολίζεται και να ταυτίζεται με τη βουλγαρική εθνική κίνηση. Άρχισε λοιπόν να βαθαίνει το χάσμα ανάμεσα στους κατοίκους της Μακεδονίας και να προλειαινείται το έδαφος για τις επικείμενες συγκρούσεις.

Όσον αφορά τις σχέσεις της Ελλάδας με τη Ρουμανία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, φαίνεται πως αναπτύχθηκε πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στα δύο κράτη. Έγιναν προσπάθειες για μία έλληνο-ρουμανική συμμαχία, ενώ ο φόβος του πανσλαβισμού έφερε πιο κοντά τις δύο δυνάμεις⁶⁶. Η «γέννηση» του λεγόμενου «Κουστοβλαχικού ζητήματος» δε φαίνεται να επηρέασε αισθητά τις σχέσεις των δύο κρατών. Οι έριδες και τα μίση, που άρχισαν εκείνη την εποχή να αναπτύσσονται μέσα στους κόλπους των βλάχικων κοινοτήτων άφηναν αδιάφορους τους κυβερνώντες του κάθε κράτους, που σχεδίαζαν τις διπλωματικές τους κινήσεις.

Οι ταραχές.

Η ανάπτυξη των αντίπαλων εθνικισμών σε συνδυασμό με τη διείσδυση της ρουμανικής προπαγάνδας στις περιοχές της ευρωπαϊκής Τουρκίας προκάλεσε πολλά προβλήματα στους Αρμάνους της βαλκανικής χερσονήσου. Χωριά χωρίζονται σε αντιμαχόμενες παρατάξεις, πολιτικά και διπλωματικά γεγονότα και ιδιαίτερα συμφέροντα δυναμιτίζουν το κλίμα, υποδαυλίζουν εθνικιστικά πάθη και μίσση και έτσι μεγάλο μέρος της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας μετατρέπεται σε ένα ατελείωτο θέατρο συγκρούσεων. Όσο μάλιστα η

⁶⁶ Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», *Μακεδονικά*, τόμος 33, σελ. 28-29

ρουμανική προπαγάνδα εδραιώνεται και κυρίως, όταν αρχίζει να διαφαίνεται η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που χάνει σιγά σιγά δυνάμεις αλλά και εδάφη, η ένταση κορυφώνεται και οι συγκρούσεις πολλαπλασιάζονται και γίνονται σφοδρότερες. Ο αναβρασμός βρίσκεται σε έξαρση στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έλληνες, Βούλγαροι, Ρουμάνοι και Σέρβοι επιδιώκουν να κερδίσουν ο καθένας ό,τι περισσότερο μπορούν από τη θνήσκουσα αυτοκρατορία.

Μέσα σε αυτό το κλίμα οι εντάσεις και οι αψιμαχίες στα βλαχόφωνα χωριά γίνονται συχνότερες. Βέβαια στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι συχνά διάφορες συγκρούσεις υποκινούμενες από προσωπικές έχθρες και διαφορές ντύνονταν με το μανδύα του εθνικιστικού αγώνα. Επίσης η προσχώρηση κάποιου σε μία από τις δύο παρατάξεις (θα μπορούσαμε να τους ονομάσουμε ως γκρεκομάνους και ρουμανίζοντες, χρησιμοποιώντας τους χαρακτηρισμούς που έδινε η μια πλευρά στην άλλη) εξαρτιόνταν πολλές φορές από τη συμπάθεια ή αντιπάθεια προς ορισμένα πρόσωπα ή ήταν περισσότερο αποτέλεσμα υλικών παροχών και εξυπηρέτησης συμφερόντων παρά μια ξεκάθαρη «πατριωτική» πράξη.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε μία χαρακτηριστική περίπτωση. Το ρουμανικό σχολείο των Ιωαννίνων, το οποίο ιδρύθηκε το 1887, αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα το πρώτο διάστημα λειτουργίας του, εξαιτίας της άρνησης των Αρμάνων των Ιωαννίνων να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο και έτσι αναγκάστηκε να κλείσει. Με την προσφορά χρυσού εκ μέρους του Ιωάννη Χονδροσώμου (δάσκαλου του ρουμανικού σχολείου) βρέθηκαν μερικές πάμπτωχες οικογένειες από το Περιβόλι, που έμεναν εκείνη την εποχή στα Γιάννενα, ενώ άλλες φορές στο Βελεστίνο και τα Φάρσαλα, και έστειλαν τα παιδιά στο σχολείο. Με την αντιπροσφορά, όμως, εκ μέρους ενός πλούσιου Γιαννιώτη του ποσού των εκατό λιρών, με το οποίο αγοράστηκε και μοιράστηκε στις οικογένειες αλεύρι, οι Περιβολιώτες κυρατζήδες «πείσθηκαν» να αποσύρουν τα παιδιά τους από το ρουμανικό σχολείο και να τα στείλουν στο ελληνικό. Λίγο

χρυσάφι λοιπόν ή μερικά κιλά αλεύρι αποτελούσε το αντίτιμο για την επιλογή εθνικού φρονήματος⁶⁷!

Παρολ' αυτά στο όνομα του εκάστοτε εθνικού φρονήματος έγιναν διάφορα εγκλήματα σε διάφορα βλαχόφωνα χωριά μηδέ εξαιρουμένου και του Περιβολίου. Όπως είναι λογικό, σε όσα χωριά οι δυνάμεις των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων ήταν αμφίροπες, οι ταραχές ήταν εντονότερες. Στο Περιβόλι που, όπως μπορούμε να καταλάβουμε από τους αριθμούς των μαθητών στα ρουμανικά σχολεία, είχε δημιουργηθεί μια ισχυρή ομάδα οπαδών της ρουμανικής προπαγάνδας τα επεισόδια που συνέβαιναν ήταν αυξημένης έντασης.

Σε πολλά επεισόδια πρωταγωνιστής ήταν ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου. Ο ίδιος αναφέρει ότι ήδη από το 1872, που επέστρεψε από τη Ρουμανία στο Περιβόλι, άρχισαν οι πιέσεις εναντίον του. Επειδή διάβασε το Ευαγγέλιο στη ρουμανική γλώσσα οδηγήθηκε στη Μητρόπολη στα Γρεβενά, όπου κρατήθηκε τρεις μέρες και τρεις νύχτες «στα κάρβουνα» μέχρι να υποσχεθεί ότι δε θα ξαναλειτουργήσει στη ρουμανική γλώσσα⁶⁸. Το 1880 γίνεται δάσκαλος σε ρουμανικό σχολείο και οι διώξεις εναντίον του εντείνονται. Όπως ήδη αναφέραμε το 1882 συλλαμβάνεται ξανά στο Βελεστίνου και οδηγείται στο Βόλο. Ο ίδιος ο ιερέας θεωρεί υπεύθυνο για τη σύλληψη του τον Μητροπολίτη Δημητριάδος Γρηγόριο, ο οποίος με επιστολές και αφορισμούς προσπαθούσε να αποτρέψει τις οικογένειες των Αρμάνων του Βελεστίνου, να στέλνουν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο. Την ίδια χρονιά Έλληνες αντάρτες καταλαμβάνουν το ρουμανικό σχολείο του Περιβολίου και προσπαθούν να σκοτώσουν τους δασκάλους Δ. Κωνσταντινέσκου και Γιώργη Περδίκη, οι οποίοι σώζονται από μερικούς σπλισμένους ρουμανίζοντες.⁶⁹

Όπως φαίνεται, παρά τον φόβο που μάλλον διακατείχε τον ιερέα από τις αρχικές επιθέσεις εναντίον του, η δύναμη των ρουμανιζόντων ενισχύεται και έτσι τα επόμενα χρόνια προσπαθούν με διάφορες ενέργειες να κάνουν αισθητή

⁶⁷ Ελ. Νικολαΐδου, *ο. π.*, σ. 158.

⁶⁸ *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, σελ 3.

⁶⁹ *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, σελ 5-6

την παρουσία τους. Οι κυριότερες αφορμές δίνονται σε περιπτώσεις που είναι συγκεντρωμένη ολόκληρη η κοινότητα. Το 1884 πεθαίνει ο ιερέας του χωριού Γεώργιος Οικονόμου. Η κηδεία του αποτελεί κατάλληλη περίπτωση για τους ρουμανίζοντες για να μετρήσουν τις δυνάμεις τους. Ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου εκφωνεί για πρώτη φορά μέσα στην κεντρική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου ένα λόγο στη ρουμανική γλώσσα. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος και με εντολή του μητροπολίτη Κυρίλλου οδηγήθηκε στη Μητρόπολη Γρεβενών απ' όπου μόλις και μετά βίας, όπως ο ίδιος σημειώνει, έφυγε μετά από δεκαπέντε μέρες. Τον επόμενο χρόνο, στην περιοχή Valia Ntunicatã (Σκοτεινή κοιλάδα), κοντά στο Περιβόλι, γλυτώνει από τα χέρια ανταρτών.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ: Η εδραίωση και η ακμή της προπαγάνδας (από το 1886 μέχρι την αρχή του Μακεδονικού Αγώνα).

Το ιστορικό πλαίσιο.

Στην εσωτερική πολιτική σκηνή κυρίαρχη μορφή αναδεικνύεται ο Χαρίλαος Τρικούπης. Ο στόχος του Τρικούπη ήταν να θέσει τις βάσεις ώστε η Ελλάδα να μετατραπεί σε ένα οργανωμένο, σύγχρονο κράτος δυτικοευρωπαϊκού τύπου. Το κυριότερα σημεία του πολιτικού του προγράμματος ήταν : η συγκρότηση κράτους δικαίου, ο περιορισμός της ευνοιοκρατίας (για το σκοπό αυτό προσπάθησε να καθορίσει επακριβώς τα προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων), η ανάπτυξη της οικονομίας και η ενίσχυση της γεωργίας (σχετικά με το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας ο Τρικούπης υποστήριζε τους μεγαλογαιοκτήμονες), η βελτίωση της άμυνας της χώρας και η ανάπτυξη του συγκοινωνιακού δικτύου της χώρας. Τα δύο κόμματα τα οποία πρωταγωνίστησαν το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα ήταν το *Νεωτερικό* του Τρικούπη και το *Εθνικόν* του Δηλιγιάννη.

Έπειτα από τη σταφιδική κρίση του 1893 και την πτώχευση της χώρας η Ελλάδα βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Η αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας και οι πιέσεις για εδαφική ολοκλήρωση της χώρας, που σήμαινε προσάρτηση νέων εδαφών στα οποία ζούσαν και ελληνικοί πληθυσμοί, οδήγησαν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Το οδυνηρό τέλος του πολέμου, με την οπισθοχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων, προκάλεσε ποικίλα προβλήματα

στο ελληνικό κράτος. Οι υπόδουλοι πληθυσμοί απογοητεύτηκαν και η Ελλάδα αναγκάστηκε να δεχθεί τους ταπεινωτικούς όρους ειρήνης, να καταβάλει πολεμική αποζημίωση στην Τουρκία και να δεχθεί την επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου μέσω της συγκρότησης της Διεθνούς Επιτροπής Οικονομικού Ελέγχου.

Στην περιοχή της Μακεδονίας οι εντάσεις άρχισαν να κλιμακώνονται. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 παρατηρούνται ελληνοβουλγαρικές συγκρούσεις για την κατοχή σχολείων και εκκλησιών⁷⁰. Καθοριστικός παράγοντας για την πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος αποδείχτηκε η ίδρυση το 1893 της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ). Στα 1895 και 1896 ξέσπασαν δύο επαναστατικά κινήματα, τα οποία αποτελούσαν προάγγελο του τι θα επακολουθούσε στην περιοχή. Το 1895 βουλγαρικά αντάρτικα σώματα έδρασαν στην βορειοανατολική Μακεδονία προκειμένου να ξεσηκώσουν τους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Η απάντηση από την ελληνική πλευρά δόθηκε τον επόμενο χρόνο με το κίνημα του 1896, το οποίο σχεδίασε και οργάνωσε η Εθνική Εταιρεία. Επτά χρόνια αργότερα (1903) με την επανάσταση του Ίλιντεν, το Μακεδονικό Ζήτημα εισέρχεται σε μία νέα φάση, που την χαρακτηρίζουν οι ένοπλες συγκρούσεις της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα (1904-08).

Στις ελληνο-ρουμανικές σχέσεις ένα από τα κύρια ζητήματα εκείνη την περίοδο ήταν η εκμετάλλευση της περιουσίας του Ευάγγελου Ζάππα. Ο Ευάγγελος Ζάππας, ο οποίος είχε δραστηριοποιηθεί επιχειρηματικά στη Ρουμανία, είχε αφήσει με διαθήκη του την επικαρπία της ακίνητης περιουσίας του στον ξάδερφό του, Κωνσταντίνο, ενώ την ψιλή κυριότητα στο ελληνικό δημόσιο για την ανασύσταση των Ολυμπιακών Αγώνων. Όταν πέθανε ο Κωνσταντίνος Ζάππας (1892), ο οποίος είχε αφήσει κληρονόμο του το ελληνικό δημόσιο, η ελληνική πρεσβεία διεκδίκησε την περιουσία, το ρουμανικό κράτος, όμως, αρνήθηκε να την παραδώσει. Αυτό το γεγονός είχε σαν αποτέλεσμα να

⁷⁰ Κ. Βακαλόπουλος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, τέταρτη έκδοση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 190.

διακοπούν οι διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες από το 1892 μέχρι το 1896⁷¹.

Την εποχή αυτή η ρουμανική πλευρά έκανε προσπάθειες για την τοποθέτηση μητροπολίτη για τις βλάχικες κοινότητες. Ο πρέσβης της Ρουμανίας στη Κωνσταντινούπολη, Triandafil Djuvara, προσπάθησε να πείσει το Σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ να δεχτεί ως Μητροπολίτη των Βλάχων των Άνθιμο Γκέτση. Για να πετύχει την ευμενή στάση της τουρκικής κυβέρνησης, η ρουμανική πλευρά δωροδόκησε τον αρχηγό της τουρκικής αστυνομίας με το ποσό των 100.000 χρυσών φράγκων. Ο Άνθιμος ιερούργησε για ένα μικρό χρονικό διάστημα αλλά, παρά τις διαβεβαιώσεις από την τουρκική πλευρά⁷², δεν κατάφερε να αναγνωρισθεί επίσημα από το σουλτάνο⁷³. Αιτία προφανώς ήταν η δύσκολη κατάσταση, στην οποία βρισκόταν την εποχή εκείνη η Τουρκία (κρητική εξέγερση, απειλή ελληνο-τουρκικού πολέμου, έξαρση του αρμενικού ζητήματος, κινήσεις του αγγλικού στόλου, ρωσικά σχέδια για κατάληψη του Βοσπόρου)⁷⁴.

Οι ταραχές.

Από το 1886 η δύναμη της ρουμανόφιλης μερίδας στο Περιβόλι φαίνεται να δυναμώνει αρκετά και οι διεκδικήσεις της γίνονται πιο μαζικές και στοχεύουν σε πιο φιλόδοξους στόχους, που θα αυξήσουν το κύρος της μέσα στα πλαίσια της κοινότητας. Οι μαθητές του ρουμανικού σχολείου είναι, σύμφωνα με τον Δ. Κωνσταντινέσκου, 110 και δεν χωράνε στο κτήριο που χρησιμοποιούν για σχολείο. Έτσι αποφασίζουν να καταλάβουν το κοινοτικό σχολείο, το οποίο προφανώς μέχρι εκείνη την εποχή εξυπηρετούσε τους μαθητές του ελληνικού

⁷¹ Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», ο. π., σελ. 32-33.

⁷² Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές του πρέσβη της Ρουμανίας στη Κωνσταντινούπολη T. J. Djuvara προς τον πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου D. A. Strudza (με ημερομηνία 15/27 -11- 1896) και προς τον υπουργό εξωτερικών, Constantin Stoicescu (με ημερομηνία 14-12-1896), όπου, μετά τις συζητήσεις του πρέσβη με τον Μεγάλο Βεζύρη Χαλίλ Ριφάτ Πασά και τον ίδιο το Σουλτάνο, διακρίνεται διάχυτη η αισιοδοξία για ευτυχή κατάληξη του ζητήματος. Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Scolii și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I*, ο. π., σελ.127-129 και 130-131.

⁷³ Σπ. Σφέτας, ο. π., λ. 31-32 και Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σ. 353-357.

⁷⁴ Σπ. Σφέτας, ο. π., σ. 32.

σχολείου. Η κίνηση αυτή ισχυροποίησε τη θέση τους στο χωριό και έτσι τον επόμενο χρόνο καταφέρνουν να αναγνωρίσουν τον ενοριακό ναό της Αγίας Παρασκευής, την οποία τιμούσαν και τιμούν ιδιαίτερος στο Περιβόλι, ως ρουμανική εκκλησία⁷⁵. Ο ιερέας μάλιστα Δημήτριος Κωνσταντινέσκου αναφέρει στην αυτοβιογραφία του ότι αυτό έγινε με τη σύμφωνη γνώμη των αδελφών μας γκρεκομάνων (*fratii nostri grecomani*), γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η δύναμη των ρουμανιζόντων είχε αυξηθεί τόσο που δεν άφηνε στην αντίπαλη παράταξη περιθώρια αντίδρασης.

Ο Δ. Κωνσταντινέσκου, ως βασικός εκπρόσωπος της ρουμανικής προπαγάνδας στο Περιβόλι, φαίνεται πως αυξάνει συνεχώς το κύρος και τη δύναμή του. Η ελληνική πλευρά προσπαθεί να στηρίξει και να συμπαρασταθεί στους ιερείς του χωριού που πρόσκεινται στον ελληνισμό. Έτσι το 1890 και 1891 η ελληνική κυβέρνηση αποφασίζει ο μισθός του δασκάλου Γρεβενών και Περιβολίου να είναι 55 λ. και να δίνεται ως βοήθημα στους ιερείς του Περιβολίου

⁷⁵ Να σημειώσουμε ότι από το 1872 οι ρουμανίζοντες του χωριού τελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα στο ναό του Αγίου Παντελεήμονα. Ο ναός αυτός βρίσκεται έξω από το χωριό, στη βόρεια άκρη του. Ο Δ. Κωνσταντινέσκου αναφέρει ότι το 1873, από τη Ρέσνα που βρισκόταν, μάζεψε κάποια βοήθεια για τη συγκεκριμένη εκκλησία που χτιζόταν εκείνη την εποχή. Η Νικολαΐδου αναφέρει ότι η εκκλησία χτίστηκε το 1872 με τις φροντίδες του ιερέα και με έξοδα της προπαγάνδας (Ελ. Νικολαΐδου, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα Βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α (μέσα 19^{ου} – 1900)*, ο. π. , σελ. 178.). Ο ναός, όμως, φαίνεται ότι ήταν παλαιότερος και ίσως εκείνη την εποχή να γινόταν κάποια ανακατασκευή ή κάποιες επιδιορθώσεις. Μέχρι το 1933 σωζόταν η παρακάτω επιγραφή στα ερείπια της εκκλησίας, που διέσωσε ο Σαράντης στο βιβλίο του *Το χωριό Περιβόλι- Γρεβενών*.

ΕΤΟΣ 1703.....
ΕΚΤΗΣΤΙ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ
ΚΕ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓ
ΠΑΝΤΑΛΕΜΟΝΟ ΤΗΣ ΧΟ
ΡΑΣ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΑΡΧΙ
ΡΑΤΕΒΟΝΤΟΣ ΙΕΡΑΡΧΟΥ ΓΡΕ
ΒΕΝΟΥ ΚΥΡ ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΚΕ
ΙΕΡΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΗΣ
ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΗ ΠΑΠΑΔΑΜ
ΠΑΠΑΒΛΙ ΠΑΠΑΔΗΜΗ
ΤΡΗ ΣΚΡΙΜΑ ΠΑΠ
ΑΓΙΟΡΓΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΑ ΠΑ
ΠΑΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΡΔΑ ΚΕ
ΠΑΖΙΑ ΓΙΑΚΑ

Θ. Κ. Π. Σαράντη, *Το Χωριό Περιβόλι Γρεβενών (Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου)*, χ.ε. Αθήνα 1977, σ. 166.

Ζήση Γιαννούλη και Αστέριο Οικονόμου το ποσό των 5 λ.⁷⁶. Παρ' ολ' αυτά ο Κωνσταντινέσκου πρέπει να ήταν ο κύριος εκπρόσωπος της προπαγάνδας στην περιοχή Γρεβενών, μαζί με τον Ζήση Παπαθανασίου από την Βωβούσα. Βέβαια συχνά είχε προβλήματα με τις εκκλησιαστικές αρχές. Μάλιστα υπήρχαν φήμες ότι από το 1883 είχε προσχωρήσει στην Ουνία, κάτι που σύμφωνα με ελληνικές πηγές παραδέχτηκε το 1887 μπροστά στον υποδιοικητή Γρεβενών και τον μητροπολίτη⁷⁷. Ο ίδιος δεν αναφέρει τίποτα στην αυτοβιογραφία του σχετικά με την προσχώρησή του ή όχι στον καθολικισμό.

Οι σχέσεις του, όμως, με τον εκάστοτε μητροπολίτη Γρεβενών δεν ήταν ομαλές. Το 1890 ο ίδιος αναφέρει ότι ανήμερα της Κυριακής της Ορθοδοξίας έπεσε θύμα ξυλοδαρμού μέσα στην κεντρική εκκλησία των Γρεβενών. Πρωταγωνιστής ήταν ο Μητροπολίτης Γρεβενών⁷⁸, ο οποίος μόλις αντιλήφθηκε την παρουσία του στο ναό, φωνάζοντας τον έβγαλε έξω από την εκκλησία, τραβώντας τον από τα ράσα.

Το επεισόδιο, όμως, το οποίο σημαδεύει την χρονιά⁷⁹ και φαίνεται να ταράσσει την τοπική αλλά και ευρύτερη κοινωνία, είναι η επίθεση, από πλευράς ρουμανιζόντων ενάντια στον Μητροπολίτη Κλήμη. Ο ίδιος ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου περιγράφει το περιστατικό με λίγες μόνο γραμμές. Την ημέρα της Αγίας Παρασκευής ο Μητροπολίτης επισκέφτηκε το Περιβόλι και θέλησε να ιερουργήσει στον ομώνυμο ναό, με την προϋπόθεση, όμως, η λειτουργία να γίνει στα ελληνικά και όχι στα ρουμανικά. Τότε ξεκίνησαν συζητήσεις ανάμεσα στις

⁷⁶ Ελ. Νικολαΐδου, *ο. π.*, σ. 233, 258.

⁷⁷ Ελ. Νικολαΐδου, *ο. π.*, σελ. 183.

⁷⁸ Ο παπα-Δημήτρης ονομάζει ως πρωταγωνιστή του επεισοδίου τον μητροπολίτη Κύριλλο. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι δυνατόν να έγινε καθώς ο Κύριλλος πέθανε στις 11 Μαΐου του 1888. Στην μητρόπολη τον διαδέχτηκε ο Κλήμης. Επομένως το περιστατικό είτε έγινε κάποια χρόνια πιο πριν είτε ο ιερέας κάνει λάθος στο πρόσωπο του Μητροπολίτη.

⁷⁹ Ο ίδιος ο ιερέας Παπαδημήτρης αναφέρει ότι το επεισόδιο με τον Μητροπολίτη Κλήμη συνέβη τον Ιούλιο του 1890. Το επόμενο έτος αναφέρει ένα παρόμοιο περιστατικό με θύμα, όμως, αυτή τη φορά τον Πρωτοσύγκελο. Η Νικολαΐδου σημειώνει μόνο την επίθεση στο Μητροπολίτη, την οποία σύμφωνα με δημοσιεύματα εφημερίδων και ανταποκρίσεις ξένων προξένων, τοποθετεί το 1891. Ίσως η μνήμη του ιερέα να τον ξεγέλασε και τα περιστατικά, που έγιναν σε δύο διαδοχικές χρονιές, να συνέβησαν τα έτη 1891-92. Δεν πρέπει, όμως, να αποκλείσουμε και το γεγονός εξαιτίας της ομοιότητας των δύο επιθέσεων να υπήρξε σύγχυση και συγχώνευση των δύο επεισοδίων σε ένα.

δύο παρατάξεις και κάποιοι ρουμανίζοντες χτύπησαν τον Μητροπολίτη και του έκοψαν τα γένια. Στη συνέχεια συνελήφθησαν από ένα στρατιωτικό απόσπασμα, που βρισκόταν στο χωριό και πέρασαν τρεις μήνες στη φυλακή⁸⁰.

Οι ελληνικές εφημερίδες περιγράφουν εκτενέστερα το περιστατικό⁸¹. Η επίθεση, όπως τονίζουν, ήταν οργανωμένη και συνέβη βάσει σχεδίου. Ο Μητροπολίτης έφτασε στο Περιβόλι στις 25 Ιουλίου και οι ρουμανίζοντες αποφάσισαν να τον εμποδίσουν να χοροστατήσει. Γι' αυτό το πρωί της επόμενης ημέρας, στις 26 Ιουλίου, ανήμερα της Αγίας Παρασκευής, κατέλαβαν τα καθίσματα της εκκλησίας, εφοδιασμένοι με περιστροφή και μαχαίρια. Οι κινήσεις τους όμως έγιναν αντιληπτές από κατοίκους του χωριού, οι οποίοι ειδοποίησαν το Μητροπολίτη που, αποφάσισε να μην ιερούργησει. Τότε οι ρουμανίζοντες περικύκλωσαν το σπίτι όπου έμενε ο Μητροπολίτης, εξουδετέρωσαν τον υπηρέτη του, μπήκαν στο δωμάτιο και άρχισαν να τον χτυπούν. Αφού τον έδειραν άγρια, πέρασαν στο λαιμό του μια ζώνη και τον τραβούσαν για να τον πνίξουν. Ο Κλήμης σώθηκε από μια στρατιωτική ομάδα, που έτρεξε στο σπίτι και συνέλαβε τους τρεις δράστες. Την ίδια μέρα οι αστυνομικές αρχές συνέλαβαν και άλλους έξι ως αυτουργούς.

Ο αντίκτυπος της εγκληματικής αυτής ενέργειας ήταν μεγάλος. Οι αρχές απευθύνθηκαν και στις ξένες Δυνάμεις προκειμένου να εκφράσουν τα παράπονά τους. Έτσι οι πρόξενοι της Αυστρίας και της Γαλλίας ενημερώνουν τις κυβερνήσεις τους για τα γεγονότα. Ακόμα οι τοπικές αρχές διαμαρτυρήθηκαν έντονα προς το Πατριαρχείο, την Πύλη, τον Μ. Βεζίρη, το Βαλή Μοναστηρίου. Απέστειλαν μάλιστα και αναφορά, που σφραγίστηκε με τις σφραγίδες των δημογερόντων όλων των χριστιανικών χωριών, προς το Σουλτάνο. Στην αναφορά οι κάτοικοι εξέθεταν τα δεινά άτινα υφίστανται άφ' ότου κακή τῆ μοίρα παρεισέδυσεν ἐν τισί μόνον βλαχοφώνοις χωρίοις τῆς ἐπαρχίας ἢ ρουμανική προπαγάνδα και προσεκτήσατο δι' ὑπόπτου χρήματος εὐαρίθμους ὀπαδούς και παρακαλούσαν το Σουλτάνο να διατάξει την απομάκρυνση των δύο κύριων εκπροσώπων της, του γιατρού Ζήση Παπαθανασίου και του ιερέα Δημήτρη

⁸⁰ *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, σελ 13

⁸¹ Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σ. 246-247.

Κωνσταντινέσκου από το Περιβόλι. Τα δύο παραπάνω πρόσωπα διέφθειραν τις συνειδήσεις τών άπλουστέρων, συκοφαντούσαν στις αρχές τους δασκάλους, τους ιερείς και φιλήσυχους κατοίκους, προκαλώντας έτσι άδικες καταδιώξεις των αρχών κι αξίωναν να καταδικαστούν παραδειγματικά οι πρωταίτιοι⁸².

Οι υπαίτιοι των επεισοδίων έμειναν τρεις μήνες στη φυλακή και αποφυλακίστηκαν στις 17 Σεπτεμβρίου του 1891 και γύρισαν στο Περιβόλι. Ο Μητροπολίτης διαμαρτυρήθηκε στις αρχές και ενημέρωσε το Πατριαρχείο. Το Πατριαρχείο έστειλε διαβήματα διαμαρτυρίας στην Πύλη. Τελικά έναν χρόνο αργότερα οι τουρκικές αρχές υποχρεώθηκαν να δικάσουν τους δράστες στα Γρεβνά και να τους καταδικάσουν σε δέκα μήνες φυλάκιση⁸³.

Ο Μητροπολίτης Κλήμης, φοβισμένος από την επίθεση εναντίον του, φαίνεται ότι περιορίζει τις επαφές και τις κινήσεις που θα μπορούσαν να παρεξηγηθούν, κυρίως με το ελληνικό προξενείο. Έτσι τον επόμενο χρόνο σύμφωνα με την αφήγηση του ιερέα Δημήτριου Κωνσταντινέσκου, στη θέση του ανέβηκε στο Περιβόλι για να ιερουργήσει στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής ο Πρωτοσύγκελος της Μητρόπολης. Ο Πρωτοσύγκελος διακήρυξε ότι θα λειτουργήσει στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, την οποία, όπως είπαμε, είχαν καταφέρει από το 1887 να αναγνωρίσουν ως ρουμανική εκκλησία. Μαζί με πλήθος κόσμου ο Πρωτοσύγκελος έφτασε στην αυλή της εκκλησίας, όπου και έψαχναν να βρουν τρόπο να εισέλθουν, καθώς ο Παπα-Δημήτριος Κωνσταντινέσκου είχε κλειδώσει από μέσα την πόρτα. Τότε με τη βία προσπάθησαν να σπάσουν την πόρτα με σφυριά στα χέρια. Κάποιες γυναίκες πλησίασαν τον Πρωτοσύγκελο λέγοντάς του να μη καταστρέφει την εκκλησία. Ο Πρωτοσύγκελος τις έδιωξε και τότε πάνω στη λογομαχία μία γυναίκα τον άρπαξε από τα γένια και του τα έκοψε στη μέση⁸⁴.

Τα παραπάνω επεισόδια δείχνουν τη δύναμη και την ισχύ που είχε αποκτήσει η ρουμανόφιλη μερίδα στο Περιβόλι. Μετά το 1885 ισχυροποιεί τη θέση της και ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσω των δυναμικών αλλά

⁸² Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σ. 246-248.

⁸³ Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σ. 249.

⁸⁴ *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, σ. 13.

ταυτόχρονα προκλητικών ενεργειών της καταφέρνει να αναλάβει τα ηνία της κοινότητας. Καταλαμβάνει το κοινοτικό σχολείο, την κοινοτική εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, την κεντρική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου⁸⁵. Σημειολογικά, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατέχει τις κυριότερες θέσεις του χωριού. Επίσης προκαλεί προβλήματα στη λειτουργία του ελληνικού σχολείου. Μάλιστα για κάποια χρόνια δεν κατέστη καν δυνατόν να λειτουργήσει το ελληνικό σχολείο. Το σχολικό έτος 1891-92 ο δάσκαλος του ελληνικού σχολείου Ν. Μπέρσος δε δίδαξε διότι «μεταβάς εκεί και πλαγίως απειληθείς υπό τῶν αὐτόθι ρουμανοδιδασκάλων ἐφοβήθη και ἀπῆλθεν»⁸⁶. Επίσης εκδιώχθηκε και ένας άλλος δάσκαλος ο Δ. Ζούκης.

Ένας ακόμα δάσκαλος ο Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου αντιμετώπισε σοβαρότατες περιπέτειες στην προσπάθειά του να διδάξει στο σχολείο του Περιβολίου. Στις 27 Μαΐου του 1893 έφτασε στα Γρεβενά. Εκεί, ύστερα από ανάμιξη των ρουμανιζόντων, αντιμετώπισε κάποια πρώτα προβλήματα με την αστυνομία των Γρεβενών, η οποία ζήτησε τα χαρτιά του, ζήτησε να μάθει την αιτία της άφιξής του και τον απείλησε σε περίπτωση που ήταν διορισμένος από το προξενείο. Αφού με την παρέμβαση του Μητροπολίτη του επεστράφησαν τα έγγραφά του έφτασε στο Περιβόλι την 1^η Ιουνίου. Το κλίμα που συνάντησε, σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν εχθρικό καθώς οι ρουμανίζοντες φαίνεται ότι ασκούσαν τρομοκρατία στο χωριό και έτσι οι περισσότεροι δεν τολμούσαν ούτε να τον χαιρετήσουν. Όταν άρχισε να διδάσκει (συγκεντρώθηκαν μόλις 25 μαθητές) δέχτηκε τις πρώτες απόπειρες σωματικής βίας. Έπειτα την τρίτη μόλις μέρα κατηγορήθηκε ως ύποπτος στις αρχές, συνελήφθη και οδηγήθηκε στα

⁸⁵ Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνεσκου κατά τη διάρκεια της κηδεΐας του ρουμανίζοντα Κούσιου Τεγογιάννη, καταλαμβάνουν με επίθεση την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Επειδή η αντίπαλη παράταξη δεν τους άφηνε να θάψουν τον νεκρό (το νεκροταφείο την εποχή εκείνη βρισκόταν στην αυλή του Αγίου Γεωργίου), με μία σκάλα μπαίνουν στην εκκλησία από την οροφή. Αφού άλλαξαν κλειδαριά κρατούσαν την εκκλησία κλειστή, από το φόβο μήπως δεχτούν επίθεση από τους ελληνοφρονούντες. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Ηπείρου* (2-10-1892) οι ελληνοφρονούντες κατέλαβαν με τον ίδιο τρόπο την εκκλησία, ανεβάζοντας δηλαδή τις γυναίκες τους από τη στέγη. Ο ιερέας αναφέρει ότι την εκκλησία την ανέκτησαν οπλισμένοι Έλληνες και αντάρτες. *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, σελ. 14 και Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σελ. 281.

⁸⁶ Ελ. Νικολαΐδου, ο. π., σ. 270.

Γρεβενά. Έμεινε φυλακισμένος 14 μέρες και απολύθηκε στις 22 Ιουνίου με παρέμβαση του Μητροπολίτη.⁸⁷

Τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα και, ενώ οι εντάσεις στην περιοχή της Μακεδονίας συνεχίζονται, στην Ελλάδα η Μεγάλη Ιδέα και η προσπάθεια προσάρτησης νέων εδαφών κερδίζουν συνεχώς έδαφος, ενώ ταυτόχρονα αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους τα αλυτρωτικά κινήματα και οι «εθνικές» οργανώσεις. Το 1894 ιδρύεται στην Αθήνα από αξιωματικούς η οργάνωση Εθνική Εταιρεία. Η Εταιρεία ήταν οργανωμένη στα πρότυπα της Φιλικής Εταιρείας και οι ιδρυτές της απογοητευμένοι από την άτολμη και χλιαρή εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους προσπάθησαν να επιβάλουν τη στρατιωτική ανασυγκρότηση με σκοπό την απελευθέρωση των υποδούλων Ελλήνων. Με αυτό το στόχο, η Εταιρεία οργανώνει και στέλνει στη Μακεδονία αντάρτικα σώματα, προκαλώντας μάλιστα ένοπλες συγκρούσεις το 1896⁸⁸.

Αρκετοί Περιβολιώτες έγιναν μέλη της Εθνικής Εταιρείας και σχημάτισαν αντάρτικα σώματα, τα οποία έδρασαν κυρίως στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και έρχονταν αντιμέτωπα τόσο με Τούρκους όσο και με ρουμανίζοντες. Οι αντάρτικες ομάδες αποτελούσαν στήριγμα του ελληνόφωνου πληθυσμού και είχαν σκοπό να ανυψώσουν το εθνικό φρόνημα. Στο Περιβόλι φαίνεται πως συνέβαλαν αποφασιστικά ώστε να ξανανοίξει το ελληνικό σχολείο, που, όπως είδαμε, είχε παραμείνει κλειστό για κάποια χρόνια.

Αρχηγοί αντάρτικων σωμάτων παρουσιάζονται την εποχή αυτή οι Περιβολιώτες : Ζήσης Θεοδώρου (Λεπενιώτης), Ζήσης Βράκας και Ντίνας Σαράντης. Μέλη της Εθνικής Εταιρείας με καταγωγή από το Περιβόλι, που έλαβαν μέρος σε ένοπλες συγκρούσεις ήταν οι Στέργιος Καρατάσος (ψευδώνυμο,

⁸⁷ Ελ. Νικολαΐδου, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα Βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*. τ. Α (μέσα 19^{ου} – 1900), ο. π., σελ. 308-309

⁸⁸ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Το Νέο ελληνικό έθνος (1204-2000)*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 341-342. Επίσης περισσότερα στοιχεία για την Εθνική Εταιρεία στο Γ. Λυριτζής, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις της*, χ. ε., Κοζάνη 1970 και Γιάννης Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωσις...»*. *Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.

αγνοούμε το πραγματικό του όνομα), Κολούσιος Λαχτάρας⁸⁹, Στέργιος Μπαλατσός. Οι ομάδες των Λεπενιώτη, Βράκα, Σαράντη συμμετείχαν στις πρώτες ένοπλες συγκρούσεις με τουρκικά αποσπάσματα το 1896 στην ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών. Το επόμενο έτος οι Ζήσης Βράκας, Ντίνας Σαράντης και Στέργιος Μπαλατσός λαμβάνουν μέρος στο επαναστατικό σώμα, που στέλνεται από την Εθνική Εταιρεία στο τουρκικό έδαφος έξι μέρες πριν την κήρυξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897⁹⁰.

Τα αντάρτικα αυτά σώματα στήριζαν τους ελληνοφρονούντες στον αγώνα τους εναντίον των ρουμανιζόντων. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάποιες από τις επιθέσεις ανταρτών, για τις οποίες κάνει λόγο ο παπα-Δημήτριος Κωνσταντινέσκου, θα έγιναν και από αυτές τις ομάδες. Από την άλλη μεριά και η αντίπαλη παράταξη σχημάτισε ένοπλες αντάρτικες ομάδες που έδρασαν υπερασπιζόμενες τα συμφέροντά τους, στην περιοχή των Γρεβενών.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ. (Από το ξέσπασμα του Μακεδονικού Αγώνα μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου)

Το ιστορικό πλαίσιο.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τις συνεχόμενες πολεμικές συγκρούσεις. Ο Μακεδονικός Αγώνας, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σημαδεύουν την ιστορία της χώρας. Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, αλλά και απλοί εθελοντές επάνδρωσαν τα αντάρτικα σώματα, τα οποία συγκρούονταν με τις τουρκικές αρχές αλλά κυρίως με βούλγαρους και ρουμανιζόντες κομιτατζήδες. Ο θάνατος

⁸⁹ Δεν γνωρίζουμε το πραγματικό του όνομα. Ο λαός, όμως, διατήρησε τη μνήμη του με το παρακάτω δημοτικό τραγούδι.

*-Δε σ' αριζαν Σφέζιον μ' τα Γριβενά, δε σ' αριζαν τα Χάσια
Κι βγήκεις νύχτα στα ιβονά, νύχτα στα κορφοβούνια
στον Περιβόλι ξημέρωσις σ' αυτό το βλαχοχώρι,
τους τσιλιγκάδεις σύμμασες, τους τσιλιγκάδεις είπις
-Σα που' νι οι κλέφτες οι πολλοί, σα που' νι καπιταναίοι ;
-Κα του Περιβόλι να μην πας, σ' αυτό το βλαχοχώρι,
ικεί' νι οι κλέφτες οι πολλοί, ικεί οι καπιταναίοι.
ΙΚεί' νι κι ου Τέγους ου Παλαβός μαζί με το Λαχτάρα.*

Βαγγέλη Γκόμα, «Από το λαϊκό πολιτισμό των Βλάχων του Βελεστίνου», ανάπτυπο από τον Ζ΄ τόμο του Αρχείου Θεσσαλικών Μελετών, Βόλος 1985, σελ. 148

⁹⁰ Γ. Λυριτζής, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις της*, χ. ε. , Κοζάνη 1970, διάσπαρτα

του Παύλου Μελά συγκινεί το πανελλήνιο καθώς λειτουργεί ως αφορμή ώστε και άλλοι Έλληνες να ακολουθήσουν το παράδειγμά του και έτσι ο ίδιος μετατρέπεται σε θρύλο⁹¹. Άλλοι σημαντικοί οπλαρχηγοί ήταν ο Τέλλος Άγρας, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης- Αινιάν, ο Λούκας Κόκκινός, ο Κωνσταντίνος Γαρέφης και πολλοί άλλοι. Το συντονισμό του αγώνα ανέλαβε ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης, ο πρόξενος της Ελλάδας στο Μοναστήρι Ίων Δραγούμης, ο πρόξενος της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη Λάμπρος Κορομηλάς και ο, εκ των ιδρυτών του Μακεδονικού Κομιτάτου, Δημήτριος Καλαποθάκης.

Με τη λήξη των ένοπλων συγκρούσεων η κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλάζει σημαντικά καθώς το 1908 ξεσπάει το κίνημα των Νεότουρκων. Το κίνημα έδωσε τέλος στην ένοπλη διαμάχη στη Μακεδονία και για κάποιο καιρό οι παλιοί εχθροί φαίνεται πως ξέχασαν τα παλαιά μίσση και εμφανίστηκαν συναδελφωμένοι. Η πολιτική εκτουρκισμού, που προσπάθησαν να εφαρμόσουν οι Νεότουρκοί, δημιούργησε έναν χριστιανικό συνασπισμό, ο οποίος ανέλαβε δράση κατά τη διάρκεια του πρώτου Βαλκανικού πολέμου.

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου προκάλεσε ποικίλους κλυδωνισμούς στην ελληνική πολιτεία. Οι διαφωνίες μεταξύ του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Ελευθερίου Βενιζέλου εντείνονται και κορυφώνονται σχετικά με τη θέση που έπρεπε να κρατήσει η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Βενιζέλος τάσσεται υπέρ της ένταξης της χώρας στο πλευρό της Αντάντ ενώ ο Κωνσταντίνος, αν και στην αρχή προτιμά τη λύση της ουδετερότητας, στη συνέχεια τάσσεται υπέρ των Ενωμένων Αυτοκρατοριών. Το χάσμα ανάμεσα στο βασιλιά και στον πρωθυπουργό δημιούργησε ένα ζοφερό πολιτικό σκηνικό και οδήγησε στον Εθνικό Διχασμό.

Τα χρόνια αυτά η ρουμανική προπαγάνδα έχει δύο πολύ σημαντικές επιτυχίες. Στις 22 Μαΐου 1905 ο Σουλτάνος, έπειτα από πιέσεις της Ρουμανίας, που είχε υποστηρικτές και τη Γερμανία, Ιταλία και Αυστρο-Ουγγαρία, με διάταγμά του (irade) αναγνωρίζει τους Αρμάνους ως ξεχωριστή εθνότητα και

⁹¹ Σχετικά με το θάνατο του Παύλου Μελά και το μύθο που τον περιβάλλει, αλλά και στοιχεία για τη δράση του Μητροπολίτη Γερμανού Καραβαγγέλη και των αντάρτικων ελληνικών σωμάτων εκείνη την περίοδο και στο Δ. Λιθοξόου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας. Από το Ίλιντεν στη Ζαγκορίτσανη*, Αθήνα 1998.

τους επιτρέπει να τελούν τη θρησκευτική λειτουργία στην αρμάνικη γλώσσα. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να αντιδράσει στο διάταγμα, αλλά η ρουμανική πλευρά ζήτησε να περιοριστεί η δράση των ελληνικών αντάρτικων σωμάτων και να ασκήσει η Ελλάδα την επιρροή της στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ώστε να μην αντιδράσει στο διάταγμα. Έτσι οι σχέσεις των δύο χωρών οδηγήθηκαν σε ένταση, ενώ στη Ρουμανία φούντωσε το ανθελληνικό κλίμα, που εκφράστηκε με συλλαλητήρια και βανδαλισμούς καταστημάτων⁹².

Δεύτερη σημαντική επιτυχία αποτέλεσε η συμφωνία μεταξύ Βενιζέλου και Titu Maiorescu, πρωθυπουργού της Ρουμανίας, σχετικά με την εκπαιδευτική και εκκλησιαστική αυτονομία των βλάχικων κοινοτήτων στην Ελλάδα. Ο Έλληνας πρωθυπουργός στην προσπάθειά του να κερδίσει τη συμμαχία της Ρουμανίας και να την απομακρύνει από τη Βουλγαρία τονίζει ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να επιτρέψει τη λειτουργία σχολείων και εκκλησιών για τους Αρμάνους, στις περιοχές που θα προσαρτησει. Το θέμα έληξε επίσημα με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913). Η Ρουμανία υποστήριξε τις ελληνικές διεκδικήσεις για την Καβάλα και ο Βενιζέλος δεσμεύτηκε για το σεβασμό των δικαιωμάτων των Αρμάνων.

Οι επιστολές που ανταλλάχθηκαν ανάμεσα στους δύο άνδρες είναι οι ακόλουθες :

« Η Α. Ε. ο κύριος Τάκε Μαγιορέσκο, Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου της Ρουμανίας, πρώτος πληρεξούσιος της Βασιλικής Κυβερνήσεως της Ρουμανίας εν τη εν Βουκουρεστίω Συνδιασκέψει, προς την Α. Ε. τον κύριον Ελευθέριον Βενιζέλον, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου της Ελλάδος, πρώτον πληρεξούσιον της Ελληνικής Κυβερνήσεως εν τη εν Βουκουρεστίω Συνδιασκέψει.

Ως συνεφωνήθη κατά τας ημετέρας διαπραγματεύσεις, έχω την τιμήν να παρακαλέσω την Υμετέραν Εξοχότητα, ινα, αποκρινομένη εις την παρούσαν διακοίνωσιν, ευαρεστηθή να μου επιβεβαιώση ότι :

Η Ελλάς συγκατίθεται να παράσχη αυτονομίαν εις τας των κουτσοβλάχων σχολάς και εκκλησίας τας ευρισκομένας εν ταις μελλούσαις Ελληνικαίς κτήσεσι

⁹² Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», ο. π., σελ. 37-42.

και να επιτρέψη την σύστασιν επισκοπής δια τους κουτσοβλάχους τούτους, της Ρουμανικής Κυβερνήσεως δυναμένης να επιχορηγή υπό την επίβλεψιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα ειρημένα ενεστῶτα ἢ μέλλοντα θρησκευτικά και εκπαιδευτικά καθιδρύματα.

Ευαρεστηθήτε να δεχθήτε, κύριε Πρόεδρε του Υπουργικού Συμβουλίου, την διαβεβαίωσιν της εξόχου προς Υμας υπολήψεώς μου...»

Ο Βενιζέλος απάντησε ως εξής :

«Αποκρινόμενος εἰς την ὑπό σημερινήν ἡμερομηνίαν ἐπιδοθεῖσαν ἀπό την Υμετέραν Ἐξοχότητα διακοίνωσιν, ἔχω την τιμὴν να ἐπιβεβαιώσω τῇ Υμετέρᾳ Ἐξοχότητι ὅτι :

Ἡ Ἑλλάς συγκατίθεται να παράσχη αὐτονομίαν εἰς τας τῶν κουτσοβλάχων σχολὰς και ἐκκλησίας τὰς εὐρισκομένας ἐν ταῖς μελλούσαις Ἑλληνικαῖς κτήσεις και να ἐπιτρέψη την σύστασιν επισκοπῆς διὰ τους κουτσοβλάχους τούτους, της Ρουμανικῆς Κυβερνήσεως δυναμένης να ἐπιχορηγῇ ὑπό την ἐπίβλεψιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τα εἰρημένα ἐνεστῶτα ἢ μέλλοντα θρησκευτικά και ἔθνικὰ καθιδρύματα.»⁹³.

Οι ταραχές.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η κατάσταση στη Μακεδονία είναι εκρηκτική. Οι συγκρούσεις πολλαπλασιάζονται και οι εθνικιστικοί ανταγωνισμοί βρίσκονται στην κορύφωσή τους και οδηγούν στον Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908). Στο Περιβόλι η κατάσταση γίνεται πιο επικίνδυνη. Οι απειλές, οι συκοφαντίες και οι βιαιοπραγίες δίνουν τη θέση τους σε φόνους, κακοποιήσεις εμπρησμούς.

⁹³ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ. Ι. Λ. Ο. Σ.) Τρικάλων, 3^η έκδ. , Τρίκαλα 1992, σελ. 66.

Την εποχή εκείνη τα ελληνικά αντάρτικα σώματα δρουν υπό τις εντολές των Γεωργίου Τσουκαντάνα, Νούλη Σιαμανίκου, Σταμάτη Μακρή, Κούσιου Βράκα, Σαμαρά, Γιώργο Αποστολίνα.

Το Δεκέμβριο του 1905 αντάρτες καταστρέφουν και πυρπολούν το σπίτι του παπα- Δημήτρη Κωνσταντινέσκου και σκοτώνουν τον κουνιάδο του, Μανώλη Αποστολίνα⁹⁴. Η εφημερίδα *Εμπρός*⁹⁵ με ένα λακωνικό τηλεγράφημα στις 21 -12- 1905 αναφέρει την πυρπόληση της οικίας του ιερέα. Για τον φόνο δεν γίνεται λόγος στην είδηση. Η είδηση έχει ως εξής.

ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ ΟΙΚΙΩΝ ΡΟΥΜΑΝΙΖΟΝΤΩΝ

(ιδιαίτερον τηλεγράφημα Εμπρός)

Βόλος, 20 Δεκεμβρίου. Εις τας δεκαπέντε τρέχοντος εις το χωρίον Περιβόλι άγνωστοι κατέκαυσαν τας οικίας τριών και μόνο ρουμανιζόντων κατοίκων, εν οίς συγκατελέγετο και ο σχισματικός ιερεύς Παπαδημητρίου, όστις προσελθών και προ ημερών εις τον πρωτοσύγγελον Γρεββενών εδήλωσε μετάνοια και την επάνοδο του εις τα πάτρια⁹⁶.

Η είδηση βέβαια για επάνοδο του ιερέα εις τα πάτρια διαψεύστηκε στην πράξη, καθώς ο ιερέας συνέχισε τη δράση του ,μέχρι τη στιγμή που έφυγε από την Ελλάδα με προορισμό τη Ρουμανία. Την προηγούμενη ημέρα η ίδια εφημερίδα μας πληροφορεί ότι συνελήφθη από τον οπλαρχηγό Λουκά, έξω από τα Γρεβενά, ο διάσημος αρνησίπατρις Ρουμάνος προπαγανδιστής Αποστόλης Ζυγαλάκης⁹⁷ εκ Περιβολίου⁹⁸.

Τον επόμενο χρόνο, στις 20 Απριλίου, οικογένειες που ανέβαιναν από τα Γρεβενά στο Περιβόλι και την Αβδέλλα δέχονται επίθεση από αντάρτες. Ο

⁹⁴ *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu, σελ. 14*

⁹⁵ Η εφημερίδα *Εμπρός* ιδρύθηκε το 1896. Διευθυντής ήταν ο Δημήτριος Καλαποθάκης ιθύνων νους και οργανωτής του «Μακεδονικού Κομιτάτου», της οργάνωσης που ουσιαστικά συντόνιζε τον Μακεδονικό Αγώνα. Η αρθρογραφία λοιπόν εκείνων των ημερών μας δίνει μια καλή εικόνα του κλίματος του εθνικιστικού πυρετού που επικρατούσε εκείνη την εποχή.

⁹⁶ Εφημερίδα *Εμπρός* αρ. φ. 21 Δεκ. 1905, σ.3.

⁹⁷ Επώνυμο Ζυγαλάκης δε φαίνεται να υπάρχει στο Περιβόλι. Υπάρχει, όμως, οικογένεια Ζυγουράκη.

⁹⁸ Εφημερίδα *Εμπρός* αρ. φ. 20 Δεκ. 1905

Δημήτριος Κωνσταντινέσκου σημειώνει ότι σκότωσαν δύο ανιψιούς τους και τον Πίτο Σδρούλια, κάτοικο του Περιβολίου. Οι εφημερίδες κάνουν λόγο για συμπλοκές, στις 28 Απριλίου, της συμμορίας του ρουμανίζοντα Λεώνη⁹⁹, μαζί με ένα τουρκικό απόσπασμα, με τη συμμορία του Βερβέρα στη θέση Πηγάδα Καραστεργίου¹⁰⁰. Από τη συμμορία του Λεώνη σκοτώθηκαν τέσσερις άντρες και τραυματίστηκε ο ίδιος και ένα ακόμα μέλος της ομάδας, ο Ζίτσας. Από το ίδιο άρθρο μαθαίνουμε ότι η αντάρτικη ομάδα του Λεώνη έκαψε το προηγούμενο έτος στο Περιβόλι το σπίτι του Μήτρου Τεγομιχάλη και τα άχυρα του Γ. Τσουκαντάνα. Επίσης σκότωσε τον γέροντα Τσουκαντάνα και τραυμάτισε τον γιό του¹⁰¹.

Το 1907 οι ρουμανίζοντες του Περιβολίου στρέφονται ξανά κατά των εκκλησιαστικών αρχών. Στις 26 Ιουνίου βιαιοπραγούν εναντίον του επισκόπου Σινάδων Ευγενίου, μετέπειτα μητροπολίτη Καρπάθου. Ήταν έτοιμοι να πυροβολήσουν τον ιεράρχη αλλά σώθηκε από τον υπάλληλό του, ο οποίος για αυτή του την πράξη έμεινε στη φυλακή για μια εβδομάδα. Υποκινητής του επεισοδίου παρουσιάζεται κάποιος Λεόντης¹⁰².

Άλλη ομάδα ρουμανιζόντων, την οποία η ελληνική πλευρά παρουσιάζει να έχει συσταθεί και να χρηματοδοτείται από τους Νεότουρκους του Κομιτάτου «Ενώσεως και Προόδου» αποτελούνταν από Μουσουλμάνους και τους Αποστολάκη, Μιλιώρη και Φούσκα, «Ρωμούνων εκ Περιβολίου»¹⁰³. Η νέα κατάσταση στο Τουρκικό κράτος μετά την επανάσταση και επικράτηση των

⁹⁹ Ο Λεώνης αυτός φέρεται στο άρθρο να είναι παλιός ληστής στη συμμορία του Βερβέρα. Αφού όμως προσχώρησε στη ρουμανική προπαγάνδα υπέδειξε στις αρχές το κρουσφήγετο του παλαιού του αρχηγού στο χωριό Σπήλαιο και έτσι γεννήθηκε μίσος θανάσιμο ανάμεσα στους δύο άνδρες. Σύμπτωση μάλλον αποτελεί το γεγονός ότι στο Περιβόλι με το ίδιο όνομα αποκαλούσαν τον γιο του παπα-Δημήτρη, δάσκαλο του ρουμανικού σχολείου Λεωνίδα Κωνσταντινέσκου (Λεωνίδας-Λεώνης).

¹⁰⁰ Στο σημερινό δρόμο για το χωριό Περιβόλι μετά το χωριό Ζιάκας υπάρχει η τοποθεσία «Βρύση του Καραστεργίου». Ίσως πρόκειται για το ίδιο μέρος.

¹⁰¹ Εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. φ. 20 Μαΐου 1906 σ. 4.

¹⁰² Προφανώς προκειται για τον Λεώνη. Επιστολή του Μητροπολίτη Γρεβενών Αγαθαγγέλου στην εφημερίδα *Μακεδονία*, όπου εξιστορεί διάφορα περιστατικά σχετικά με τη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας. Εφημερίδα *Μακεδονία* αρ. φ. 22 Οκτ. 1911, σ. 1,2.

¹⁰³ Εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. φ. 30 Οκτ. 1911, σ. 5.

Νεότουρκων φαίνεται να ευνοεί τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι αποκτούν επαφές με το νέο καθεστώς. Σε έγγραφο του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας, με ημερομηνία 15-10-1911, ο πρόξενος τονίζει την υποστήριξη που έχουν οι ληστρικές συμμορίες των ρουμανιζόντων από το νεοτουρκικό κομιτάτο. Στο ίδιο έγγραφο πληροφορούμαστε ότι :

Ο Μιλτιάδης Πλάκας, διδάσκαλος ἐν Περιβολίω, ἐδάρη ὑπὸ τοῦ ρουμανοδιδασκάλου και ὅταν μετέβη ἵνα παραπονεθεῖ εἰς τον αρχηγό τῆς Χωροφυλακῆς, ἠπειλήσε αὐτόν ὅτι πρέπει να φύγει διὰ να μην εὔρη τον μπελά του. Οἱ δε πρόκριτοι Περιβολίου μεταβάντες εἰς Γρεβενά ὅπως διαμαρτυρωθῶσι τῶ καϊμακάμη διὰ τας απειλάς τῶν Ρωμούνων ὅτι θα καταλάβωσι την ἐκκλησία, ἐπετιμήθησαν χυδαίως ὑπ' αὐτοῦ ως πράκτορες τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας¹⁰⁴.

Τον Οκτώβριο του 1911 δημοσιεύεται η είδηση της δολοφονίας του Μητροπολίτη Αιμιλιανού, του διακόνου (Δημητρίου Αναγνώστου) και του κικατζή του (Αθανασίου). Ο Μητροπολίτης και η συνοδεία του δολοφονήθηκαν με αποτρόπαιο τρόπο στο δάσος, ανάμεσα στα χωριά Σνίχοβο (σημερινό Δεσπότης) και Γκριντάδες (σημερινό Αιμιλιανός). Ηθικοί αυτουργοί παρουσιάζονται από τον Τύπο της εποχής το Κομιτάτο «Ενώσεως και Προόδου» των Νεότουρκων και κυρίως ο υποδιοικητής Γρεβενών και ο λοχαγός της χωροφυλακῆς Μπεκίρ βέη, ενώ εκτελεστικά ὄργανα φέρεται να είναι μια συμμορία ρουμανιζόντων. Σύμφωνα με επίσημη έκθεση από τα Γρεβενά, που στάλθηκε στο Πατριαρχείο και δημοσίευσε η εφημερίδα *Εμπρός*, οι τουρκικές αρχές σε συνομιλίες με τον Μητροπολίτη αμφισβητούσαν τα κίνητρά του για τον αφοπλισμό των τούρκικων συμμοριών (συγκεκριμένα θεωρούσαν ότι ο Μητροπολίτης επιθυμούσε τη διάλυση των τούρκικων συμμοριών, για να μπορούν ελεύθερα να δρουν οι ελληνικές) και τον κατηγορούσαν για το φόνο δύο τριών χωροφυλάκων¹⁰⁵. Σύμφωνα με την έκθεση η τουρκική πλευρά προσπαθεί να ρίξει το βάρος στην Ελλάδα παρουσιάζοντας ως δολοφόνους τους Έλληνες ληστές Ζήκο και Ράμο, κάτι όμως που δε φαίνεται πιθανό.

¹⁰⁴ Γιάννης Αδάμου, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας)*, Σύνδεσμος Σαμαριναίων Ελασσόνας, Ελασσόνα 1993, σελ. 104

¹⁰⁵ Εφημερίδα *Εμπρός*, φύλλο 30-10-1911, σελ. 5-6

Η δολοφονία του Μητροπολίτη προκάλεσε αντιδράσεις σε όλη την Ελλάδα. Δεκάδες είναι τα μνημόσυνα που τελούνται σε όλη την Ελλάδα αλλά και στο Πατριαρχείο, το οποίο και στέλνει εντονότατη διαμαρτυρία στη τουρκική κυβέρνηση. Η κατάσταση είναι τεταμένη, τα πνεύματα έχουν οξυνθεί επικίνδυνα και η εφημερίδα *Εμπρός* προβάλλει επιτακτική την ανάγκη για αντίποινα¹⁰⁶.

Την εποχή αυτή η πολιτική των Νεοτούρκων, που στόχευε στον εκτουρκισμό των μειονοτήτων και στην εθνολογική αλλοίωση της Μακεδονίας, οδήγησε σε έναν προσωρινό συνασπισμό των χριστιανικών δυνάμεων ενάντια στην Τουρκία, που κατέληξε στον πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο φαίνεται πως γεφυρώθηκε προσωρινά το χάσμα ανάμεσα στις χριστιανικές χώρες και παραμερίστηκαν τα μίσση (κυρίως μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων). Έτσι η κατάσταση ήταν κάπως πιο ήρεμη, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι εξομαλύνθηκαν οι διαφορές ή ότι απουσίαζαν ολωσδιόλου οι συγκρούσεις και οι συμπλοκές¹⁰⁷.

Σε μία τέτοια συμπλοκή πιθανόν να σκοτώθηκε και ο Περιβολιώτης Κούσιος Παπαθεοδώρου. Από μία αναφορά του Ρουμάνου Πρέσβη στην Αθήνα, A. G. Florescu, προς τον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου, Titu Maiorescu, με ημερομηνία 10/23 Ιανουαρίου 1913, μαθαίνουμε ότι στις 5 Νοεμβρίου 1912 οι αντάρτικες ομάδες των Ζήκου και Ράμου σκότωσαν τον Κούσιο Παπαθεοδώρου, 32 ετών, και τον Γιώργο Λάλα στο δρόμο Ιωαννίνων Γρεβενών¹⁰⁸.

Με την απελευθέρωση της πόλης των Γρεβενών (13 Οκτωβρίου 1912) η κατάσταση φαίνεται πως γίνεται επικίνδυνη για κάποιους από τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι αποφασίζουν να εγκαταλείψουν το χωριό. Ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου, θορυβημένος και φοβισμένος από τον φόνο του ρουμανοδιδάσκου της Αβδέλλας Δημητρίου Τσουκαμά¹⁰⁹ (D. Cîrma),

¹⁰⁶ Εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. φ. 16 Νοε. 1911, σ. 3.

¹⁰⁷ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Το Νέο ελληνικό έθνος (1204-2000)*, ο. π., σ. 400-407.

¹⁰⁸ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, ο. π., σ. 272.

¹⁰⁹ Ο Δήμαρχος Γρεβενών Ν. Κουσιδής σε επιστολή του στην εφημερίδα *Εμπρός*, με την οποία διαψεύδει τις φήμες περί κακοποιήσεως ρουμανιζόντων, αναφέρει ότι «εις εκ των

κατευθύνεται με άλλους 11 ρουμανίζοντες προς τα Γιάννενα¹¹⁰. Στη συνέχεια η εμπλοκή της Ελλάδας σε όλους τους πολέμους που ακολούθησαν και τα συνεχή πολεμικά επεισόδια φαίνεται πως δεν άφησαν περιθώρια για εκτεταμένες συγκρούσεις ανάμεσα σε ελληνίζοντες και ρουμανίζοντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ : Η περίοδος του μεσοπολέμου.

Το ιστορικό πλαίσιο.

Η Ελλάδα, βγαίνοντας από τις συνεχείς πολεμικές συρράξεις της δεκαετίας του 1910-20 και έχοντας εμπιστοσύνη στις στρατιωτικές της δυνάμεις, αποφασίζει να συνεχίσει τις συγκρούσεις προς την Ανατολή, και πάλι προσπαθώντας να υλοποιήσει τα οράματα της Μεγάλης Ιδέας. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) σχηματίζεται η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, εκπληρώνοντας τα μεγαλοϊδεατικά οράματα. Οι πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις όμως, με την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, τις αλλαγές στη στρατιωτική ηγεσία και τη σταδιακή διαφοροποίηση της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και την Τουρκία οδήγησαν τελικά στη Μικρασιατική καταστροφή.

Χιλιάδες ήταν τα θύματα, τόσο ανάμεσα σε στρατιώτες του μετώπου όσο και σε Έλληνες τις Μικράς Ασίας και πολλαπλάσιος ο αριθμός των προσφύγων, που αναγκάστηκαν να εκπατριστούν εγκαταλείποντας τις πατρικές τους εστίες. Η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα δημιούργησε νέες συνθήκες και καινούργια προβλήματα στο ελληνικό κράτος. Επιτακτική ήταν η ανάγκη για την αποκατάστασή τους. Το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων προωθήθηκε στις βόρειες περιοχές της χώρας, όπου υπήρχε σχετικά ισχνή ελληνική

σπανίων ρουμανιζόντων πολεμών με τους Τούρκους εφονεύθη. Ούτος δε είνε ο Δημήτριος Τσουκαμάς της Κρασιάς, ήδη αναφερθείς». Εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. φ. 17 Νοε. 1912, σ. 4.

¹¹⁰ Από τα Γιάννενα ο ιερέας διέφυγε για τη Ρουμανία. Το κενό του στο Περιβόλι φαίνεται πως προσπάθησε να καλύψει ο ιερέας Νικόλαος Οικονόμου. Βλ. την αναφορά του πρόξενου D. Mincu, με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1916, προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Ρουμανίας, Em. Pogumbaru, για την αναγνώριση του δικαιώματος των ιερέων Ν. Οικονόμου από το Περιβόλι και Αναστασίου Γκριζώτη από την Τούρια (σημερινή ονομασία Κρασιά), να λειτουργούν στη ρουμανική γλώσσα. Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *ο. π.*, σ. 301.

παρουσία, προκειμένου να τονώσει με νέο αίμα τους εκεί ελληνικούς πληθυσμούς.

Στις περιοχές που διέμεναν Αρμάνοι, η παρουσία των προσφύγων θεωρήθηκε απειλή για τα οικονομικά τους συμφέροντα. Πολλές περιοχές τις οποίες παραδοσιακά χρησιμοποιούσαν οι Αρμάνοι κτηνοτρόφοι, κυρίως ως βοσκοτόπια, δόθηκαν σε πρόσφυγες προκειμένου να βοηθηθούν στο νέο τους ξεκίνημα. Το γεγονός αυτό τους οδήγησε, όπως βέβαια και τον υπόλοιπο πληθυσμό, να βλέπουν με καχυποψία τους προσφυγικούς πληθυσμούς και προκάλεσε διάφορες ταραχές στις τοπικές κοινωνίες.

Για παράδειγμα η δυσαρέσκεια των κτηνοτρόφων του Βελεστίνου για την παραχώρηση κοινοτικών εκτάσεων στους πρόσφυγες φαίνεται πως αποτέλεσε τη βασική αιτία για το φόνο του κοινοτικού συμβούλου Κυρίτση Βισβίκη. Ο Βισβίκης είχε πρωτοστατήσει στην απόφαση της κοινότητας να διαθέσει 30 στρέμματα για την ανέγερση συνοικισμού 64 αστικών και 16 αστοαγροτικών οικογενειών. Ο κοινοτικός σύμβουλος δολοφονήθηκε μετά από χτύπημα στο κεφάλι από μία παρέα Περιβολιωτών στις 5 Δεκεμβρίου 1927, στο καφενείο Κολοκοτρώνη στο Βελεστίνο. Οι εφημερίδες κάνουν λόγο για φόνο μετά από οινοποσία, η πλευρά του δολοφονημένου όμως τονίζει ότι η βασική αιτία της διαμάχης ήταν η διαφωνία σχετικά με την παραχώρηση των κοινοτικών εκτάσεων. Ως αντίποινα μετά από λίγες μέρες συνέβη και δεύτερος φόνος. Αυτή τη φορά το θύμα ήταν από την πλευρά των Βλάχων, ο Κ. Μουρισόκας (πραγματικό όνομα Πουσπουρίκας)¹¹¹.

Στην περιοχή της Βέροιας, την περίοδο 1925-1936, 1500 οικογένειες Αρμάνων οδηγήθηκαν στη μετανάστευση στη Ρουμανία. Οι κυριότεροι λόγοι που τους ώθησαν σε αυτή την απόφαση ήταν οι ακόλουθοι :

- 1) Η αποδυνάμωση της νομαδοκτηνοτροφικής τους οικονομίας, ως αποτέλεσμα της παραχώρησης εκτάσεων στους πρόσφυγες.

¹¹¹ Ν. Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Βόλος 1993, σ. 121-128.

- 2) Οι ενέργειες καιροσκοπών που προσπάθησαν να διευκολύνουν το μεταναστευτικό ρεύμα, με σκοπό προσωπικά οφέλη, κυρίως από την εκποίηση των περιουσιών, όσων έφευγαν.
- 3) Η στάση του ελληνικού κράτους που διευκόλυνε τη μεταναστευτική κίνηση. Με τον τρόπο αυτό το ελληνικό κράτος απαλλασσόταν από μια σημαντική μερίδα ρουμανιζόντων, η οποία ενδεχομένως θα μπορούσε να προκαλέσει προβλήματα.
- 4) Η ανάγκη της Ρουμανίας να εποικίσει την περιοχή της Νότιας Δοβρουτσάς που είχε αποκτήσει από τη Βουλγαρία το 1913¹¹².

Μέχρι το 1936 θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι κινήσεις της ελληνικής πολιτείας ήταν αρκετά προσεκτικές, υπό το φόβο ενδεχόμενης προσφυγής της Ρουμανίας στην Κοινωνία των Εθνών, για παραβίαση των δικαιωμάτων μειονοτικού πληθυσμού¹¹³. Ορισμένοι κρατικοί λειτουργοί, βέβαια, φαίνεται πως ήταν οπαδοί μιας πιο κοντόφθαλμης πολιτικής. Έτσι βλέπουμε ότι ο επιθεωρητής της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Νικόλαος Δέσπος προτείνει την απομάκρυνση του δασκάλου Γεωργίου Νασίκα από το σχολείο του Βελεστίνου (όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών ήταν βλαχόφωνοι), με μοναδική αιτιολογία το γεγονός ότι και ο ίδιος ήταν βλαχόφωνος. Σε έκθεση του με ημερομηνία 9 Ιαν. 1929 σχετικά με το τριτάξιο σχολείο αρρένων Βελεστίνου, αφού εκφράσει τη δυσαρέσκειά του σχετικά με την έλλειψη μεθοδικότητας του δασκάλου και διευθυντή του σχολείου Γεωργίου Νασίκα και τα ελλιπή αποτελέσματα της διδασκαλίας του καταλήγει ότι : *Έν πάσει περιπτώσει όμως κρίνεται σκόπιμος και επιβεβλημένη παρ' ήμων ή τοποθέτησις νέων διδασκάλων ικανών, προ πάντος δε ή απομάκρυνσις του Γ. Νασίκα εκ του σχολείου Βελεστίνου ως Βλαχοφώνου*¹¹⁴.

¹¹² Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της κοινωνίας των Εθνών*, δεύτερη έκδοση, Νεφέλη, Αθήνα 1995, σελ. 109-112 και Α. Κουκούδης, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 260-272.

¹¹³ Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες*, ο. π., σελ. 107.

¹¹⁴ «Βιβλίο Εκθέσεων περί της καταστάσεως των Δημοτ. Σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Μαγνησίας. Εν Βόλω τῆ 21^η Δεκεμβρίου 1928». Πρόκειται για τετράδιο, μεγάλου μεγέθους, 395 σελίδων, στο εξώφυλλο του οποίου αναγράφεται χειρόγραφα ο

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, όμως, μετέβαλε το σκηνικό. Οι ελληνικές αρχές ακολούθησαν μια επιθετική γλωσσική πολιτική απέναντι στους αλλόγλωσσους πληθυσμούς, με σκοπό την εγκατάλειψη της μητρικής τους γλώσσας. Κυρίως θύματα αυτής της πολιτικής αποτέλεσαν οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί. Οι ετερόφωνοι πληθυσμοί ήταν υποχρεωμένοι να παρακολουθούν, ακόμα και οι γέροντες, νυχτερινά μαθήματα ελληνικών, ενώ ταυτόχρονα απαγορεύτηκε η δημόσια χρήση ξένων ιδιωμάτων με απειλή προστίμων και φυλακίσεων. Τα μέτρα αυτά φαίνεται ότι εφαρμόστηκαν και σε κάποιους Αρμάνους, όχι όμως στο βαθμό που συνέβη με άλλους αλλόγλωσσους πληθυσμούς¹¹⁵. Υπήρξαν βέβαια περιπτώσεις όπου μαθητές έπειτα από πιέσεις των δασκάλων ξέχασαν την αρμάνικη γλώσσα, αυτό όμως δεν αποτελούσε τον κανόνα.

Οι ταραχές.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η ρουμανική προπαγάνδα βρίσκεται σε φθίνουσα πορεία. Η κατάσταση φαίνεται να εξομαλύνεται κάπως, οι συγκρούσεις λιγοστεύουν και είναι φανερά μικρότερης έντασης. Η δύναμη εξάλλου των ρουμανιζόντων έχει μειωθεί αρκετά και πλέον είναι φανερό ότι δεν μπορούν ούτε οι ίδιοι να προκαλέσουν επεισόδια ούτε να απαντήσουν στις προκλήσεις της αντίπαλης πλευράς.

Μια εικόνα για κάποια από τα χαμηλότερης έντασης επεισόδια που συνέβαιναν μας δίνει η αναφορά, με ημερομηνία 24 Αυγούστου 1918, του διευθυντή του ρουμανικού σχολείου Περιβολίου, Ιωάννη Βαρδούλη. Σύμφωνα λοιπόν με την αναφορά, ο στρατιώτης Γεώργιος Δημητρίου Καλόγηρος, γαμπρός, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, του γέροντα Τσιουκαντάνα, παρουσιάστηκε στο σχολείο με απειλητικές διαθέσεις. Αφού πρόσβαλε με τα λόγια το δάσκαλο Λεωνίδα Κωνσταντινέσκου, προσπάθησε να τον χτυπήσει. Η

παραπάνω τίτλος. Περιέχει τις χειρόγραφες εκθέσεις του επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Μαγνησίας Ν. Δέσπου, σχετικά με την κατάσταση των δημοτικών σχολείων και την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της περιόδου 1928-1931. Αντίγραφο του βρίσκεται στο προσωπικό μου αρχείο ενώ το πρωτότυπο στο αρχείο του προϊσταμένου Φυσικής Αγωγής νομού Μαγνησίας, κυρίου Παπαχρήστου Νικολάου.

¹¹⁵ Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες*, ο. π., σ. 116.

αφορμή της επίθεσης ήταν ασήμαντη. Ο δάσκαλος Λεωνίδας Κωνσταντινέσκου μάλωσε δύο μαθητές του ελληνικού σχολείου, τον Γιώργη Κούσα και τον Γιαννακούλη Γ. Τσιουκαντάνα, οι οποίοι πετούσαν πέτρες στους μαθητές του ρουμανικού σχολείου. Ο στρατιώτης Καλόγηρος προφανώς εμφανίστηκε για να «ζητήσει το λόγο» από το δάσκαλο. Ο Καλόγηρος κατηγορείται από τον Ιωάννη Βαρδούλη και ως υποκινητής μιας βίαιης ανάκρισης σε βάρος του δάσκαλου Λεωνίδα Κωνσταντινέσκου, κυρίως, και των Τάκη Βαρδούλη, Τάκη και Ιουλίου Σδρούλια, σημαντικών ρουμανιζόντων της εποχής, από κάποιον λοχία με το όνομα Κώστας, που έψαχνε πληροφορίες για το ληστή Βερβέρα¹¹⁶. Τα παραπάνω περιστατικά είναι σαφώς μικρότερης έντασης απ' ότι στο παρελθόν και σκιαγραφούν το κλίμα που αρχίζει να διαμορφώνεται αυτά τα χρόνια.

Ενθερμος υποστηρικτής της ρουμανικής προπαγάνδας εκείνη την εποχή παρουσιάζεται ο γιος του παπα-Δημήτρη, Λεωνίδας (Λεώνης, όπως χαρακτηριστικά τον αποκαλούσαν στο Περιβόλι). Οι συγκρούσεις, όπως είπαμε, μπορεί να είναι πλέον μικρότερης έντασης, αλλά η αντιπαλότητα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις είναι εμφανής στις διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις της κοινότητας, όπως για παράδειγμα στα πανηγύρια.

Στις 7 και 8 Σεπτεμβρίου στο Περιβόλι γιορτάζονται τα γενέθλια της Θεοτόκου. Στις 8 Σεπτεμβρίου οι κάτοικοι του χωριού αφού βγάλουν τις εικόνες και τα λάβαρα από την κεντρική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου κάνουν λιτανεία ,περικλείοντας με το δρομολόγιό τους όλον τον οικημένο χώρο του χωριού. Επικεφαλής τίθεται η εικόνα του Αγίου Γεωργίου μαζί με τους ιερείς του χωριού και ακολουθεί ο υπόλοιπος κόσμος. Το ίδιο πρωί , πριν τη λιτανεία, στην αυλή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου λαμβάνει χώρα μια πλειοδοτική δημοπρασία για το ποιος θα κρατήσει την εικόνα και το λάβαρο του Αγίου Γεωργίου. Στη δημοπρασία παίρνουν μέρος διάφορες ομάδες ατόμων. Στα παλαιότερα χρόνια διαγωνίζονταν κυρίως οι κυρατζήδες με τους κτηνοτρόφους, τους υλοτόμους και τα διάφορα «ισνάφια» (δηλαδή τις συντεχνίες των τσαρουχάδων, σαμαράδων, ραφτάδων κ. λ. π.). Εκτός ,όμως, από τις διάφορες επαγγελματικές ομάδες

¹¹⁶ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I*, ο. π. , σ. 316-318.

ανταγωνισμός υπήρχε και ανάμεσα στη ελληνίζουσα και ρουμανίζουσα μερίδα της κοινότητας¹¹⁷.

Καθ' όλη τη διάρκεια της λιτανείας ο κόσμος ψάλλει το «Κύριε ελέησον». Όταν, λοιπόν, επικεφαλής είναι η ελληνίζουσα μερίδα ακούγεται το «Κύριε ελέησον» ενώ τις φορές που την εικόνα έχει η ρουμανίζουσα μερίδα ακούγεται στα ρουμανικά το «Domne miluește» (Κύριε ελέησον). Με αφορμή τις δεήσεις στη ρουμανική γλώσσα, που έκαναν οι ρουμανίζοντες, τα παιδιά της αντίπαλης παράταξης συνήθιζαν να λένε κάποιους στίχους, διακωμωδώντας τον κεντρικό υποστηρικτή της ρουμανικής προπαγάνδας στο χωριό, Λεωνίδα (Λεώνη) Κωνσταντινέσκου. Οι στίχοι, αν και προέρχονταν από τους ελληνίζοντες, εκφράζονταν στην αρμάνικη γλώσσα¹¹⁸.

<i>Domne miluește</i>	(Μετάφραση στα ελληνικά)
<i>Leoni acatse peshti</i>	Κύριε ελέησον
<i>Vanthitsa l' tiyanseshti</i>	Ο Λεώνης πιάνει ψάρια
<i>Domne miluește</i>	Η Ευανθίτσα τα τηγανίζει
	Κύριε ελέησον

Ο δάσκαλος του ρουμανικού σχολείου φαίνεται πως προσωποποιεί την ίδια τη ρουμανίζουσα μερίδα και έτσι η ειρωνεία επικεντρώνεται πάνω του και στα κοντινά μέλη της οικογένειάς του (η Ευανθίτσα είναι η σύζυγος ή ίσως η αδελφή του). Η χρήση, από την πλευρά των ρουμανιζόντων, του «*Domne miluește*» αντί του καθιερωμένου «Κύριε Ελέησον» ξένιζε τους ελληνίζοντες κατοίκους και έτσι αποτέλεσε την έμπνευση για τους παραπάνω στίχους. Η αυθόρμητη αυτή ειρωνεία εκφράστηκε, ανεπηρέαστη από το «πολιτικά ορθό», που ίσως θα προτιμούσε την ελληνική γλώσσα, στην μητρική τότε γλώσσα του λαού, την αρμάνικη.

¹¹⁷ Περισσότερα για το πανηγύρι στις 7-8 Σεπτεμβρίου, που είναι γνωστό με το όνομα Stă-Maria Njica (Παναγία η Μικρή), στο Θ. Κ. Π. Σαράντης, *Το χωριό Περιβόλι- Γρεβενών (Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου)*, Αθήνα 1977, σελ. 182-183.

¹¹⁸ Πληροφορία από την Περιβολιώτισσα Κούλα Κουσκουρίδα- Τάχου, γεννηθείσα το 1920, κάτοικο Βελεστίνου. Ημερομηνία συνέντευξης 14 Απριλίου 2009.

Η Λεγεώνα και η προσπάθεια ίδρυσης ανεξάρτητου Βλάχικου κράτους.

Η προϊστορία του εγχειρήματος.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910 ξεκινάει η εμπλοκή μίας νέας δύναμης με το ονομαζόμενο Κουτσοβλαχικό Ζήτημα. Η νέα αυτή δύναμη είναι η Ιταλία. Η Ιταλία καταλαμβάνει εδάφη στην περιοχή της Αλβανίας και το 1917 επεκτείνει τη στρατιωτική της κατοχή και σε χωριά της Ηπείρου (μέχρι το Μέτσοβο), όπου έρχεται σε επαφές με αρμάνικους πληθυσμούς. Οι Ιταλοί, τονίζοντας προφανώς τη λατινική καταγωγή της αρμάνικης γλώσσας, διακηρύσσουν ότι έρχονται σαν ελευθερωτές των χαμένων αδελφών. Προωθούν ενέργειες με σκοπό την αυτονόμηση των περιοχών, όπου κατοικούσαν Αρμάνοι, σε ένα καντόνι υπό την επίβλεψή τους¹¹⁹. Το καλοκαίρι του 1917 αντιπροσωπεΐα Αρμάνων από τα χωριά Σαμαρίνα, Αβδέλλα, Περιβόλι, Σμίξη, Βωβούσα, Μέτσοβο, Παλιοσέλι, Κρασιά, Δίστρατο, Λάιστα, Ντομπρίνοβο (σημ. Ηλιοχώρι), Άρματα, κάνουν κινήσεις προς αυτό το σκοπό και στέλνουν τηλεγραφήματα προς τα υπουργεία εξωτερικών των Η. Π. Α. , της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας και του Βελγίου. Τον Αύγουστο στη Σαμαρίνα προσπαθούν με μια διακήρυξη να ανακηρύξουν την *Αυτονομία της Πίνδου*, εγχείρημα το οποίο καθώς φαίνεται απέτυχε εν τη γενέσει του¹²⁰. Με την αποχώρηση των στρατευμάτων της, η Ιταλία προσπαθεί να ιδρύσει προξενεία σε διάφορα αρμάνικα χωριά. Τελικά ιδρύεται μόνο προξενείο στα Γιάννενα, το οποίο φαίνεται πως έχει επαφές με τα κέντρα των ρουμανιζόντων¹²¹. Οι κινήσεις αυτές των Ιταλών δεν είχαν κάποιο σημαντικό αντίκτυπο την περίοδο εκείνη, ίσως όμως και να δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες για τις αυτονομιστικές κινήσεις, που συνέβησαν αργότερα κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής.

¹¹⁹ Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες*, ο. π. , σ. 99.

¹²⁰ Stoica Lascu, « Evenimentele din Iulie-August 1917 in regiunea munților Pind. Documente inedite și marturii. », *Revista Romana de studii Eurasiatic, Anul III, Nr. 1-2*, Universitatea Ovidius, Constanța 2007, σ. 91-162.

¹²¹ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, ο. π. , σ. 68.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1910 εμφανίζεται ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, ό οποίος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα των πρώτων χρόνων της Κατοχής. Ο Διαμάντης γεννήθηκε στη Σαμαρίνα των Γρεβενών, τελείωσε το ελληνικό γυμνάσιο στη Θεσσαλονίκη, υπηρέτησε ως λοχίας στον ελληνικό στρατό κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και έπειτα πήγε στη Ρουμανία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1910 βρίσκεται στην Αλβανία, όπου συνεργάζεται με Ιταλούς αξιωματικούς και Αλβανούς πολιτικούς και αποκτάει μεγάλη περιουσία. Το 1924, αφού του αφαιρέθηκαν διάφορα προνόμια και δημεύθηκε η περιουσία του στην Αλβανία, καταφεύγει στη Ρουμανία¹²². Το 1926 παρουσιάζεται ως πρόξενος της Ρουμανίας στους Αγίους Σαράντα να προτείνει με έγγραφό του να μην αποσταλούν οι μαθητές των ρουμανικών σχολείων στη Ρουμανία αλλά στο ρουμανικό γυμνάσιο των Ιωαννίνων¹²³. Έπειτα, το 1930, γυρίζει στην Αθήνα και ασχολείται με διάφορες επιχειρήσεις, καθώς παρουσιάζεται ως αντιπρόσωπος των ρουμανικών πετρελαίων στην Ελλάδα και εισαγωγέας ρουμανικής ξυλείας. Κατά τις πρώτες ημέρες του πολέμου εμφανίζεται μαζί με τα ιταλικά στρατεύματα, τα οποία και βοήθησε στην πορεία τους προς το Μέτσοβο¹²⁴.

Η εμφάνιση της «Λεγεώνας».

Από τις πρώτες μέρες της Κατοχής ο Αλκιβιάδης Διαμάντης επισκέπτεται τα βλαχοχώρια και τις περιοχές όπου διαμένουν Αρμάνοι, προκειμένου να προπαγανδίσει τις απόψεις του. Σκοπός του ήταν να καταφέρει να εγκαθιδρύσει ρουμανικές κοινότητες στις περιοχές που κατοικούσαν Αρμάνοι. Από τα πρώτα του βήματα θέλησε να προσδώσει κύρος στις ενέργειές του προσπαθώντας να προσεταιριστεί και να πλαισιώσει την οργάνωσή του με διακεκριμένες προσωπικότητες και επιστήμονες μεγάλου κύρους (κάτι που πέτυχε μέχρι ενός σημείου).

¹²² Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *ο. π.*, σ. 96.

¹²³ Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *ο. π.*, σ. 401-402.

¹²⁴ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *ο. π.*, σ. 97.

Η πρώτη «επίσημη» εμφάνιση της «Λεγεώνας»¹²⁵ έγινε το Σεπτέμβριο του 1941. Ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, υπογράφοντας ως εκπρόσωπος των Βλαχικών κοινοτήτων της Πίνδου και του Βλαχικού στοιχείου της Νοτίου Βαλκανικής, στέλνει ένα υπόμνημα στον κατοχικό πρωθυπουργό Γ. Τσολάκογλου. Στο υπόμνημα αυτό, αφού προβάλλει τις θυσίες που έκανε το βλάχικο στοιχείο για το ελληνικό κράτος και τις διώξεις που υπέστησαν οι Βλάχοι από τις ελληνικές αρχές, αναφέρει κάποιες απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχή συνεννόηση του βλάχικου και του ελληνικού στοιχείου. Τα κυριότερα σημεία του υπομνήματος θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής :

1. Στην Ήπειρο, Πίνδο, Μακεδονία, Θεσσαλία, όπου υπάρχουν αμιγείς συνοικισμοί Βλάχων ή μεικτοί Βλάχων και Ελλήνων, οι Νομάρχες και οι δήμαρχοι να διορίζονται έπειτα από συμφωνία της ελληνικής κυβερνήσεως και του Αλκιβιάδη Διαμάντη, με τη σύμφωνη γνώμη πάντα των αρχών Κατοχής.
2. Οι νομάρχες των παραπάνω περιοχών να έχουν καθήκοντα Γενικού Διοικητού.
3. Στους αμιγείς Βλάχικους οικισμούς να υπάρχουν μόνο βλάχικα σχολεία και εκκλησίες που θα λειτουργούν αποκλειστικά στη βλάχικη γλώσσα. Στους μεικτούς οικισμούς, οι μαθητές ελληνικής καταγωγής θα πηγαίνουν στα ελληνικά σχολεία και οι βλάχικης στα αντίστοιχα βλάχικα.
4. Να δοθεί μια πίστωση 250.000.000 δραχμών για την περιοχή της Πίνδου, λόγω των ζημιών που υπέστησαν οι περιουσίες των Βλάχων από των ελληνικό στρατό.

¹²⁵ Οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το θέμα δε συμφωνούν πάντα σχετικά με το όνομα της οργάνωσης, καθώς άλλοι την αναφέρουν ως «Βλάχικη Λεγεώνα» και άλλοι ως «Ρωμαϊκή Λεγεώνα». Πιο πιθανή βέβαια είναι η δεύτερη εκδοχή επειδή βρέθηκε στο πρωτόκολλο του Δήμου Αμπελώνα εισερχόμενο έγγραφο από τη «Ρωμαϊκή Λεγεώνα». Κ. Γεμενής, « Η Ρωμαϊκή Λεγεώνα, 1941-43 : Ιστορικές καταβολές, δράση, απομυθοποίηση», *Η Εθνική Αντίσταση στη Λάρισα 1941-44: Υπαιθρος και πόλη, άνθρωποι*, (επιμ.) Σταύρος Γ. Γουλούλης, Εταιρεία Συλλογής Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Ν. Λάρισας, Λάρισα 2007, σελ. 140.

5. Να υπάρχει απόλυτη ισότητα στη παροχή οικονομικών βοηθημάτων και στη διανομή σιταριού και τροφίμων και να πάψουν οι Αρχές να μεροληπτούν εις βάρος του βλάχικου στοιχείου.
6. Να αποκτήσουν οι Βλάχοι τα ίδια δικαιώματα στους τόπους στους οποίους παραχειμάζουν με τους υπόλοιπους κατοίκους και να παραχωρηθούν οι χειμερινές βοσκές στους κτηνοτρόφους.
7. Να τιμωρηθούν οι συκοφάντες και όσοι ήταν υπαίτιοι για τη διώξη Βλάχων, με την κατηγορία ότι ήταν φιλικά διακείμενοι προς τις δυνάμεις του Άξονα, κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου¹²⁶.

Ο Τσολάκογλου δεν έκανε δεκτό το περιεχόμενο του υπομνήματος ο Διαμάντης όμως συνέχισε τη στρατολόγηση νέων μελών στην οργάνωσή του. Κύριος σύμμαχος σε αυτή του την προσπάθεια αναδείχτηκε ο δικηγόρος της Λάρισας Νικόλαος Ματούσης, ο οποίος αποτελούσε το δεύτερο σημαντικότερο πρόσωπο μέσα στη Λεγεώνα.

Η στρατολόγηση νέων μελών στηριζόταν σε ορισμένα βασικά σημεία. Κατ' αρχάς τονιζόταν η διαφορετικότητα των Αρμάνων και προβαλλόταν η λατινική καταγωγή τους, οι σχέσεις τους με τη Ρουμανία και την Ιταλία και η υποχρέωσή τους να σταθούν με το μέρος του Άξονα, αφού αυτή την πλευρά είχαν διαλέξει και οι παραπάνω χώρες. Έπειτα οι ιθύνοντες της «Λεγεώνας» εκμεταλλεύονταν την ένταξη σε αυτήν επιφανών μελών της τοπικής κοινωνίας, όπως προφανώς ήταν ο δικηγόρος Νικόλαος Ματούσης, ο γιατρός Νικόλαος Μητσιμπούνας κ.ά. Κυρίως, όμως, προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τα τρομερά επισιτιστικά προβλήματα εκείνης της εποχής και τη πείνα που μάστιζε τον

¹²⁶ Οι προϋποθέσεις αυτές δεν αποτελούν πιστή αντιγραφή από το υπόμνημα του Διαμάντη. Προτίμησα να αναφερθώ σε αυτές περιληπτικά, αποδίδοντας πιστεύω το γενικότερο νόημά τους και διατηρώντας μόνο το διαχωρισμό που υπογραμμίζει ο ίδιος ο Διαμάντης μεταξύ Ελλήνων και Βλάχων. Ολόκληρο το υπόμνημα βρίσκεται στο Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *ο. π.*, σ. 97-102.

ελληνικό λαό και ,με υποσχέσεις για παροχή βοήθειας και τροφίμων, να πάρουν με το μέρος τους τους Αρμάνους.

Ο αριθμός των ατόμων που τελικά στρατολογήθηκαν στη «Λεγεώνα» είναι δύσκολο να εξακριβωθεί. Άλλοι μιλάνε για 126 αλητήριους¹²⁷, άλλοι για 2000 μέλη¹²⁸, πιο πιθανή όμως είναι η ύπαρξη περίπου 300 μελών¹²⁹. Από τα πρώτα βήματά τους οι λεγεωνάριοι επιδόθηκαν σε ληστείες, λεηλασίες, ξυλοδαρμούς, καταδόσεις, εις βάρος τόσο βλαχοφώνων όσο και ελληνοφώνων, τρομοκρατώντας την ύπαιθρο, κυρίως μάλιστα την περιοχή της Λάρισας¹³⁰. Ως αρχηγός των πρώτων άτακτων ενόπλων ομάδων παρουσιάζεται ο αρβανιτόβλαχος Βασίλειος Ραποτίκας.

Συνηθισμένες τις μέρες εκείνες ήταν οι εξορμήσεις λεγεωνάριων σε σπίτια Ελλήνων για την εξεύρεση οπλισμού. Οι λεγεωνάριοι προσέφεραν μ' αυτόν τον τρόπο πολύτιμες υπηρεσίες στις ιταλικές δυνάμεις κατοχής. Οι λεγεωνάριοι χρησιμοποιήθηκαν ως επίσημοι πληροφοριοδότες των Ιταλών. Από διαταγή της 25 Νοεμβρίου 1941, του 8^{ου} Τάγματος Βασιλικών Καραβινιόφωνων Λαρίσης, που υπογράφει ο Λοχαγός Διοικητής Ιωάννης Ντε Πόλο, πληροφορούμαστε ότι θα αποσταλούν στους Γόννους, στην Αγιά και στα Φάρσαλα οπλισμένα Βλάχικα στοιχεία για να χρησιμοποιηθούν ως οδηγοί και πληροφοριοδότες. Επίσης μαθαίνουμε ότι υπάρχουν στη Λάρισα και άλλοι διαθέσιμοι πληροφοριοδότες και αν υπάρχει ανάγκη να χρησιμοποιηθούν μπορούν να απευθυνθούν στο δικηγόρο Ματούση ή στο γραμματέα του¹³¹.

¹²⁷ Γιώργης Έξαρχος, *Αυτοί είναι οι Βλάχοι*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1994, σελ. 116.

¹²⁸ John Koliopoulos, *Plundered loyalties: Axis occupation and civil strife in Greek West Macedonia 1941-1949*, Hurst, London 1999, σ. 85.

¹²⁹ Κ. Γέμενης, « Η Ρωμαϊκή Λεγεώνα, 1941-43 : Ιστορικές καταβολές, δράση, απομυθοποίηση», ο. π. , σελ. 140. Ο Γέμενης στηρίζει την εκτίμησή του στον πρόχειρο υπολογισμό του Λάζαρου Αρσενίου (στο βιβλίο του *Η Θεσσαλία στην αντίσταση*) και στο συνδυασμό των 80-85 ονομάτων άοπλων μελών, που προκύπτουν από τις έρευνες του Στ. Παπαγιάννη στα αρχεία του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Λαρίσης, για το βιβλίο του, *Τα παιδιά της Λύκαινας*, με τα περίπου 80-120 ένοπλα μέλη της «Λεγεώνας».

¹³⁰ Πολλά από τα εγκλήματα των λεγεωνάριων παρουσιάζονται αναλυτικά στο Σταύρος Παπαγιάννης, *Τα παιδιά της Λύκαινας. Οι «επίγονοι» της 5^{ης} ρωμαϊκής λεγεώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-44)*, Σόκολη, Αθήνα 2004.

¹³¹ Σταύρος Παπαγιάννης, *Τα παιδιά της Λύκαινας. Οι «επίγονοι» της 5^{ης} ρωμαϊκής λεγεώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-44)*, ο. π. , σελ. 79.

Το χειμώνα του 1942 η «Ρωμαϊκή Λεγεώνα», λόγω των υπηρεσιών που προσέφερε στους Ιταλούς, κατάφερε να παρακάμψει τον Αναγκαστικό Νόμο 942 της 28^{ης} Ιανουαρίου 1942¹³² και να αποκτήσει τον έλεγχο της γαλακτοπαραγωγής και τυροκόμησης στην περιοχή που ανήκε στη δικαιοδοσία της ιταλικής μεραρχίας Φορλί (παλαιοί νομοί Λάρισας, Φθιωτιδοφωκίδας). Το γεγονός αυτό ήταν πολύ σημαντικό και θα μπορούσε να αποβεί καθοριστικό και να εδραιώσει τη δύναμη της «Λεγεώνας», καθώς από τη μία θα αποκτούσε, σε τόσο δύσκολες εποχές, σημαντικά κέρδη και από την άλλη θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη διαταγή αυτή ως μοχλό πίεσης απέναντι στους Αρμάνους κτηνοτρόφους, προκειμένου να στρατολογήσει καινούρια μέλη. Οι επικεφαλείς όμως του υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας στη Λάρισα αρνήθηκαν να παρακάμψουν τον Αναγκαστικό Νόμο και να δώσουν τις απαραίτητες για το ξεκίνημα της τυροκόμησης πρώτες πιστώσεις, οι κτηνοτρόφοι πείστηκαν, με διάφορες αλήθειες ή ψέματα, όπως λέει ο Ευάγγελος Αβέρωφ, να μη δώσουν εύκολα το γάλα τους και έτσι το όλο εγχείρημα κατέληξε σε αποτυχία¹³³.

Το Μάρτιο του 1942 η Λεγεώνα, σε απάντηση μιας σειράς άρθρων του διευθυντή της εφημερίδας *Θεσσαλία* Τάκη Οικονομάκη, τα οποία καυτηρίαζαν τη δράση των λεγεωναριών, δημοσιεύει μια απάντηση στις θεσσαλικές εφημερίδες, που έμεινε γνωστή ως το *Μανιφέστο των Βλάχων*. Στο κείμενο γίνονται ξεκάθαρες οι απόψεις της Λεγεώνας σχετικά με την καταγωγή των Αρμάνων και τη θέση που έπρεπε να κρατήσουν κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Συγκεκριμένα οι Αρμάνοι παρουσιάζονται ως *απόγονοι της θρυλικής Ρωμαϊκής Λεγεώνας και των πέραν του Δουνάβεως αδελφών*. Το καθήκον τους, τους

¹³² Ο νόμος αυτός όριζε ότι ειδικά για τη γαλακτοκομική περίοδο του 1942 η τυροκόμηση θα γινόταν μόνο από τυροκόμους-τυρεμπόρους, στους οποίους θα έδινε ειδική άδεια μια επιτροπή σε κάθε νομό. Η επιτροπή θα είχε ως πρόεδρο τον τοπικό τεχνικό επιθεωρητή της Αγροτικής Τράπεζας και θα συμμετείχε ο προϊστάμενος της Γεωργικής Υπηρεσίας του νομού. Οι τυροκόμοι θα έπαιρναν πιστώσεις από την Αγροτική Τράπεζα. Η Μεραρχία Φορλί όμως ανακοίνωσε ότι στην περιοχή της δικαιοδοσίας της η τυροκόμηση θα γινόταν από μια ειδική επιτροπή την οποία αυτή θα όριζε. Η επιτροπή αποτελούνταν από μέλη της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας».

¹³³ Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, ο. π. , σελ. 124-134.

επιβάλλει να ταχθούν στο πλευρό της Ιταλίας και Γερμανίας. Όπου η Ρώμη εκεί και αυτοί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται¹³⁴.

Το κείμενο υπογράφει ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, ως εκπρόσωπος των Βλάχων της Κάτω Βαλκανικής, και άλλα 42 άτομα ως εκπρόσωποι των Βλάχων της Κάτω Βαλκανικής, Σερβίας, Βουλγαρίας, Αλβανίας, Ελλάδας. Ανάμεσα τους βρίσκουμε και τις υπογραφές ορισμένων Περιβολιωτών. Πρόκειται για τους Μιχάλη Τεγογιάννη, εκπρόσωπο των Βλάχων της Αλβανίας, και Βασίλειο Βαρδούλη, εκπρόσωπο των Βλάχων της Σερβίας.

Στις αρχές του 1943 έγιναν προσπάθειες να συσταθούν ένοπλα οργανωμένα τμήματα λεγεωναρίων. Με πρωτοβουλία του δικηγόρου Θωμά Πισπιρικού στρατολογήθηκαν κάποιοι νέοι (περίπου διακόσια άτομα), κυρίως σπουδαστές των ανώτερων τάξεων των ρουμανικών σχολείων Θεσσαλονίκης, Γρεβενών και Βέροιας, οι οποίοι όμως αποσύρθηκαν πολύ νωρίς. Οι νέοι αυτοί θα συνεργάζονταν με τους ένοπλους του Γεώργιου Μητσιμπόνα, που λειτουργούσαν στα Γρεβενά σαν αντιαντάρτικη ομάδα. Μετά την αποτυχία της προσπάθειας, η ομάδα του Μητσιμπόνα κατευθύνθηκε στη Λάρισα, όπου συγχωνεύθηκε με τους ενόπλους του Ραποτίκα. Η ομάδα αυτή εκπαιδευόταν από τον Ιταλό λοχαγό Σπατάρου¹³⁵.

Αντίδραση στα σχέδια της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας».

Η αντίδραση στα σχέδια της Ρωμαϊκής Λεγεώνας υπήρξε άμεση. Κινήθηκε τόσο σε επίπεδο «πολιτικών» κινήσεων, με υπομνήματα, διακυρηξεις, ανακοινώσεις όσο και σε στρατιωτικό, με τις ένοπλες συγκρούσεις των δυνάμεων του ΕΛΑΣ με τους λεγεωναρίους. Μία ομάδα επιφανών Αρμάνων απευθύνθηκε με υπόμνημά στο Διοικητή της Μεραρχίας Φορλί, στρατηγό Ρουτζέρο¹³⁶. Επίσης στις τάξεις του Ε Α Μ. δημιουργήθηκε η *Ένωσις Ελλήνων Κουτσοβλάχων*, η οποία με προκηρύξεις, διακήρυττε την ελληνική εθνική συνείδηση των Βλάχων και τόνιζε την ανάγκη αντίστασης ενάντια στον

¹³⁴ Ολόκληρο το κείμενο βρίσκεται στο Σταύρος Παπαγιάννης, *ο. π.*, σ. 107-109.

¹³⁵ Σταύρος Παπαγιάννης, *ο. π.*, σ. 152-153.

¹³⁶ Για τη δράση της ομάδας αυτής και του Ευάγγελου Αβέρωφ στο : Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, *ο. π.*

κατακτητή. Σημαντική βοήθεια, κυρίως όσον αφορά την τόνωση του ηθικού του ελληνικού λαού, προσέφεραν και τα προαναφερθέντα άρθρα του Τάκη Οικονομάκη. Τέλος και ο ίδιος ο κατοχικός πρωθυπουργός, Γ. Τσολάκογλου, με εγκύκλιό του προς τους Νομάρχες, στρέφεται ενάντια στις ενέργειες της Λεγεώνας και ζητάει από τους Νομάρχες να μην υπακούν στις διαταγές και τους εκβιασμούς της.

Η καθοριστική μάχη όμως απέναντι στη Λεγεώνα δόθηκε από τις δυνάμεις του Ε Λ Α Σ . Στο τέλος του 1942 και στις αρχές του 43' όταν αρχίζει να οργανώνεται καλύτερα και να αναπτύσσεται το κίνημα της εθνικής αντίστασης, η οργάνωση της Ρωμαϊκής Λεγεώνας δέχθηκε το σημαντικότερο πλήγμα. Ομάδες του Ε. Λ. Α. Σ. όργωναν την ύπαιθρο και προχωρούσαν σε αιχμαλωτίσεις ή θανατώσεις λεγεωναρίων. Ουσιαστικά με την εμφάνιση των αντάρτικων ομάδων εξασθένησε σημαντικά η δύναμη των λεγεωναρίων και η οργάνωσή τους οδηγήθηκε στον αφανισμό. Το τέλος της δράσης της ήρθε το Σεπτέμβριο του 1943, με τη συνθηκολόγηση των Ιταλών, καθώς αργότερα δε μπορούσαν να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των Γερμανών.

Η δράση της λεγεώνας στο Περιβόλι.

Η Λεγεώνα ιδρύθηκε και δραστηριοποιήθηκε κυρίως στη Λάρισα και στα γύρω χωριά και είναι αλήθεια ότι δε βρήκε ιδιαίτερη απήχηση στους Περιβολιώτες. Αυτό, όμως, δε σημαίνει σε καμία περίπτωση πως δεν υπήρξαν και στο Περιβόλι άτομα που αναμείχθηκαν με την οργάνωση. Η προσπάθεια βέβαια να καταγραφεί η δράση της Λεγεώνας σε σχέση με το Περιβόλι παρουσιάζει δυσκολίες καθώς οι Περιβολιώτες κατά τη διάρκεια του χειμώνα είναι διασκορπισμένοι σε διάφορα μέρη και έτσι δεν είναι εύκολο να παρακολουθήσουμε τη δράση τους. Γι' αυτό το λόγο πιθανόν να υπάρχουν κάποια κενά στην εξιστόρηση. Το βάρος θα δοθεί κυρίως στην περιοχή της Μαγνησίας, όπου και είναι συγκεντρωμένος ο μεγαλύτερος αριθμός των Περιβολιώτων, αλλά και στο ίδιο το χωριό.

Δύο από τους βασικούς υποστηρικτές της αυτονομιστικής κίνησης ήταν οι Μιχάλης Τεγογιάννης και Βασιλάκης Βαρδούλης. Οι Τεγογιάννης και Βαρδούλης

ήταν, όπως είδαμε ανάμεσα στους σαράντα δύο που υπέγραψαν το *Μανιφέστο των Βλάχων*. Τα σχέδια και οι προθέσεις των παραπάνω ατόμων βέβαια είχαν φανεί από προηγούμενα χρόνια. Ο Μιχάλης Τεγογιάννης ήταν καθηγητής στο ρουμανικό γυμνάσιο Γρεβενών. Με την κατάληψη των Γρεβενών από τον ελληνικό στρατό το 1912, από φόβο για τη ζωή του καταφεύγει μαζί με άλλους ρουμανίζοντες της περιοχής πρώτα στα Γιάννενα και έπειτα στη Ρουμανία. Τον Ιανουάριο του 1913 στέλνουν μία αίτηση στον πρωθυπουργό της Ρουμανίας Τίτο Μαϊορέσκου, με την οποία του ζητάνε να τους χορηγήσει η Ρουμανία τα έξοδα που έκαναν για το ταξίδι συν το ποσό που ξόδεψαν για να συντηρηθούν στα Γιάννενα. Εκτός από τον Τεγογιάννη άλλοι περιβολιώτες που υπογράφουν την αίτηση είναι οι Ιούλιος Σδρούλιας, Ιωάννης Βαρδούλης, Γιώτης Περδίκης, Στέργιος Περδίκης, Τεγιούλας Μέρμηγκας¹³⁷. Επίσης ο Τεγογιάννης υπέγραψε τα τηλεγραφήματα που εστάλησαν προς τα υπουργεία των εξωτερικών ευρωπαϊκών χωρών, αλλά και της Αμερικής, με σκοπό την αυτονόμηση της Πίνδου. Μαζί με τη δικιά του υπογραφή βρίσκονται και οι υπογραφές των επίσης Περιβολιωτών Γιώργου Σκριμπα, Κούσιου Λαϊτσου, Νικολάου Νιμπή, Ζήση Καλόγερου, Γιώργου Ζδρούλια, Ιωάννη Βαρδούλη, Ιουλίου Ζδρούλια, Στέργιου Πήχα. Τέλος ο Μιχάλης Τεγογιάννης ήταν ένας από τους επτά αντιπροσώπους που ανακήρυξαν στις 29 Αυγούστου 1917 την Ανεξαρτησία της Πίνδου. Μαζί του υπογράφει και ο επίσης περιβολιώτης Τάκης Νιμπής¹³⁸. Ο Μιχάλης Τεγογιάννης κατέφυγε στη Ρουμανία το 1943.

Ο Βασιλάκης Βαρδούλης, αν και δεν αναφέρεται ανάμεσα σε εκείνους που υπέγραψαν τις διακηρύξεις για την αυτονομία της Πίνδου, φαίνεται πως πρωτοστατούσε σε αυτές τις αυτονομιστικές κινήσεις. Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια ανακήρυξης της αυτονομίας της Πίνδου, φέρεται να δέχτηκε επίθεση, στις 22 Σεπτεμβρίου του 1917, στο κέντρο του χωριού από άνδρες της αντάρτικης ομάδας του Γεωργίου Τσιουκαντάνα, που εκείνη την εποχή έχει

¹³⁷ Stoica Lascu, « Evenimentele din Iulie-August 1917 in regiunea munților Pind. Documente inedite si marturii. », *Revista Romana de studii Eurasiatic, Annu III, Nr. 1-2*, ο. π. , σελ. 127.

¹³⁸ Stoica Lascu, ο. π. , σ. 93, 128.

ισχυροποιήσει ακόμα περισσότερο τη θέση του απέναντι στους ρουμανίζοντες του χωριού¹³⁹.

Η εμφάνιση των ιταλικών στρατευμάτων έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους ρουμανίζοντες του χωριού. Ομάδα παιδιών τραγουδούσε χαρακτηριστικά στους Ιταλούς στρατιώτες κατά την είσοδό τους στο χωριό¹⁴⁰ :

Μετάφραση :

Sculats bărbats

muljieri, fitsiori,

shi voi fiatili dit vlahohori.

Videts pre frats a nostri

cum yinoui

cu armati sh cu mantulinu.

Σηκωθείτε άνδρες,

γυναίκες, παιδιά

κι εσείς κορίτσια από τα βλαχοχώρια.

Δείτε τα αδέρφια μας

πώς έρχονται

με όπλα και με μαντολίνα.

Φαίνεται ότι ορισμένοι Περιβολιώτες έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στις δυνάμεις κατοχής. Συγκεκριμένα με απόφαση του Συμβουλίου του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Γρεβενών που εκδόθηκε την 31η Ιανουαρίου του 1949, διατάσσεται η κατάργηση της ισχύος των, εκδοθέντων το 1945, ενταλμάτων φυλάκισης και η αποφυλάκιση, μεταξύ άλλων κατηγορουμένων, και των παρακάτω Περιβολιωτών :

- *Ζήση Νικ. Καλόγηρου, γεννηθέντος έν Περιβολίω και κατοικοῦντος έν Βόλω, έτῶν 65.*
- *Αθανασίου Χαραμ. Ρίζου, γεννηθέντος έν Γρεβενοῖς και κατοικοῦντος έν Γρεβενοῖς, έτῶν 47.*
- *Αθανασίου Γιακούλη Παπαθανασίου, γεννηθέντος έν Γρεβενοῖς και κατοικοῦντος έν Θεσσαλονίκη.*

¹³⁹ Έκθεση νούμερο 332 του Ρουμάνου πρόξενου στα Ιωάννινα, D. A. Mincu, με ημερομηνία 29-9-1917, προς το υπουργικό συμβούλιο της Ρουμανίας. Stoica Lascu, ο. π. , σελ. 160. Στην ίδια έκθεση αναφέρεται πως διώξεις υπέστησαν και οι Στέργιος Πήχας, Κούσιος Τεγογιάννης (αδελφός του προαναφερθέντος Μιχάλη), Γιώργης Σκριμπας. Ο πρόξενος επίσης σημειώνει πως με ενέργειες του είχε πετύχει την απομάκρυνση του Τσουκαντάνα για δύο χρόνια από το χωριό.

¹⁴⁰ Πληροφορία από τον Περιβολιώτη Παναγιώτη Καλόγηρο, κτηνοτρόφο, γεννηθέντα το 1930, κάτοικο Τυρνάβου. Ημερομηνία συνέντευξης 28-Ιουλίου-2011.

Οι κατηγορίες που βάρυναν τους παραπάνω ήταν ότι α) *έν συνεργασία και με την βοήθειαν του έχθρου, ήτοι τῶν Ἰταλῶν, ἐγένοντο ἀρχηγοί και ὁδηγοί κινήσεως τῶν ρουμανοβλάχων τεινούσης εἰς την προσβολήν τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας, ήτοι εἰς την ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν Πίνδου- Ἡπείρου- Θεσσαλίας- Μακεδονίας καί την ἀπόσπασιν και προσάρτησιν αὐτῶν εἰς την Ἰταλίαν, β) ἐγένοντο συνειδητά ὄργανα τοῦ ἐχθροῦ προς διάδοσιν τῆς προπαγάνδας τοῦ, ἐξαίροντες το ἔργον τοῦ κατακτητοῦ, ήτοι τῶν Ἰταλῶν, καί προκαλοῦντες την ήττοπάθειαν παρά τῷ ἑλληνικῷ λαῷ και την περιφρόνησιν του Ἐθνικοῦ και Συμμαχικοῦ ἀγῶνος ἐκθειάζοντες οἱ δύο τελευταῖοι τούτων (Αθ. Ρίζος και Αθ. Παπαθανασίου) τα ἀγαθά τῆς Ἰταλικῆς Διοικήσεως και λέγοντες οτι ή Ἑλλάς ἔσβυσε και δεν πρόκειται να ἀναγεννηθῆ και ὁ πρῶτος (Ζ. Καλόγηρος) εἰδικώτερον ἐν Περιβολίω- Γρεβενῶν ἐγείρας πρόποσιν εἰς παρατεθέν ἐκεῖ γεῦμα ὑπέρ τοῦ Ἰταλοῦ Φρουράρχου Γκραβίνα καί εἰπών « Να ζήση ὁ Μουσολίνι ὅστις μας ήλευθέρωσε ἀπό τον Ἑλληνικόν ζυγόν.*

Επίσης ο Αθ. Ρίζος και ο Αθ. Παπαθανασίου κατηγοροῦνται ότι α) *προέβησαν ἐν συμπράξει μετὰ τῶν ὀργάνων τῶν ἀρχῶν κατοχῆς εἰς πράξεις βίας κατά τῶν κατοίκων του χωρίου Περιβολίου ἀπαγορεύσαντες εἰς τα τέκνα των να φοιτῶσιν εἰς το ἐκεῖ Ἑλληνικόν σχολεῖον, το οποίον διά τῆς βίας ἔκλεισαν και β) κατέδωκαν εἰς τον ἐχθρόν Ἕλληνας και ἐνήργησαν διά την ἀνακάλυψιν καί σύλληψιν των, ήτοι τοῦ Ηλ. Ηλίαν, Δημ. Γάγαλην, Νικ. Σαρκίνον, Θωμ. Σαρκίνον, Τριαντ. Κωνσταντινίδην, καί ἄλλους οἵτινες συνελήφθησαν και ἐφυλακίσθησαν ὑπό τῶν Ἰταλῶν.*

Ακόμα ο Αθ. Ρίζος κατηγορεῖται ότι *ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν παρά ταῖς ἀρχαῖς κατοχῆς και ἐνήργησε κατά τρόπον πιεστικόν διά τους κατοίκους Περιβολίου ήτοι ἀνέλαβεν ως κοινοτικός σύμβουλος της Κοινότητος Περιβολίου και ήσκησε το ἀξίωμά του τοῦτο πιεστικῶς εἰσπράττων φόρους διά την Ἰταλορουμανικήν προπαγάνδα.*

Τέλος τον Ζήση Καλόγερο βαρύνει και η κατηγορία ότι *τον Απρίλιο του 1941 ἐν συμπράξει μετὰ τῶν ὀργάνων τῶν ἀρχῶν κατοχῆς ήτοι τῶν Ἰταλῶν και Γερμανῶν προέβη εἰς πράξεις βίας εἰς βάρος Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἐπανακαμπτόντων ἐκ τοῦ Ἀλβανικοῦ μετώπου αφαιρῶν βιαίως παρ' αὐτῶν τα ὅσα*

οὔτοι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ἀντικείμενα, τοῦτο δε ἔπραττεν ἔνεκα τῆς κατά τοῦ ἐχθροῦ δράσεως.

Εκτός των παραπάνω ως συνεργάτες των λεγεωναρίων αναφέρονται επίσης οι 1) Λάζαρος Περδίκης 2) Απόστολος Περδίκης 3) Ιωάννης Τζιμπούνης 4) Γεώργιος Μούτης 5) Θεόδωρος Παπαθεοδώρου 6) Κούλης Παπαθεοδώρου 7) Δημήτριος Καλόγηρος 8) Βασίλειος Καλόγηρος¹⁴¹.

Σε στενή συνεργασία με τους Ιταλούς και ντυμένος με την ιταλική στολή ήταν και ο Περιβολιώτης Φαρσαρώτος¹⁴². Ο Φαρσαρώτος δραστηριοποιήθηκε κυρίως στην πόλη του Βόλου. Γιατροί του νοσοκομείου τον θυμούνται να εισβάλλει στο νοσοκομείο με χειροβομβίδες και πιστόλια και να ζητάει πληροφορίες για μία κοπέλα¹⁴³.

Στην περιοχή των χωριών γύρω από το Βελεστίνο φαίνεται ότι ἔδρασε ως λεγεωνάριος ο Περιβολιώτης Ι. Κ. , ο οποίος τους χειμερινούς μήνες κατοικούσε στο χωριό Κιλελέρ (σημ. Κυψέλη). Ο Ι. Κ. και η γυναίκα του σκοτώθηκαν αργότερα από τους αντάρτες , αφήνοντας πίσω τους τρία ορφανά παιδιά¹⁴⁴. Στο Νέο Περιβόλι, γειτονικό με το Κιλελέρ χωριό, αναφέρεται ότι ἔδρασαν ως λεγεωνάριοι ο Δημήτριος Πουσπουρίκας, ο Δημήτριος Τάχος¹⁴⁵ και κάποιος Γεώργιος Φούσιας, γαμπρός στο χωριό. Οι τρεις αυτοί είχαν φορέσει ιταλική στολή και σε συνεργασία με τους Ιταλούς βιαιοπραγούσαν ενάντια στους κατοίκους του χωριού¹⁴⁶.

Πάντως στην περιοχή του Βελεστίνου και των γύρω χωριών η δράση της Λεγεώνας δε στέφθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία λόγω της σθεναρής αντίστασης των κατοίκων, βλαχοφώνων και ελληνοφώνων. Σύμφωνα με προφορικές

¹⁴¹ Σταύρος Παπαγιάννης, *ο. π.* , σελ. 238-239. Οι πληροφορίες προέρχονται από το βιβλίο του Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Βιβλίο τρίτον. Η δράσις της Ιταλορουμανικής προπαγάνδας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1951 , το οποίο δυστυχώς δεν κατάφερα να συμβουλευτώ.

¹⁴² Πληροφορία από Μιχάλη Κουσκουρίδα.

¹⁴³ Νίτσα Κολιού, *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-1944. Τόμος Β' , χ. ε. , Βόλος 1985*, σελ. 705.

¹⁴⁴ Πληροφορία από τον Περιβολιώτη Μιχάλη Κουσκουρίδα, τυροκόμο, γεννηθέντα το 1922, κάτοικο Βελεστίνου. Ημερομηνία συνέντευξης 11 Μαΐου 2011.

¹⁴⁵ Τους σκότωσαν οι αντάρτες το 1943.

¹⁴⁶ Αφήγηση Γεώργιου Δημητρίου Ζήγγρα, κατοίκου Νέου Περιβολίου στο Σταύρος Παπαγιάννης, *ο. π.* , σ. 48-49.

μαρτυρίες οι επικεφαλής της Λεγεώνας, Ραποτίκας και Διαμάντης, προσπάθησαν να επηρεάσουν τους κατοίκους του Βελεστίνου, βρέθηκαν όμως αντιμέτωποι με την κατηγορηματική τους άρνηση. Πρώτος φάνηκε στο Βελεστίνο ο Ραποτίκας, που προσπάθησε να πάρει με το μέρος του τον Ματούσιο Νιμπή. Ο Νιμπής όμως αντέδρασε και έδιωξε τον Ραποτίκα¹⁴⁷. Από το Βελεστίνο αναφέρεται πως πέρασε, το χειμώνα του 1942, και ο Διαμάντης αλλά οι Βλάχοι του Βελεστίνου με επικεφαλείς τους Δημήτρη Κουντούρη, Γιάννη Τσούρικα και Ματούσιο Νιμπή του ξεκαθάρισαν πως δε θέλουν καμία ανάμειξη με τα σχέδια του¹⁴⁸.

Η στάση αυτή βέβαια των Βλάχων του Βελεστίνου οφείλεται στο ότι η αντιστασιακή οργάνωση του ΕΑΜ της περιοχής ήταν αρκετά ισχυρή. Αναφέρουμε μόνο τρεις χαρακτηριστικές επιτυχείς επιχειρήσεις της οργάνωσης του Βελεστίνου : α) την εκτροχίαση μεγάλης αμαξοστοιχίας μεταξύ Βελεστίνου-Ριζομύλου την 23^η Μαρτίου του 1943 β) την αιχμαλωσία του Ιταλού υποστράτηγου, καθώς και της ιταλικής φρουράς Βελεστίνου την 10^η Σεπτεμβρίου 1943 και γ) την επιτυχημένη μάχη ενάντια στη γερμανική φρουρά Βελεστίνου την νύχτα της 1^{ης} προς 2ας Αυγούστου 1944¹⁴⁹.

Ανώτερο αντιστασιακό στέλεχος ήταν ο Μιχάλης Παπαδάμος (βλαχόφωνος ο ίδιος) γνωστός ως καπετάν Φεραίος, ο οποίος μαζί με τους επίσης Βλάχους Δημήτρη Κουντούρη, τέως βουλευτή των Φιλελευθών, Γιάννη Σαμαρά, συμβολαιογράφο και πολιτευτή του κόμματος του Παπαναστασίου, Γιάννη Τσούρικα, Γιάννη Σταμούλη, Γεώργιο Παπαδάμ και τον ελληνόφωνο Θανάση Κατσαγεώργη ως πρώτη τοπική επιτροπή έδωσαν αγώνα απέναντι στους λεγεωνάριους.

¹⁴⁷ Αφήγηση του γιου του Γεωργίου Νιμπή (1910-2009) στο Βασίλης Καραμπερόπουλος, *Μνήμες από την Κατοχή*, Αθήνα 2009, σελ. 132.

¹⁴⁸ Αφήγηση Μιχάλη Τσούρικα στο Βασίλης Καραμπερόπουλος, *ο. π.*, σ. 138-139.

¹⁴⁹ Αναλυτικά για τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων στο Βελεστίνο και λεπτομερείς περιγραφές των παραπάνω επιχειρήσεων, πληροφορίες στο Νίτσα Κολιού, *Αγνωστές πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-1944. Τόμος Β΄*, *ο. π.*, σελ. 928-960.

Για την αντιστασιακή τους δράση ξεχωρίζουν επίσης οι Αρμάνοι Γιάννης Γούσης (Ξάνθος), ο γιατρός Τάκης Σκύφτης¹⁵⁰, ο δάσκαλος Χρήστος Παπαζήσης, ο Γιώργος Κοτρώνης, ο Στέργιος Γκαρέλιας¹⁵¹. Εννοείται βέβαια πως δεκάδες ακόμα κάτοικοι του Βελεστίου και των γύρω χωριών, ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι, οργανώθηκαν στις τάξεις του ΕΑΜ και του Ε Λ Α Σ και προσέφεραν στην Εθνική Αντίσταση, αλλά εδώ σκοπός μας δεν είναι η εξιστόρηση της Αντίστασης στην περιοχή Βελεστίου, γι' αυτό και περιοριζόμαστε στην αναφορά μόνο των παραπάνω ονομάτων.

¹⁵⁰ Ο Σκύφτης προσέφερε τις ιατρικές υπηρεσίες του στον Ε Λ Α Σ στην 1^η Μεραρχία στην Καστανιά Καλαμπάκας και ήταν υπεύθυνος του ορεινού κινητού χειρουργείου. Αργότερα στη διάρκεια του εμφυλίου έγινε προϊστάμενος της υγειονομικής υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού Κεντρικής Ελλάδας. Περισσότερα για τη δράση του στο Νώντα Σακελλαρίου, *Η οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα., όπου περιέχεται έκθεση του ίδιου.

¹⁵¹ Η καταγωγή του δεν ήταν από το Περιβόλι, όπως των προηγούμενων, αλλά από το Δίστρατο.

Επίλογος- Συμπεράσματα

Για ογδόντα περίπου χρόνια οι Αρμάνοι των Βαλκανίων βρέθηκαν, όπως και άλλες ετερόγλωσσες κοινότητες, στο επίκεντρο σκληρών εθνικών διεκδικήσεων. Υπήρξαν τα «αλύτρωτα αδέρφια», ο διακαής πόθος και κυρίως το διπλωματικό όργανο στα χέρια διαφόρων ευρωπαϊκών κρατών. Η ιστορική τους συνέχεια αλλά και η ίδια η ζωή τους σηματοδεύτηκαν από τις στρατηγικές, τις ανάγκες και τους στόχους πολλαπλών και διαφορετικών εθνικών επιδιώξεων.

Όπως ήδη είδαμε τα χωριά τους μετετράπηκαν σε ένα θέατρο συγκρούσεων, όπου κυριαρχούσε ο φόβος, το μίσος, η βία. Οι άνθρωποι χωρίστηκαν σε δύο εχθρικά και αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Από τη μία οι ελληνίζοντες, οι οποίοι υπερασπιζόνταν το δικαίωμα τους να ενταχθούν στον ελληνικό εθνικό κορμό, με τον οποίο από αιώνες αισθάνονταν αλληλένδετοι. Μέχρι την εμφάνιση της εμπλοκής της Ρουμανίας δεν είχε τεθεί ζήτημα διαχωρισμού και διάσπασης από τον υπόλοιπο ελληνισμό. Από την άλλη μεριά οι ρουμανίζοντες, οι οποίοι τηρώντας τους νόμους του κράτους στο οποίο ζούσαν (είτε αυτό ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία είτε το νεοελληνικό κράτος) διεκδικούσαν το δικαίωμα τους να ετεροπροσδιορίζονται και να στέλνουν τα παιδιά τους στα νόμιμα σχολεία που λειτουργούσαν για αυτό το σκοπό.

Θεωρώ ότι το εθνικό συναίσθημα, η εθνική συνείδηση των ανθρώπων, ειδικότερα στις πρώτες δεκαετίες μετά την εμφάνιση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος, σε αρκετές περιπτώσεις παρουσιάζεται ιδιαίτερα ρευστή και στηριζόταν περισσότερο σε οικονομικά-κοινωνικά παρά πατριωτικά κίνητρα. Χρηματικές παροχές, δύναμη, προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες, οικογενειακοί δεσμοί, βιοποριστικές ανάγκες και προοπτικές για ένα καλύτερο μέλλον αποδεικνύονταν πολλές φορές πιο σημαντικά σε σχέση με την ιδεολογία και την εθνική συνείδηση, χωρίς να σημαίνει βέβαια ότι αυτά έλειπαν. Γι' αυτό και σε κάθε χωριό η κάθε πλευρά προσπαθούσε να προσεταιριστεί ανθρώπους με κύρος και επιρροή προκειμένου να πετύχει το σκοπό της. Το 1887 ο πρόξενος της Ελλάδας στην Ελασσόνα πρότεινε την χρησιμοποίηση σε εθνικές υπηρεσίες

τον Ευθύμιο Βαρδούλη¹⁵², Περιβολιώτη που παραχείμαζε στο Βελεστίνο¹⁵³. Απ' ότι φαίνεται η πρότασή του αυτή είτε δεν έτυχε της κατάλληλης ανταπόκρισης είτε ο πρόξενος δεν κατάφερε να πετύχει το σκοπό του και έτσι ο Ευθύμιος Βαρδούλης τα επόμενα χρόνια, συγκεκριμένα το 1893, παρουσιάζεται ως ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της ρουμανικής προπαγάνδας¹⁵⁴.

Η έκρυθμη κατάσταση και ο πολεμικός αναβρασμός του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα σίγουρα προκάλεσε πολλές πληγές και διεύρυνε το χάσμα ανάμεσα στις δύο πλευρές. Στην περίοδο αυτή συνέβησαν και τα πιο άγρια επεισόδια και υπήρξαν τα περισσότερα θύματα και από τις δύο πλευρές.

Η προσπάθεια δημιουργίας του Πριγκηπάτου της Πίνδου, κατά τη διάρκεια της κατοχής, φαίνεται αρκετά επιπόλαια, και μάλλον καταδικασμένη σε αποτυχία. Περισσότερο μοιάζει με μία τυχοδιωκτική κίνηση ανθρώπων που εκμεταλλευόμενοι τις καταστάσεις θέλησαν να κερδίσουν πλούτη και εξουσία. Η όλη κίνηση στερούνταν ιδεολογικού υπόβαθρου και εξελίχθηκε σε εκστρατεία πλιάτσικου, λεηλασίας και βιαιοπραγίας. Σίγουρα, βέβαια υπήρξαν κάποιοι, κυρίως οι απόφοιτοι των ρουμανικών σχολείων, που θεώρησαν ότι η θέση τους, ως Ρουμάνων, δεν ήταν με το πλευρό της Ελλάδας αλλά με τον Άξονα και έτσι έπρεπε να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στις δυνάμεις κατοχής.

Η πλειοψηφία όσων εντάχθηκαν στη Λεγεώνα όμως σπρώχτηκε από τις ανάγκες της εποχής. Αρκετοί δεν γνώριζαν ακριβώς τι ήταν αυτή η οργάνωση, τουλάχιστον μέχρι την ένταξή τους σε αυτήν. Το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η εξασφάλιση της επιβίωσης αυτών και των οικογενειών τους. Στη δύσκολη περίοδο της Κατοχής οι υποσχέσεις για παροχή βοήθειας και τροφής βαρύναν για πολλούς περισσότερο από την πίστη σε ηθικές αξίες.

Η προδοσία όμως όσων εκείνη την εποχή τάχθηκαν με τις δυνάμεις κατοχής δημιούργησε ένα αίσθημα συλλογικής ενοχής στους Αρμάνους. Μετά

¹⁵² Η οικογένεια Βαρδούλη ήταν μία από τις ισχυρές οικογένειες του χωριού.

¹⁵³ Ελευθερία, Νικολαΐδου, *ο. π.*, σ. 187.

¹⁵⁴ Ελευθερία, Νικολαΐδου, *ο. π.*, σελ. Έκθεση του προξένου Ελασσόνας στην οποία αναφέρονται οι *εύποροι και ισχύοντες κάτοικοι των χωριών της Πίνδου Ρωμουνίζοντες και εις Θεσσαλίαν παραχειμάζοντες*. Εκτός από τον Βαρδούλη αναφέρονται επίσης οι Γεώργιος Σκριμπας και Δημήτριος Σκριμπας. Και οι τρεις διέμεναν τότε στο Βελεστίνο. Ο Βαρδούλης μάλιστα ήταν και υποψήφιος δήμαρχος. Ελευθερία, Νικολαΐδου, *ο. π.* σ. 313.

τα χρόνια του πολέμου νιώθουν, αδικώς βέβαια, καθώς η πλειοψηφία τους προσέφερε στην Εθνική Αντίσταση, να πλανάται πάνω τους η σκιά του προδότη. Αυτή την κατηγορία προσπαθούν να αποτινάξουν από πάνω τους, συχνά φτάνοντας σε «ακραίες» αντιδράσεις, αμφιβάλλοντας για τη σημασία ή ακόμα και για την ίδια την ύπαρξη της αυτονομιστικής κίνησης ή συνήθως προσπαθώντας να οδηγήσουν στη λήθη τα περιστατικά εκείνου του καιρού. Προκειμένου να ξεχαστούν μάλιστα αυτά τα γεγονότα οδηγήθηκαν, ίσως και ασυναίσθητα, στην εξάλειψη του μοναδικού διαφοροποιητικού τους στοιχείου, δηλαδή της λατινογενούς γλώσσας τους. Η υπεράσπιση της «ελληνικότητας» και βέβαια η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας, που οδήγησε στην παγκοσμιοποίηση και η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών οδήγησε την αρμάνικη γλώσσα στη λησμονιά και σε σημείο να κινδυνεύει να εξαφανιστεί.

Τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζεται βέβαια ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τη διατήρηση της «βλάχικης πολιτισμικής κληρονομιάς», τόσο στην Ελλάδα όσο και σε περιοχές του εξωτερικού, όπου δραστηριοποιούνται Αρμάνοι (Ρουμανία, Π. Γ. Δ. Μ. , Αλβανία, Βουλγαρία, Γερμανία, Η. Π. Α.). Ανάμεσα σε αυτούς τους συλλόγους και κυρίως ανάμεσα στους συλλόγους της Ελλάδας και τους περισσότερους του εξωτερικού παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές ως προς τους στόχους και τους σκοπούς¹⁵⁵.

Σημαντικές εξελίξεις των τελευταίων ετών πρέπει να θεωρηθούν η ίδρυση του Συμβουλίου των Μακεδοαρμάνων (Consillu Macedonarmânjloru)¹⁵⁶, που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 2005 και η προσπάθεια του Ρουμάνου προέδρου Traian Basescu να αναγνωριστούν ως εθνική μειονότητα οι Αρμάνοι της Αλβανίας. Το Συμβούλιο των Μακεδοαρμάνων έχει ως βασικό του στόχο την επίσημη αναγνώριση του Αρμάνων ως μίας ξεχωριστής εθνικής μειονότητας στα κράτη στα οποία ζουν¹⁵⁷. Προς αυτή την κατεύθυνση παρουσιάζουν ποικίλες

¹⁵⁵ Περισσότερα για τις δράσεις, τους σκοπούς και τους στόχους των οργανώσεων ανά χώρα στο Thede Kahl, *Για την ταυτότητα των Βλάχων*, Μετάφραση Στέφανος Μπουλασίκης, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σελ. 46-58 και 149-159.

¹⁵⁶ Οι πληροφορίες για το Συμβούλιο των Μακεδοαρμάνων προέρχονται από την επίσημη ιστοσελίδα τους που είναι η <http://makedonarman-council.org>

¹⁵⁷ Art. 8 – C.A. has as main objective to obtain the official recognition of the Armans as

δραστηριότητες με τη συμμετοχή και τη διοργάνωση συνεδρίων, τη διοργάνωση ανταμωμάτων, τον εορτασμό της 23^{ης} Μαΐου (επέτειος του Ιραδέ του 1905) ως εθνικής ημέρας των Αρμάνων, τη μετάφραση έργων της κλασσικής λογοτεχνίας στην αρμάνικη γλώσσα και πολλά άλλα.

Οι ελληνικοί «Σύλλογοι Βλάχων», αν και δραστήριοι, φαίνεται πως έχουν εγκλωβιστεί μέσα στα όρια του φολκλόρ, μουσειοποιώντας ουσιαστικά την παράδοση. Οι προσπάθειες για τη διατήρηση της γλώσσας είναι ελάχιστες. Σε αυτό σημαντικό ρόλο παίζει ολόκληρη η εξέλιξη του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος που έχει αναγκάσει πολλούς Αρμάνους να αντιμετωπίζουν τέτοιες κινήσεις με καχυποψία. Λαμπρό πεδίο αντιπαραθέσεων πλέον αναδεικνύεται το διαδίκτυο. Σε διάφορες ιστοσελίδες διασταυρώνονται απόψεις, επιχειρήματα αλλά κυρίως ύβρεις και κραυγές, με κύριο θέμα τη γλώσσα, την καταγωγή και την εθνική συνείδηση των Αρμάνων. Δυστυχώς ίσως δεν έχουμε συνειδητοποιήσει ακόμα ότι οι Αρμάνοι αποτελούν μία από τις ψηφίδες, όπως και οι Αρβανίτες, οι Σλαβομακεδόνες, οι Πόντιοι, του μωσαϊκού που είναι το νεοελληνικό κράτος.

distinct people of neo-Latin language in every state in which live Armans communities. C.A. will support the Armans communities in order to obtain the status of national minority in the state where they live, and, implicitly, the achieving of all the rights recognized for the people from the national minorities, both by international legislation and by national legislation of each state apart και στην αρμάνικη γλώσσα Art. 8 – C.A. ari ca protu scupo, s-amintâ pricânushtearea ofitsialâ a armânjiloru ca populu ahoryea di limbâ neolatinâ tu cathi cratu iu bâneadzâ. C.A. va s-andrupascâ comunitâtsli armâneshtsâ ta s-amintâ aestâ pricunushteari sh-deadunu cu ea s-amintâ tuti ndrepturli tsi lâ si pricadu pritu nomurli internatsiunali sh-natsiunali ditu cathi cratu ahoryea

Παράρτημα πινάκων και φωτογραφιών

Ο παρακάτω πίνακας, στον οποίο αναφέρονται οι μαθητές του ρουμανικού σχολείου του έτους 1889-1890, βρίσκεται στο βιβλίο του Theodor Burada με τίτλο, *Cercetari despre scoalele Romanesci din Turcia*, Βουκουρέστι 1890, σ. 205-206. Τα ονόματα είναι γραμμένα στη ρουμανική γλώσσα. Τη μεταγραφή στα ελληνικά έκανα ο ίδιος.

Μεικτό Ρουμανικό Σχολείο Περιβολίου	
Σχολικό έτος 1889-1890	
Aurelia Constantinescu	Αουρέλια Κωνσταντινέσκου
Iuliu Sdrula	Ιούλιος Σδρούλιας
Nicola Sdrula	Νικόλας Σδρούλιας
Gheorghe Andachi	Γιώργης Αντάκης
Tuliu Nuși	Τούλιος Νούσης
Nacou Papa Rizou	Νάκος Παπαρίζος
Franca Cociu Marcu	Φράγκα Μάρκου (του Κώτσιου)
Panaioti D. Perdichi	Παναγιώτης Δ. Περδίκης
Matușiu Nibi	Ματούσιος Νιμπής
Nicola Nibi	Νικόλας Νιμπής
Gheorghe Sdrula	Γιώργης Σδρούλιας
Nicola Bubata	Νικόλας Μπουμπάτας
Dimitri Nibi	Δημήτρης Νιμπής
Dimitri Mușiu	Δημήτρης Μούσιος
Gogu Sdrula	Γκόγκος Σδρούλιας
Gheorghe Nibi	Γιώργης Νιμπής
Constantin Sarandi	Κωνσταντίνος Σαράντης
Gheorghe Perdichi	Γιώργης Περδίκης
Gheorghe Ciubecu	Γιώργης Τσιουμπέκος
Mihali Ciubecu	Μιχάλης Τσιουμπέκος
Iuliu Mișaca	Ιουλιου (;) Μισάκας

Gheorghi Sarandi	Γιώργης Σαράντης
Gheorghi Şumurechi	Γιώργης Σουμουρέκης
Mihali Palata	Μιχάλης Παλάτος
Nicola Palata	Νικόλας Παλάτος
Gogu Perdichi	Γκόγκος Περδίκης
Apostol Papa Atanassiou	Αποστόλης Παπαθανασίου
Gheorghiu Papa Atanassiou	Γιώργης Παπαθανασίου
Mihali Cuţuliapu	Μιχάλης Κουτσολιάπος
Ion Cuţuliapu	Ιωάννης Κουτσολιάπος
Nicolas D. Marcu	Νικόλας Δ. Μάρκου
Tina Marcu	Τίνα Μάρκου
Steriu Mirminga	Στέργιος Μέρμιγκας
Gheorghi Mihuliţi	Γιώργης Μιχολίτσης
Gogu Fusca	Γκόγκος Φούσκας
Gheorghi P. Fusca	Γιώργης Π. Φούσκας
Constantin Muha	Κωνσταντίνος Μούχας
Dimitri Caloir	Δημήτρης Καλόγηρος
Mihali Laiţu	Μιχάλης Λαϊτσός
Iaca Belu	Γιάκας Μπέλλου
Panaioti Tegu Ioan	Παναγιώτης Τεγογιάννης
Toma Tegu Ioan	Θωμάς Τεγογιάννης
Mihali Fusca	Μιχάλης Φούσκας
Mihali Vangeli	Μιχάλης Βαγγέλης
Ghiorghi Vangheli	Γιώργης Βαγγέλης
Ghiorghi Constantin	Γιώργης Κωνσταντίν
Gheorghi Apostolina	Γιώργης Αποστολίνας
Matuşiu Muşiu	Ματούσιος Μούσιος
Apostol Breazna	Αποστόλης Μπριάζνας
Mihali Breazna	Μιχάλης Μπριάζνας
Nicola Breazna	Νικόλας Μπριάζνας

Cușiu Andachi	Κούσιος Αντάκης
Dimitri Cuscurida	Δημήτρης Κουσκουρίδας
Nicola Varduli	Νικόλας Βαρδούλης
Nacu Varduli	Νάκος Βαρδούλης
Constantin Varduli	Κωνσταντίνος Βαρδούλης
Dimitri Dalabira	Δημήτρης Νταλαμπίρας
Steriu Mochi	Στέργιος Μόκης
Jaculi Scrima	Γιακούλης Σκριμπας
Gheorghii Scrima	Γιώργης Σκριμπας
Apostoli Stamuli	Αποστόλης Σταμούλης
Panaioti Ciucadana	Παναγιώτης Τσιουκαντάνας
Steriu Vuloaga	Στέργιος Βουλόγκας
Gheorghii Balamoti	Γιώργης Μπαλαμώτης
Marușa Perdichi	Μαρούσα Πεردίκη
Nicola Balamoti	Νικόλας Μπαλαμώτης
Fanița Mirminga	Φανίτσα Μέρμηγκα
Vangelița Varduli	Βαγγελίτσα Βαρδούλη
Vangelița Sumurechi	Βαγγελίτσα Σουμουρέκη
Marușa Nassica	Μαρούσα Νασίκα
Franca Ghicea	Φράγκα Γκίτσα
Lușa Nastou	Λούσα Νάστου
Ster. Bubota Burduliacu	Στερ. Μπουμπότα Μπουρντουλιάκα
Gheorghii Burduliacu	Γιώργης Μπουρντουλιάκας
Ecaterina Mișaca	Αικατερίνη Μισάκα
Fanița Baiati	Φανίτσα Μπαϊάτι
Nicola Bela	Νικόλας Μπέλας
Nicola Papa Rizu	Νικόλας Παπαρίζος
Gheorghii Caracăciu	Γιώργης Καρακίτσιος
Sirma Caracăciu	Σίρμα Καρακίτσιου

Maruša Papa Rizu	Μαρούσα Παπαρίζου
Nicola Ianuși	Νικόλας Γιανούσσης
Nasi V. Ianuși	Νάσης Γιανούσσης
Tuliu Goma	Τούλιου Γκόμας
Iaculi P. Iconomu	Γιακούλης Π. Οικονόμου
Ecaterina Bela	Αικατερίνα Μπέλα
Nacu Pașconi	Νάκου Πασκώνη
Ioan Puspurica	Ιωάννης Πουσπουρίκα
Nicola Farsarotu	Νικόλας Φαρσαρότου

Δάσκαλοι που εργάστηκαν στα ελληνικά σχολεία του Περιβολίου	
Όνοματεπώνυμο	Χρονολογία¹⁵⁸
Χρ. Αθανασιάδης	1889
Ν. Μπέρσος (δεν κατάφερε να διδάξει. Εκδιώχτηκε από τους ρουμανίζοντες)	1892
Δ. Ζούκης (δεν κατάφερε να διδάξει. Εκδιώχτηκε από τους ρουμανίζοντες)	1892
Γεώργιος Δημητριάδης	Δίδαξε για δύο σχολικές χρονιές. Η μία ήταν το 1892.
Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου	1893
Ζήσης Σακελλαρίου	1899
Γεώργιος Νασίκας (Περιβολιώτης)	Εργάστηκε για σειρά ετών στο Περιβόλι και γενικότερα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Σίγουρα ήταν δάσκαλος στο Περιβόλι το 1901

¹⁵⁸ Οι χρονολογίες σε όλους τους πίνακες δε σημαίνει ότι δίδαξαν απαραίτητα μόνο για αυτή τη χρονική περίοδο. Απλά για τη χρονική περίοδο που δηλώνεται έχουμε ασφαλή στοιχεία.

Σταύρος Οικονόμου (Περιβολιώτης)	Εργάστηκε επί σειρά ετών στο Περιβόλι
Μιχάλης Χατζής (Περιβολιώτης)	Εργάστηκε επί σειρά ετών στο Περιβόλι. Κυρίως κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου
Βασίλης Γκανάτσιος	Εργάστηκε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου στο Περιβόλι

Δάσκαλοι που εργάστηκαν στο ρουμανικό σχολείου Περιβολίου	
Όνοματεπώνυμο	Χρονολογία
D. Constantinescu (Δημήτριος Κωνσταντινέσκου)	Πρώτος δάσκαλος στο χωριό, που δίδαξε επί σειρά ετών
Pericle Cívica (Περικλής Τσιβίκας)	Δίδαξε μαζί με τον Δημήτριο Κωνσταντινέσκου από την ίδρυση του σχολείου
Zisi Papa Tanase (Ζήσης Παπαθανασίου)	1887
Sterie P. Perdichi (Στέργιος Π. Πεردίκης)	1897
N. Andini (Ν. Αντίνης)	1897
Ion Varduli (Ιωάννης Βαρδούλης)	Δάσκαλος και διευθυντής του σχολείου. Σίγουρα κατείχε αυτή τη θέση το 1918
Leon Constantinescu (Λεωνίδας Κωνσταντινέσκου)	Δάσκαλος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Μάλλον ήταν και ο τελευταίος δάσκαλος του σχολείου.

Περιβολιώτες που δίδαξαν σε άλλα ρουμανικά σχολεία		
Όνοματεπώνυμο	Σχολείο	Χρονολογία
Demetrius Constantinescu (Δημήτριος Κωντσαντινέσκου)	Βελεστίνο, Γρεβενά	1880 1897
V. Constantinescu	Μπιτώλια (Μοναστήρι)	1897
I. Coian (Ιωάννης Κογιάνος)	Συρράκο Γυμνάσιο Ιωαννίνων	Μέχρι το 1892 1892-1897
Cusu Perdichi (Κούσιος Περδίκης)	Ρέσνα	1897
N. Nibi (Νικόλαος Νιμπής)	Κρούσοβο Τούρια (Κρασιά)	1897 Τα περισσότερα χρόνια
D. Sumba (Δημήτρη Σούμπας ή Σουνέμπας)	Βωβούσα Γυμνάσιο Ιωαννίνων	1887-1897 1893
G. Perdichi (Γιώργος Περδίκης)	Μπιτώλια (Μοναστήρι)	1887
Nicolae D. Zdrulla (Νικόλαος Δ. Σδρούλιας). Γεννημένος στα Μπιτώλια αλλά με καταγωγή πιθανόν από το Περιβόλι	Γυμνάσιο Γρεβενών	Δεκαετία 20-30
Demetrie Sterie Scrima (Δημήτριος Στεργίου Σκρίμπας)	Κιοσελέρ (περιοχή Νότιας Ντομπρουτσάς)	1916
Jules Zdroula (Ιούλιος Σδρούλιας)	Γρεβενά Γιάννενα	1906 1909

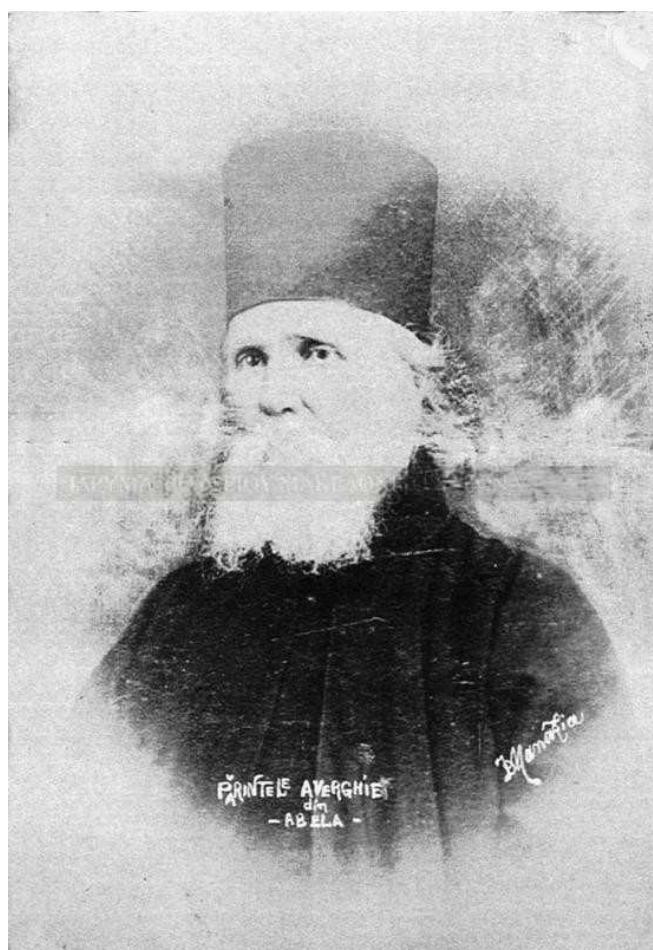

Εικόνα 1 : Χάρτης της περιοχής Γρεβενών.

Εικόνα 2 : Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών γύρω στα 1920

(Αρχείο Γεωργίου Σαββανάκη)

Εικόνα 3 : Μοναχός Αβέρκιος. Ένας από τους πρωτεργάτες της ρουμανικής προπαγάνδας. (Αστ. Κουκούδης, Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας).

Εικόνα 4: Ο Περιβολιώτης Ζήσης Βράκας, μέλος της Εθνικής Εταιρείας, και η ομάδα του το 1905. Αρχείο Γεωργίου Σαββανάκη.

Εικόνα 5: Σώμα ρουμανιζόντων στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα).

Εικόνα 6: Τσέτα ρουμανιζόντων το 1908 στη Βέροια (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα).

Εικόνα 7: Ο Περιβολιώτης και οπλαρχηγός της Εθνικής Εταιρείας Ζήσης Θεοδώρου (ψευδώνυμο Χρήστος Λεπενιώτης). (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα)

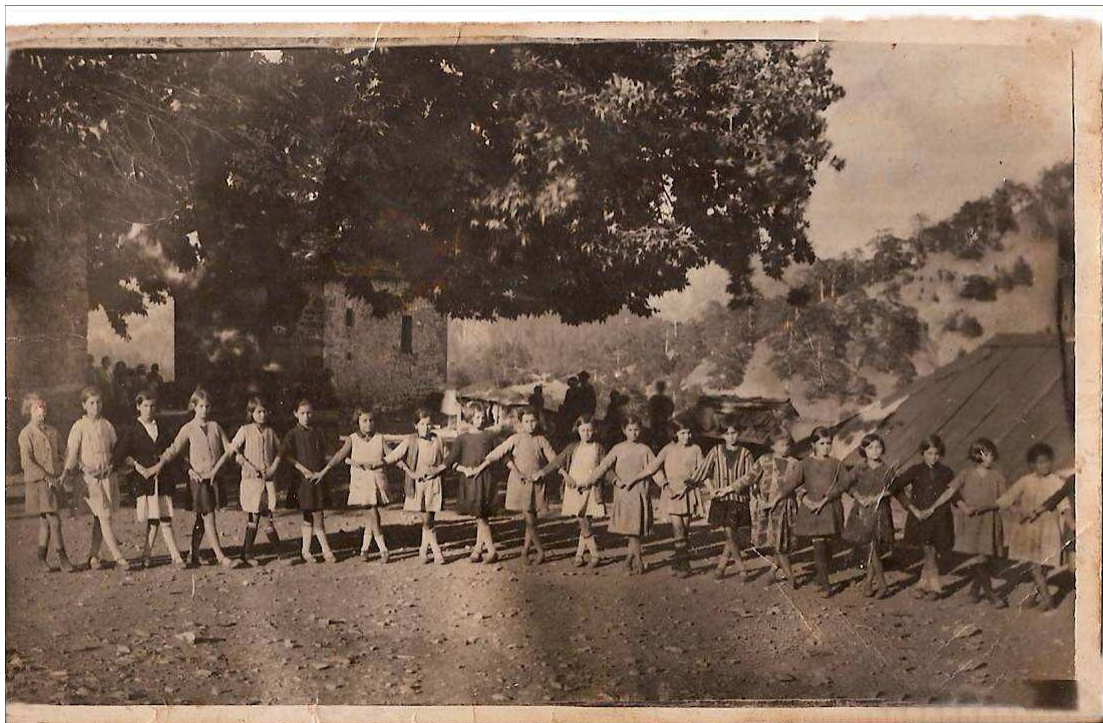
Εικόνα 8 : Αρμάνοι από το χωριό Μεγάλα Λιβάδια στη Θεσσαλονίκη μαζί με τον επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων Δαν το 1904 (Ιδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα).

Εικόνα 9: Η οικογένεια Τεγογιάννη στο Περιβόλι, αρχές του 20ου Αιώνα. (Ιδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα).

Εικόνα 10: Μαθητές και μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο, που στεγαζόταν στην αυλή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Περίπου 1920. (Αρχείο Αικατερίνης Σαράντη)

Εικόνα 11: Σχολικές επιδείξεις του ελληνικού σχολείου Περιβολίου στην αυλή του Αγίου Γεωργίου. 15 Αυγούστου 1931 (Αρχείο Αικατερίνης Σαράντη).

Βιβλιογραφία

Πηγές :

Εκλογικός κατάλογος της υποδιοικήσεως Γρεβενών. Αντίγραφο, προσωπικό αρχείο.

«Βιβλίο εκθέσεων περί της καταστάσεως των δημοτικών σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Μαγνησίας». (Χειρόγραφες εκθέσεις του επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Ν. Δέσπου). Αντίγραφο στο προσωπικό αρχείο. Το πρωτότυπο στο αρχείο του κυρίου Παπαχρήστου Νικολάου.

Άρθρα της εποχής από τις εφημερίδες :

Εμπρός,

Μακεδονία,

Σκριπ

Συνεντεύξεις :

Κούλα Κουσκουρίδα- Τάχου, γεννηθείσα το 1920, κάτοικος Βελεστίου.

Ημερομηνία συνέντευξης 14 Απριλίου 2009.

Μιχάλης Κουσκουρίδας, τυροκόμος, κάτοικος Βελεστίου. Ημερομηνία συνέντευξης 11 Μαΐου 2011.

Πάνος Καλόγηρος, κτηνοτρόφος, κάτοικος Τυρνάβου. Ημερομηνία συνέντευξης 28 Ιουλίου 2011.

Βιβλία :

Ε. Αβέρωφ- Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Φ. Ι. Λ.

Ο. Σ. Τρικάλων, 3^η εκδ. , Τρίκαλα 1992

Γιάννης Αδάμου, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας)*, Σύνδεσμος Σαμαριναίων Ελασσόνας, Ελασσόνα 1993

Ευάγγελος Αυδίκος, *Σέσκλο Μαγνησίας. Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτισμικές αντιθέσεις και αλλαγές*, Δήμος Αισωνίας, Βόλος 2010

Αχιλλέας Ανθεμίδης, *Οι Βλάχοι της Ελλάδος*, γ' έκδ. , Μαλλιάρης, Θεσσαλονίκη 2002

Κ. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Ι. Μ. Χ. Α. ,Θεσσαλονίκη 1983

Κ. Βακαλόπουλος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, τέταρτη έκδοση, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992

Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Το Νέο ελληνικό έθνος (1204-2000)*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2003

Θεόφιλος Βέικος, *Εθνικισμός και Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1993

Γιάννης Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωσις...». Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999

Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της κοινωνίας των Εθνών*, δεύτερη έκδοση, Νεφέλη, Αθήνα 1995

Γ. Ξεαρχος, *Οι Ελληνόβλαχοι (Αρμάνοι)*, Τόμος Α, Καστανιώτη, Αθήνα 2001

Γ. Ξεαρχος, *Αυτοί είναι οι Βλάχοι*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1994

Βασίλης Καραμπερόπουλος, *Μνήμες από την Κατοχή*, έκδοση του ιδίου, Αθήνα 2009

Α. Κολτσίδας, *Οι Κουτσόβλαχοι : Εθνογραφική και λαογραφική μελέτη*, χ. ε., Θεσσαλονίκη 1976

Α. Κολτσίδας, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Βαλκανικό χώρο (1850-1913) : η εθνική και κοινωνική διάσταση*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994

Α. Κολτσίδας, *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας : ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης : συμβολή στη μελέτη της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001

Α. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000

Α. Κουκούδης, *Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000

Α. Κουκούδης, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000

Α. Κουκούδης, *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000

Κ. Κρυστάλλης, «Οι Βλάχοι της Πίνδου», *Απαντα Κρυστάλλη. Τόμος Α' Πρόλογος-Εισαγωγή-Επιμέλεια Γ. Βαλέτα*, Βιβλιοαθηναϊκή, Αθήνα, χ. χ.

Νίτσα Κολιού, *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-1944. Τόμοι Α'-Β'*, χ. ε., Βόλος 1985

Ν. Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα, χρονικά του Δήμου Φερών*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών- Βελεστίνου- Ρήγα, Βόλος 1993

Αχ. Λαζάρου, *Η Αρωμονική και οι αι μετά της Ελληνικής σχέσεις Βλάχοι*, β' εκδ., χ. ε., Αθήνα 1986

Γ. Λυριτζής, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις της*, Κοζάνη 1970

Ε. Νικολαΐδου, *Η Ρουμανική Προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου τ. Α' (μέσα 19^{ου} αι. – 1900)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995

Τ. Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης 1912-1922*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Γ. Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005

Γ. Μόδης, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, β' εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2007

Σ. Παπαγιάννης, *Τα παιδιά της Λύκαινας. Οι επίγονοι της 5^{ης} Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής 1941-1944*, Σόκολη, Αθήνα 2004

Σ. Παπαγιάννης, *Βλάχοι και Βλαχόφωνοι Έλληνες. Δύο ξεχωριστές και εχθρικές, μεταξύ τους, εθνοτικές ομάδες*, Σόκολη, Αθήνα 2003

Γ. Παπαθανασίου, *Ιστορία των Βλάχων*, β' εκδ. , Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1994

Νώντας Σακελλαρίου, *Η οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας του Δημοκρατικού Στρατού*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα

B. Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Μετάφραση : Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα 1997

V. Berard, *Τουρκία και ελληνισμός : οδοιπορικό στη Μακεδονία (Έλληνες, Τούρκοι, Βλάχοι, Αλβανοί, βούλγαροι, Σέρβοι)*, Μετάφραση Μ. Λυκούδης, Τροχαλία, Αθήνα 1980

Ern. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, Μετάφραση Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα 1992

E. J. Hobsbawh, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Μετάφραση : Χρυσ. Νάντρινς, Αθήνα 1994

Thede Kahl, *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*, Μετάφραση Στέφανος Μπουλασίκης, Σειρά μελετών Κ. Ε. Μ. Ο. , Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009

Elie Kedourie, *Ο Εθνικισμός*, Μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, επιμ. Παντελής Ε. Λέκκας, Κατάρτι, Αθήνα 1999

G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι)*, μετάφραση Thede Kahl, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001

Ελληνικός Εθνικισμός- Μακεδονικό Ζήτημα. Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας. Μια συζήτηση στη Φιλοσοφική : Τ. Κωστόπουλος, Λ. Εμπειρικός, Δ. Λιθοξόου, Εκδ. Κίνηση Αριστερών Ιστορικού- αρχ/κου, β' εκδ., Αθήνα 1992

Οι Βλάχοι της Μαγνησίας (Περιβολιώτες και Αρβανιτόβλαχοι), Εταιρεία Κοινωνικής Παρέμβασης. Πολιτισμού (Ε. Κ. Π. ΠΟΛ) Μαγνησίας, Βόλος 2009

Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I*, editura Universitatii din București, Βουκουρέστι 2004

Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. II*, editura Universitatii din București, Βουκουρέστι 2004

John Koliopoulos, *Plundered loyalties: Axis occupation and civil strife in Greek West Macedonia 1941-1949*, Hurst, Λονδίνο 1999

Theodor T. Burada, *Cercetari despre scoalele Romanesci din Turcia*, Βουκουρέστι 1890

E. Picot, *Les Roumains de la Macedoine*, εκδ. Ernest Leroux, Παρίσι 1875

Politics and Culture in Southeastern Europe, Unesco- Cepas Studies on Science and Culture, Βουκουρέστι 2001.

Αρθρα :

Κ. Γεμενής, « Η Ρωμαϊκή Λεγεώνα, 1941-43 : Ιστορικές καταβολές, δράση, απομυθοποίηση», *Η Εθνική Αντίσταση στη Λάρισα 1941-44: Υπαιθρος και πόλη, άνθρωποι*, (επιμ.) Σταύρος Γ. Γουλούλης, Εταιρεία Συλλογής Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Ν. Λάρισας, Λάρισα 2007

Βαγγέλης Γκόμας, «Από το λαϊκό πολιτισμό των Βλάχων του Βελεστίνου», ανάτυπο από τον Ζ' τόμο του Αρχείου Θεσσαλικών Μελετών, Βόλος 1985

Στέργιου Νασίκα, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας», *Υπέρεια, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλος-Ευαγ. Κακαβογιάννης, Αθήνα 1994, σελ. 345-369

Β. Νιτσιάκος, «Οι Βλάχοι της Ελλάδας : Εθνική ένταξη και πολιτισμική αφομοίωση», *Τ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών 2006

Λυδία Παπαδάκη, «Τα ελληνικά σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Τόμος 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003*

Στέφανος Πεσματζόγλου, «Εθνική και γλωσσική κυριαρχία : Θεωρίες του εθνικισμού και γλώσσα», *Ανάτυπο, Ιούνιος 2008*

Α. Πολίτης, «Γλώσσα, Διαφωτισμός και εθνική συνείδηση αντίπαλες ιδεολογίες στις αρχές του 19^{ου} αι.» *Τ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών 2006*

Ερνέστ Ρενάν, «Τι είναι Έθνος; [Διάλεξη στη Σορβόννη, 11 Μαρτίου 1882]», *Μετάφραση Ανδρέας Πανταζόπουλος, π. Ο Πολίτης, τχ. 121 (Μάρτιος 1993)*

Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των Ελληνο-Ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913), *Μακεδονικά, Τόμος 33, σελ. 23-47.*

Γ. Χιονίδης, «Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19^{ου} αι. και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία», *περ. Μακεδονικά, τόμος ΚΔ, σελ. 36-98*

Peter Mackridge, «Έλληνες = Ρωμιοί + Armâni + Arbëresh : όψεις του εθνικού και γλωσσικού αυτό- και ετεροπροσδιορισμού στη νότια βαλκανική χερσόνησο» *Τ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών 2006*

N. Bardu, «Aspects of the numeral in 18th century Aromanians writings» *Annals of Ovidius University Constanta – Philology, issue 17, 2006, pages 233-241*

N. Bardu, «Eighteenth century Aromanians writers : The Enlightenment and the awakening of National and Balkan consciousness.» *Philologica Jassyensia*, Nr 1, 2007, p. 93- 102

Stoica Lascu, « Evenimentele din Iulie-August 1917 in regiunea munților Pind.Documente inedite si marturii.», *Revista Romana de studii Eurasiatic*, Anul III, Nr. 1-2, Universitatea Ovidius, Constanța 2007

Ιστοσελίδες :

<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/eisagogi.htm>

www.projectavdhela.ro

<http://makedonarman-council.org>